m. O.
273
3.

Törtlm. O.
1273
3.



MARCUS AURELIUS.

Meg-foszttattam én egy könyörületesség tételnek alkalmatosságától.

Prixner scul. Posonii.

469877

Á' VILÁGNAK KÖZÖNSÉGES HISTÓRIÁJA.

A' mellyet

MAGYAR HAZÁJÁHOZ

viseltető ſzeretettűl

öſztönöztetvén,

néhány jeles, és hiteles Authorokból

ki-ſzedegetvén

ugyan ezen Hazájának élő nyelvén bátorkodik nékie, mint igaz fiúi ſzeretetnek áldozatyát bé-mutatni

GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF,

Magyar Lovas Generális.

HARMADIK KÖTET.

Pozsonban,

Wéber Simon Péter költſégével és betűivel.

1797.

540.176

M. ACADEMIA'
KÖNYVTÁRA

G. TELEKIEK'
ALAPÍTVÁNYA

Rövid Első-Beszéd.

Mihent ezen munkámnak első Köte-te a' közönségnek kezei közé jutott, nagy örömömre vált, hogy sok nagy érdemű Uraktól annyi leveleket nyertem, még Erdélyből-is, hogy a' válasz adást alig győztem; sokakkal pedig személyessen-is vala szerentsém szóllani, és nem ditsekedésbül tészem itt ki, hogy sokan ezek közül Püspökök, és Világi nagy hivatalokba lévők-is vóltak. Ezek minnyájan munkámból vett meg-elégedéseket, és tetzéseket, nem tsak ki-nyilatkoztatták előttem, sőtt arra kértek, hogy félbe ne hadgyam aztat, hanem folytassam, és ehez erőt 's egésséget kívántak. Ajánlottam-is magamat minnyájoknak kívánságát tellyesíteni, ha

továbbá-is Istenem maga kegyelméből életbe 's egéſſégbe meg-tart.

Ugyan tsak történhetik, hogy nem mindennek tettzik talán ezen munkám, és aztat critizálni, és ótsárlani-is fogják. Valamint fog tettzeni! tselekedgyék, én ugyan nem bánom, mert minden mondásokat, írásaikat fel ſem veſzem, hanem a' forgó ſzélnek botsájtom, és munkámat folytatni fogom, meg-elégedvén azzal, hogy ſokaknak másoknak tettzik. Munkállyanak jobbat, én ſoha Criticusok, annál inkább ótsárlójok nem leſzek, mert ſem irígy, ſem nyughatatlan terméſzettel nem bírok.

Ki-tettem én ezen munkám első Kötetének eleibe tett Elő-járó beſzédembe, hogy Deák, Németh, és több Európai nyelveken több Authorok kiadták már a' Világnak közönſéges Hiſtoriá-

ſtoriáját. Az Olvasók közül, egynek ezen Authornak munkája tettzik, másnak más munkája, így lévén bizonyosan a' dolog, mivel még Hazánk nyelvén a' Világnak közönſéges Historiáját nem láttam, munkállyanak ne talántan ſzületendő Criticussaim-is magok ízlések ſzerént, én bizonnyára örvendeni fogok, ha munkájok az enyimnél a' közönſégnek jobban fog tettzeni, de úgy tartom, hogy könnyebb légyen néhány ſorok által critizálni, mint illyen hoſzſzas munkára magát adni, a' mellyre a' nyughatatlan elme nem-is ér reá, mivel a' critizálás az illyen munkától el-fogja. Azoknak üres Crisissei engemet nem-is fognak érdekleni, hanem azon Authorokat, a'mellyekből a' Történeteket ki-ſzedegettem, és a' mellyek cum Privilegio SS. Cæſareæ Majeſtatis jöttek ki. Ha ebbe találnának kételkedni, ne terheltessenek engemet barátſágossan meg-kérdezni,

ez vagy amaz történet melly Authorba légyen? Ajánlom magamat, hogy én nem tsak az Authorokat meg-fogom nevezni, de még azon levelet-is tudtokra fogom adni, melly ſzámmal légyen megjegyezve, a' kiket én, mind az eſztendök ſzakaſzſzainak folytába, mind a' Történetek rendibe követek, a' mint-is már most munkámnak negyedik Kötetét tsak hamar fogják látni.

Szakoltzán Junius hólnapjának
30. napján 1796. eſztendöbe.

TIZE-

TIZEDIK SZAKASZ.

A' Csáſzárok. A' Római Respublica, az az közönſéges Társaſág, Katonai Monarchiára változik.

ELSŐ TZIKKELY.

Augustusnak Uralkodása, Agrippának haláláig.

Minek utánna Julius Cæſár Pompejust meggyőzte, és a' közönſéges Társaſágot egéſzlen ſemmivé tette vólna, e' világba negyedik Monarchiát, az az: ollyan orſzáglást állított-fel, a' mellynek tsak egy feje lőn, a' melly most Csáſzárnak neveztetik; eztet pedig Julius Cæſár, a' Világ fel-állásától fogva ſzámlálván, 3918. Eſztendőbe; Róma Városának fel-állításától fogva pedig, 709-dik eſztendőbe vitte végh-hez. A' Monarchiáknak fejei neveztettek Imperátoroknak, Cæſároknak, és Augustusoknakis, de miglen a' Római Birodalom közönſéges Társaſág vala, ezen név Imperator! akkor tsak

a' Hadi Fô-vezéreknek adattatott, ezen név pedig Senatus Conſultum a' Fô-Tanátsnak, a' Dictátor név pedig annak adattatott, a' ki ezen Tanátsnak feje vala. De minek utánna Julius Cæsár a' Római birodalmat meg-hódította, és ennek Urává lett, ô róla ezen név Cæsár, minden ô utánna következendô Csáſzároknak-is meg-adattatott, és még ma-is meg-adattatik. Vernulæi, a' ki esméretes, és nevezetes Authoris, a' ki Deák nyelven bár röviden, de igen helyessen adta-ki e' világnak közönſéges Históriáját, ezen névrûl Cæsár! így ír; hogy ez, a' Julius Cæsár Familiájának neve lett vólna, azért; mivel egy ezen nemzetſégbûl való férfiú, egy Elefantot meg-ölt vólna, ezen név pedig numidiai nyelven Elefant, Cæsárt teſzen, ezen vitézſégért nyertek vólna a' Cæsár nevet.

A' Királyi, és Dictátori nevezeteket annyira meg-útálták, hogy ezeket már ſenkinek ſem adták, hanem a' kiket az Imperátorok Succeſſoraiknak ezen fô hivatalra még életekbe válaſztottak, eleintén ezen nevezetekkel illették: Principes Juventutis, az az: Iffiuſágnak Hertzegei, annak utánna, Cæsáreknek, végtére Nobilisſimi Cæſares, Leg-nemesebb Cæsáreknek nevezték. És a' miólta ezen negyedik Világ-Monarchiája, melly a' Rómaiaké vala, fel-állott, 118. illyen Imperatorok, vagy-is Csáſzárok egéſz a' mi mostani idônkig, hogy lettek vólna, ſzámláltatnak.

Elsô vala C. Octavius, a' kinek Attya vala ugyan Octavius, Annya pediglen Aktia, a' ki Julius Cæsárnak húga vala, következés képpen unokája vala ô ennek. Ezen Octavius akkor

ſzület-

ſzülettetett, a' midõn Cicero, és C. Antonius Conſulok valának, és azon a' napon, a' mellyen Catilinának párt ütését a' Fõ-Tanátsnak tudtára adták, a' kinek ſzületését Nigidius Figulus meg-halván Octaviushoz az Attyához így ſzóllótt: *Ma te minékünk Urat ſzültél.*

Ezen Octavius már Kristus Urunk ſzületése elõtt harmintz eſztendõkkel hatalmas Római polgár vala, és a' fegyvernek ereje által Ura vala, nem tsak azon Orſzágoknak, a' mellyeket már a' Rómaiak el-foglaltak, de uralkodott õ minden maga Polgár társain is. Ezen Polgárok már régtûl fogvást tsak gondatlanúl nézték, hogy közûlõk ſokan magokat a' fõ hívatalra úgy fel-emelték, hogy egyedûl magok uralkodtak többi Polgár társaikon, ſõtt önnön magok gyakran ſegítſégére-is vóltak ollyan Uralkodásra ásítozónak, a' ki magát az uralkodásnak leg-felsõbb póltzára fel-emelte, hol fegyverrel, hol pedig álnokſágok által; ugyan azért-is lett ſemmivé a' törvényeken fundált Római ſzabadſág, hogy már nem egyſzer, de többſzör egyetlen egy Polgár nem ſzabad válaſztással, mint annak elõtte, hánem erõſzakkal lépett-fel a' Fõ hívatalra, és illyenek nem ki-ſzabott ideig, vagy-is eſztendeig uralkodtak, hanem életek fogytáig kelletett a'többi Polgároknak nékiek engedelmeskedni. De mind azon által mindég vólt még reményſégek, hogy a' régi ſzabadſág helyre fogna még állítódni, de már most egéſzlen vége lett annak.

El-nyervén Octavius a' fõ hívatalt, azon idõtûl fogva, valahány Uralkodók utánna következnek, minnyájan életek végéig meg-maradtak hívatalokba,

ba, és ő Julius Cæsárról, az annyának testvér Báttyáról a' Cæsár nevet-is fel-vette, és így neveztettek az utánna következett Fejedelmek-is, és ezen névrül neveztetnek ma-is a' Római birodalomba Uralkodó Fejedelmek Csáſzároknak. Tsak hamar az után a' Római fő Tanáts ezen névhez Cæsár, még ezen nevet-is *Augustus* hozzája adta, melly név *Meg-ſzenteltetett:* vagy-is *Minden emberek felett fel-magaſztaltatott Fejedelmet* téſzen, és ezen néven-is nevezteteti ő mindenkor annak utánna, és magam-is ennek utánna nem fogom ötet Octaviusnak, hanem Augustusnak nevezni. Ezen név mostan-is meg-adattatik a' Csáſzároknak, ſött még Augustisſimusoknak-is neveztetnek.

Augustus ugyan, ezen nagy tiſzteletes nevet nem érdemlette, mert ámbár ő nagy eſzű, és nagy böltsesſégű ember vala, de ezen ſzép tulajdonſágait jóra nem fordította, hanem tsalárdſágokra, és álnok meg-tsalattatásokra, és minden tehetſégét arra fordította, hogy Hazájának törvénnyét, és ſzabadſágát fortéllyai által meg-ronthassa, és valakik fel-tételeiben ellent állottak, mind azokat, még a' leg-nagyobb tiſzteletre méltó Rómaiakat-is, ki-végzettette e' világból, így tehát ſzámtalan ſok Polgárokat ölettetett ő meg, vagy-is minden jóſzágoktól öket meg-foſztotta. Illyen igazſágtalan, és kegyetlen erőſzak-tételek által lett ő Ura az egéſz Római birodalomnak, és két ſzáz ezerbül álló katona ſeregnek, a' melly mindég talpon allott parantsolatinak véghez vitelére, és ſenki ſem-is mert ellene állani.

Ezen

Ezen Augustus állította-fel azon roppant Római Birodalmat, a' mellyhez ezen világba hasonló nem vólt, és a' melly a' világnak minden réſziben ſok tartományokat bírt. Európába azon tartományokat bírta, a' mellyek most *Olaſz orſzághoz* tartoznak, ezen kívül *Helvetziát*, *Frantzia orſzágot*, *Spanyiol orſzágot*, *Portugalliát*, *Angliát*, *Belgiumot*, *Magyar Orſzágot*, *Görög orſzágot*, *Macedoniát*, ſzóval, egéſz Déli Európát, a' Lengyelek, és Mosquák orſzágainak határ ſzéléig, azon Tengert-is, a' melly Fekete Tengernek neveztetik, azon ſzigeteket-is, a' mellyek a' közép Tenger, és Európa, 's Ásia között fekvõ Tenger ſzorossába feküſznek. Németh orſzágból pedig tsak azon réſzeket, a' mellyek, Olaſz orſzágnak, Helvétziának, és Frantzia orſzágnak határ ſzéleiktõl egéſz a'Dunáig, és Rhenus vizéig terjednek. Ásiába bírta ö, nem tsak azon tartományokat, a' mellyek Kis Ásiának neveztetnek, de még *Syriát*, és *Palæstinát*-is, és több más tartományokat-is, egéſzlen az *Euphrates* és *Tigris* Vizekig. Végtére Afrikába nem tsak Ægyiptust bírta ö, de még azon tartományokat-is, a' mellyek ma Barbariának neveztetnek, úgy mint: *Algiriat*, *Tunist*, *Tripolist* 's a' t. Egy ollyan ſejedelem, a' ki annyi orſzágokkal bír, és annyi ſok millió jobbágyok vannak alatta, leg-többektõl igen ſzerentsésnek tartatik lenni, de Augustus, mivel erre ſok ſzáz ezer Polgár társainak ſzerentsétlenſégével jutott, a' kiknek ö ſem életekkel, ſem vagyonnyaikkal nem vólt ſzabad, tehát ezen fel-magaſztaltatása okot adhatott nékie el-követett kegyetlenſégeinek emlékezetére.

Augu-

Augustusnak mindenkor fejébe forgott Julius Cæsárnak meg-ölettetése, gyakran reſzketett-is, hogy ô-is így ne járjan, azért-is magában azon tusakodott, hogy maga hatalmát miképpen erôsítse-meg, és egy áll ortzás mértékletesſég által maga ſzemélyét bátorſágba mint tehesse; úgy tétette tehát magát, mintha maga nagy Uradalmát le kívánná tenni, azért ezen ſzándékát maga leg-inkább meg-hitt két Tanátsossainak Agrippának, és Mæcenásnak meg-jelentette. Az elsô javallotta nékie, hogy ezen ſzándékát tellyesíttse, de Mæcenas, a' ki nagy Udvari ember vólt, meg-mutatta nékie, hogy valamint maga ſzemélyének bátorſágára való nézve, úgy a' közönſéges jónak fen-tartására való nézve-is ſzükſéges vólna, hogy maga nagy Uralkodását meg-tartsa. Augustus Mæcenásnak tanáts adását követte-is. Ezen ſzándékát pedig hogy tökélletesſégre hozhassa, mingyárást ki-hírdettette, hogy ô a' leg-fôbb hatalmat a' közſégnek által fogná adni, és a' Triumviratust egéſzlen el-törlötte, olly fortélyosan tudta ô maga dolgait folytatni, hogy a' közſég maga kérte ôtet, hogy a' fô hatalmat le ne tegye. Itt-is ſzemeikre olly hályogot vont, hogy magát ajánlotta még tíz eſztendeig tartó fô hatalomnak el-viselésére, de olly fel-tétel alatt, hogy ha látná, hogy már az ô ſzolgálattya nem vólna ſzükſéges, aztat a' mikor fog nékie tettzeni le-tehesse. Illyen áll ſzavakkal tudta ô a' népet ketsegtetni idôrûl idôre, a' melly meg-is hagyta ôtet azon Fô hivatalba élete fogytáig.

Ezek által Augustus Monárcha lett, de hogy a' népet vakſágába meg-tarthassa, maga Monarchiáját, mindég a' Republicánus orſzáglásnak

nak áll Ortzás formájával takargatta, azért-is a' Tartományokat a' Senátorok között fel-osztotta, de nagy okosſággal tsak a' leg-nyugodalmasabbakat bízta reájok, azokat tudni-illik; a' mellyekben ármádák nem állottak, és így az egéſz hadi erõ keze között maradott. Hogy pedig a' népet magához való bizodalmába még jobban meg-tarthassa, a' Királyi, vagy-is Dictátori nevet ſoha ſem említette, és magát mindenkor tsak Imperátornak neveztette, ezen nevezet pedig a' meddig még Róma Respupblica vala nem ſokat tett, mert a' mint fellyebb kitettem, ezen név, még Julius Cæsár idejébe-is tsak a' népen, és ármádákon uralkodóknak adattatott, és hogy az Imperator háborút kezdhetett, és békeſſéget köthetett. Annyira bé-vette õ minnyájoknak ſzívét, hogy köz akarattal, nékie által adták, mind a' Consularis, mind a' Pro-Consularis hatalmat, a' Tribunusok hatalmával edgyütt, a' Censorſágot-is azon ſzín alatt, hogy az erkõltsöknek õ vólna meg-jobbítója, végtére a' Fõ Papſágot-is, mivel ezen hivatalnak, az orſzáglásnak formájában nagy bé-folyása vólna. Mind ezek mellé még nékie ezen nevet adtak: *Pater Patriæ*, az az: *A Hazának Attya*. Illyen mesterſéges ſzínekkel tudta Augustus maga Deſpoticum hatalmát feſteni.

Ugyan tsak azon idõtûl fogva, hogy õ a' Trónusra lépett, meg-jobbította õ magát, és egy kegyelmes Fejedelem vált belõle. Ezen változást az õ nagy bõltseſſége okozta, mivel a' bõltseſſég aztat ſúgárollya, hogy mindennek, a' ki békeſſégben kiván élni, ſzükſéges légyen minden dolgait barátſágossan, és igazſágossan kórmányozni, és hová tovább terméſzete hozzája-

zája-is szokott, az illyen emberekkel való bánáshoz. Által-is látta ö aztat, hogy meg-fontolván miként bána ö az elébb a' népekkel, nem igen fog hízelkedhetni magának, hogy ötet az ö jobbágyai fogják szeretni, sött aztat-is gondolhatta, hogy személlye iránt se lehetne bátor, mivel azoknak Attyafiai, a' kiket ö megölettetett, bosszú állásról gondolkodhatnának. Azért-is már most igyekezett kegyessen, szelíden, és igazságossan uralkodni, meg-is hagyta ö a' hivatolokat azon állapatba, a' mint azok vóltak, a' midön még a' Republicánusi kórmányozás állott, de ugyan tsak a' leg-fóbb hatalom még-is az ö keze között vala.

Augustus önnön maga sok szép törvényeket hozott, és sok rosz szokásokat, a' mellyek a' régi kórmányozás ideje alatt bé-hozattattak, eltörlötte, és jó rendet állított-fel, a' mellyet mindennek minden személy válogatás nélkül megkelletett tartani. Helyre állította ö a' békességet, a' mellynek édes ízét a' Rómaiak már régen nem kóstolták. Különösen az ö igazságtételeit nagyon kedvellették, és ö nem tsak gyakran fel-ült az ítélö székre, de még önnön maga gyakran ügyéz-is vala a' pörösök között. Egykor kérte ötet egy maga katonái közül való, a' kinek az ítélö szék elibe kelletett jönni, hogy lenne segedelmére; Augustus aztat javaslotta nékie, hogy fogadná pöre folytatására magának Prókátort, mellyre a' katona így szóllá hozzája: *Ó nem szolgáltam én te néked az Actiumnál történt ütközetbe Prókátor által.* Ezen mondása a' katonának annyira meg-tettzett Augustusnak, hogy leg-ottan maga fogta-fel ügyét, és a' pörit meg-is nyerte. Illyen szép tulajdonsága

ſága mellett, ö adakozó-is vala, mértékletes, és minden pompa nélkül való, barátſágos-is leve ö, és másokhoz nagyon le-ereſzkedö. Történt, hogy egyſzer egy Római Polgár egy kérelem levelet nyújtott nékie, de a' kezei nagyon reſzkettek, hogy ötet meg-bátoríthassa Augustus, így ſzólla hozzája: *Te nem másképpen téſzel, hanem úgy, mintha te valamit Elefántnak nyújtanál*, és ezzel aztat nyerte, hogy ekkor-is Haza Attyának neveztetett.

A' Római Polgárok mindenek felett azon nemes tselekedeteitöl illettettek-meg, hogy ö mind azoknak, a' kik ötet meg-bántották, könnyen meg-ſzokott vólt engedni; mivel azok között, kiknek Attyafiait meg-ölettette, vagy alatta ſzenvedtek, és a' kik ötet a' ſzabadſág el-nyomójának tartották, nem kevés ellenſégei vóltak, ſokſzor nem-is akarta öket esmérni, és egykor az ö Mostoha fia meg-is intette ötet, hogy egy bizonyos Római embertül ójná magát, a' ki alattomba ellene intselkedne, kihez-is ö így ſzóllott: *Meg-ne indúly azon, hogy emberek vannak, a' kik felölem roſzſzúl ſzóllanak, elég az én nékem, ha abba bizonyos vagyok, hogy én nékem ſenki ſem árthat.* Más álkalmatosſágba, még jobban tsudáltatott Augustus. Egy Római Cinna nevezetü polgár, a' ki már egykor fegyvert fogott vólt ellene, mostan meginț némelly Római Nagyokkal öſzve esküdött élete el-vételére; a' Cæsár meg-tudván eztet, Cinnát tsak magát magához hívattatta, és aztat kívánta töle, hogy a' meddig ö fogna ſzóllani, mind addig tsendes halgatással lenne. Erre mingyárt ſzemébe mondotta, hogy jól tudná, hogy már ö egyſzer néki, mint nyilván való ellenſégének

meg-kegyelmezett vólna, sőtt minden jószágát meg-hagyván, még több kegyelmekkel-is lett vólna hozzája, és még-is ő el-végzette vólna magába, hogy ötet meg-öllye. Cinna eztet vakmerően tagadta, de a' Császár nyilvánságossan meg-mutatta tanúk által ezen fel-tett szándékát nékie, és minden némű igyekezetét világosan meg-bizonyította. Cinna mind ezeket meg-esmérvén tsak halgatott, és irúlt pirúlt; már most nem-is várhatott más ítéletet fejére a' halálnál, de minek utánna Augustus ellene el-követett vétkeinek nagyságát eleibe adta vólna, így szólla végtére hozzája: *Czinná! én másodszor ajándékozom néked a' te életedet; elöször úgy mint ellenségemnek, most pedig, úgy mint hite szegetnek, a' ki maga fejedelmét meg-akarta ölni. Enged-meg, hogy a' mai naptól fogva barátok lehessünk, és jövendőbe meg-láthassuk, hogy az én te benned való bizodalmom nagyobb-é? vagyis a' te hozzám való hűséged.* És tsak hamar ezek után Consulnak tette ötet, melly által leg-közelébb való személy lett hozzája az egész birodalomba. Ezen igen Nemes bánás, olly bélyegét ütött Czinnának az ő szívére, hogy azon időtül fogva ő Augustusnak leg-hívebb, leg-álhatatossabb, és leg-igazabb híve lett.

De illyen bölts, és jó tselekedeteket nem vitte véghez Augustus másoknak tanáts adása nélkül, mert minden Fejedelem, ha mingyárt tsak egy kis Országnak Fejedelme-is, még-is szükségesek nékie a' bölts, és jó ítéletű Tanátsadók, mert ezek nélkül sok környül való állásokba, olly nehéz dolgok adgyák magokat elő, hogy ha egyedül maga fel-tételeit, és akaratos

ítéle-

ítéleteit követi, gyakran valamint magát, úgy ſzintén jobbágyait-is ſzerentsétlenné teheti.

Szóllottam már ſellyebb Agrippáról, és Mæcenásról, de most még bövebben kéntelenítettem rólok ſzóllani. Ezek vóltak Augustusnak leg-hívebb Tanátsossai. Agrippa nem tsak egy vitéz Bajnok vala, a' kinek ebbe való kéſzſégét a' Csáſzár leg-inkább az Actiumi ütközetbe tapaſztalta, de a' békesſégbe-is néki, és a' Rómaiaknak haſznos ſzolgálatokat tett. Ezen haſznát nem keresö, és igaz ſzívü ember, még ollyan tanátsot adott Augustusnak, a' mellyel meg-mutatta, hogy ö a' közönſéges jót, és a' Hazát jobban ſzeretné a' Csaſzárnál. Arra kérte ö Augustust, hogy ö a' Rómaiaknak az ö régi ſzabadſágokat adná viſzſza, hogy ezzel megmutatná, hogy a' Csáſzár, nem tsak azért tartaná a' fegyvert kezébe, hogy az által gazdag, és hatalmas lenne, hanem hogy emberi ſzeretettel, és hazafiſsággal-is bírna. De mivel ö a' Csáſzárt erre reá nem vehette, továbbá-is maga jó tanáts adásával úgy ſzolgált nékie, hogy az ö dolgai nem tsak meg-könnyebbítette, de még ſok háborús nyughatatlanſágaitól-is megſzabadította. Agrippa több haſznos munkálkodásai után Róma városát-is meg-ékesítette, mert nem tsak ſok ſzép épületeket álíttatott-fel, de még a' közönſéges haſzonra való nézve-is, ſokat építtetett, úgy mint, az igen haſznos vízi tsatornákat, kútakat, és ezekhez ſzükſéges épületeket-is, nyilván való közös fördöket, és több más illyeket. Azon egyetlen egy régi Templomot-is, a' mellyet ö Pantheonnak nevezett, ö építtette, de már ezen Templom régen ke-

reſztény Templommá változott, de ugyan tsak még ma-is áll.

A' második leg-főbb baráttyai, és leg-jobb Tanáts adói közül való Mæcenás vala, ez ſemminémü hívatalt fel-nem válalt, hanem mivel ſzületett Római Nemes vala, tsak az-is maradott; de azért nem vólt ö nékie hajlandóſága a' rest életre, mert Csáſzárnak leg-terhessebb dolgaiban-is nagy ſegítſégére vólt, különösen a' tudományokat, és ſzép mesterſégeket ſzerette, és mindég azon igyezett, mivel magának ſemmire ſem vala ſzükſége, hogy az érdemes embereket a' Csáſzár malaſztyába ajánlhassa. Nem kis oka vala ö annak-is, hogy a' Csáſzár régi kemény terméſzete ſzelídebbé tevödött. Egyſzer látta ö a' Csáſzárt egy bünös felett ítélö ſzékében ülni, és éſzre-is vette, hogy épen ezen a' napon, nagyon hajlandó vólna a' kemény büntetésre, mivel pedig Mæcenás a' nép ſokaſága miatt a' Csáſzár ítélö ſzékihez nem tolakodhatott, egy czédulát hagyított a' Csáſzárnak ölébe, mellyre ezen ſzavak vóltak felírva: *Szály-le már egyſzer a' ſzékedről te hóhér.* Ezen ſzavait tréfának vette a' Csáſzár, de mégis kedvesen, mingyárt-is végit ſzakaſztotta azon ítélö ſzéknek. De leg-inkább azért leve nevezetes Mæcenás, hogy ö a' Túdósokhoz mindenkor nagy hajlandóſággal, és ſegítſéggel viseltetett, és az ö emlékezetére má-is az ollyan emberek, a' kik a' túdósokat betsülik, és ſegítik, Mæcenásoknak neveztetnek, magát Augustust-is reá vette ö arra, hogy a' Túdósokat nem tsak kedvellette, de ſegítette-is.

Mind

Mind ezekbül vólta képpen általat lehet látni, hogy miként uralkodott Augustus, és az ő utánna következett Imperatorok-is, mert ámbár a' leg-főbb erő Tanátsnak kezébe vala, és a' népnek; de még-is már a' szabadságnak tsak üres ragyogása láttzatott, a' melly már az országlásnak nem haszнálhatott, és ezen szó-is *szabadság!* már tsak üres hang vala, mivel a' Törvények meg-tartása alól-is Augustus magát önként fel-szabadította. Szabadon-is uralkodott ő leg-inkább azért, mivel magát Királynak nem neveztette. Azt vélték, hogy Róma szabad Respublica, az az: Társaság vólna, mivel ezen nevek, Senatus! Consul! a' midőn már Monarchia vala, még-is fent állottak. Gyakorta a' bal vélekedésbe egy Nemzetet meg-tartani leg-jobb mód az, ha a' nevek fen tartatnak, de azoknak belső ereje, és valósága meg-rontattatik.

Augustus! ezen róka bőrrel prémezett ember, áll ortzasága által mindenféle formába tudta maga dolgait által önteni, ő eleintén hitetlenségével, és kegyetlenségével vetette-meg szerentséjének fundamentomát, annak utánna azon igyekezett, hogy ezen két rút tulajdonságainak, külső jó erköltsök által ollyan fényt adhasson, a' melly azoknak undokságát el-temesse: sőtt még Brutusnak-is említését betsüllötte. A' midőn egykor Cátónak azért való ótsárlását hallotta, hogy ő hazájának dolgait útalkodva védelmezte, így szóllott: *A' ki egyszer egy Birodalomnak be-hozatott formáját, meg-tartani igyekezik, az jó Polgár, és emberséges ember.*

Az ő hoszszas uralkodása alatt, kevés jeles dolgok történtek, mivel ő leg-inkább bé-

kesſégben élt. Spanyiol orſzágba-is mihent a' Cantabrierek, és az Asturiabéliek meg-veretettek, békeſség lett. Az Æthiopiai Királynéis Candace, a' ki Ægyiptust meg-támadta, meggyőzettetvén mingyárt békeſséget kötött. A' vitéz Rómabéliek, a' kik belső háborúk által méréſzſzekké tétettettek, és hadi tudományt-is ezek által meg-tanúlták, nagy dolgokat vihettek vólna véghez, de a' Csáſzár a' háborút nem ſzerette, és tsak Rómára függeſztette ſzemeit, és a' benne lakó népet inkább kívánta mulatſságokkal, vígſágokkal tartani, mivel ezek által őket a' háborúra való igyekezettűl el-vonhatta, és magát-is ſzerettethette.

Marcellus, az ő Testvér húgának Fia, a' ki egyſzer 's mind veje vala, mivel Julia nevezetű Leányát feleſségül nékie adta, válaſztatott Augustus által halála után Csáſzárnak, mivel igen nagy reményſségű fiatal ember vala, de meg-hala. Ezen Marcellus nem ſzenvedhette, míg életben vala, Agrippát, azért-is ötet Syriába küldötte a' Csáſzár Gubernátornak. Ælius Gallust pedig 10000. katonaſággal, a' kivel Heródes Judæának Királlya még 500. katonákkal egyesítette magát, ſzerentsés Arabiába küldötte, de ezen ármáda ſemmit ſem vitt véghez, mert a' betegſség, és éhſség által majd tsak nem egéſzlen el-olvadott, nem vólt tehát más haſzna, a' mint Galénus írja, hanem hogy Gallus viſzſza térése alatt, a' Terjéket miként kellessen tsinálni, találta vólna fel. Ezek után jónak ítélte lenni Agrippának viſzſza hivattását, hogy ez óltalmazná-meg ellenſégeitűl, mért már kéz alatt ellene ſokan kezdettek fegyverkezni. Viſzſza-is jött Agrippa; a' kinek-is leg-ottan Augustus ma-

ga

ga Leányát Juliát Marcellusnak Özvegyét feleſégül oda adta. Némelly Hiſtoricusok aztat írják, hogy eztet a' Csáſzár Mæcenásnak javallására tselekedte, a' ki-is így ſzóllott Augustushoz: *Te Agrippát olly nagygyá tetted, hogy ötet, vagy meg-kelletik ölnöd, vagy-is, hogy vöd légyen, arra emelni.* Agrippának vólt feleſége, még pedig Augustus testvér húgának Leánya, de eztet ö könnyen meg-vetette, mivel ſaját Leánya lett Feleſége.

Ez meg-történvén Augustus Agrippát Római Gubernátorſágra emelte-fel, maga pedig Ásiába mene, a' hol-is olly ſzerentsés vala, hogy azon Záſzlókat, a' mellyeket Crassusnak Legiói el-veſztettek, minden vér ontás nélkül viſzſza nyerte. Phraates a' Párthusok Királlya töle való félelmébe küldötte ezeket nékie viſzſza, és azon rabokat-is viſzſza küldötte, a' kiket még a' midön Antoniust meg-verte, nyert vala. Ezen tselekedetéért Rómába nagy ünneplés-is tartatott. De az egéſz Római erö egy Fejedelemnek kezébe lévén, a' leg-méréſzebb ellenſégek-is tarthattak töle, de épen ezen nagyſágába Rómának vala az ö meg-romlásának-is fundamentoma.

A' midön viſzſza tért Augustus, látta, hogy mind a' Fö tanáts, mind a' nép több több tiſzteletet kíván nékie adni, nem akarta a' fö Conſulſágot fel-válalni, a' mellyet már úgy-is tizen egyſzer bírt vala, e' helyett az üres nevezet helyett, a' Consulárisi hatalmat egéſz haláláig kezébe tartotta, és minden Consulok elött-is ült a' Tanátsba. A' Senátorok ollyan alátsonyſágra vetemedtek, hogy ök hitet akartak

le-tenni, hogy mind azon törvényeket, a' mellyeket ő fog adándani, meg-kívánnyák tartani, de ő meg-vetette ezen haſzontalan hit le-télelt, és így ſzólla: *Ha a' törvények, a' mellyeket én ki-fogok adni, jók leſznek, tehát a' nélkül-is minden azokat meg-fogja tartani, ha pedig roſzſzak leſznek, tehát a' hit azon roſzſzat, még roſzſzabbá fogja tenni.* Jól tudta ő, hogy a' törvényt tévő hatalom, a' Hadi erő által eléggé meg-vólna erősítve.

Mind azon törvények, a' mellyeket akkor adott-ki, úgy mint: A' Feleſégtelenſégről, a' Házaſság törésről, a' Feleſégeknek minden igazok nélkül való el-űzésekről, a' kevély Pompákról, a' Bújaſágról, és a' költſéges öltözetekről; ſok zúgolódást okoztak, és jót pedig ſemmit, mivel ezen törvényeknek meg-tartására nem kénſzeríttettek, vagy-is mivel azok a' megromlottſág által meg-vetettetlek. Mit-is haſználhattak a' törvények, mivel már az erköltstelenſég által mindenek meg-vóltak romolva. De még-is Augustus a' nép hajlandóſágának eleget tett, a' melly kenyérnél, és Theatrumi jádzásoknál egyebet nem kívánt, mindég-is oſztatott ő nékiek gabonát, és Comædiákat jádzattatott, a' mellyel nem-is egyebet mutatott-meg, hanem hogy inkább igyekezett maga meg-tartásán, mint ſem az erköltsöknek meg-jobbításán, és ez által el-is óltotta ő, a' régi ſzabadſágról való gondolkozást, és a' mostani nehéz ſzolgálat alá vettetett elmélkedést.

Azon híres Comædiát jádzók Pylades, és Bathyllus, magokhoz vonták ſzíveket azon régi Rómaiaknak, a' kik valaha egyedűl az orſzágnak dolgaiban fáradoztak. Pylades a' maga

min-

minden ſzemérem nélkül való Comædiáinak jádzásáért el-üzettetett, de mivel a' népnek az ő hívſágos játékjai tettzettek, megint viſzſza hivattatott, a' ki-is el-érkezésével így ſzóllott Augustushoz: *Csáſzár! köſzönnyed nékem, és Batylnak, hogy mi a' népet mulatni tudgyuk.* Ezek óllyan ſzavak vóltak, a' mellyekből Augustus maga iránt ſokat ítélhetett.

Tsudálatra méltó dolog vala az; hogy Augustust, minek utánna a' Fő tanástot olly alá valónak kívánta tenni, még-is annak az ő régi fényeſſégét meg-akarta adni, eztet ő nem tehette másképpen, hanem a' Senátorok ſzámának megkissebbíttésével, és azokat, a' kik ſzületésekre, vagy-is érdemeikre való nezve érdemetleneknek tették magokat, hogy ezen hivataloktól meg-foſzſza, a' mint-is azoknak ezer ſzáma 600ra határoztatott-meg, és ezen változás annyi böltseſſéggel mint igazſággal vitettetett véghez. De épen a' leg-érdemetlenebb emberek az ő betsületeket, mellyek kevésben állának, kívánták fen-tartani, a' mellyért-is nem vólt már mód benne, hogy Cabalák ne kovátsoltattanak vólna.

Angustus mindenkor tartott a' meg-ölettetéstől, azért-is valamikor ő nyilván meg-jelent, mindenkor egy pántzélt öltött-fel, köntöse alá, még maga bátorſágára való nézve aztat-is tselekedte, hogy ő Agrippát, a' kit nagy Bajnoknak tudta lenni, nem tsak Consulſágra fel-emelte, de még halála után a' Trónusra Succeſsorának-is vallotta lenni. De mivel ſzíve még-is nyugodalomba nem vala, a' Senátorok aztat kívánták tenni, hogy ők egy más után fognák ötet strázsálni. Egy Labea nevezetü törvényt Tú-

dó, de a' mellett nagy Republicánus, ezen tanátskozás alatt így szóllott : *Én reám számot ne tartsatok, mert én álmos ember vagyok.*

Egy katona uralkodásba, a' mellybe a' törvények helyett a' kard villogott, a' Rómaiak annál inkább kénszeríttettek az öszve esküvésre, és párt ütésre, mivel a' belsö polgári háborúk által, a' mellyeket magok között viseltek, bátorokká lettek, és a' szabadságnak érzékenysége sokaknak szívébe még élt. Augustus ugyan mind ezen veszedelmeket maga hatalma, és alkalmaztatása által el-kerülte, de ezentúl megfogjuk látni, hogy a' Despotismusnak, melly rettenetes következései lettek.

MÁSODIK TZIKKELY.

Németh országi háborúk. Augustus országlásának vége. Törvények, és más Tudományok.

Agrippa egy táborozást végezvén Pannoniába, a' midön viszsza térni akarna Rómába, úttyába meg-hala, kinek-is halála helyre hozhatatlan kárára vált a' Birodalomnak, az ö két fiait Cájust, és Luciust, a' kiket Juliával nemzett, Augustus saját gyermeki gyanánt vette-fel, de gyenge korok miatt elégtelen vóltak még az uralkodásra, azért-is ezen környül való állásokban akarattya ellen ugyan, de még-is szemeit Tiberiusra vetette, a' ki feleségének Liviának,

viának, és Tibérius Nérónak fia vala, és mivel Augustus aztat akarta, hogy az orſzáglásban réſzessé tegye, arra kénſzerítette, hogy maga feleſégét üzze-el, és az ö Leányát Juliát Agrippának özvegyét vegye-el. Tiberius ſzavát fogadta, jól lehet Juliának feslett életét nyilván tudta, el-is vette ötet. Mire nem viſzi gyakorta az embert az Uralkodásra való kívánſág!

A' Németek, a' kik akkor vitéz, és olly jó erköltsü nemzetſéget formáltak, a' mellytül azon vad idöbe többet nem lehetett várni, a' Birodalomnak nagy félelmet okoztak. Azon idötül fogva, miólta a' Czymbrierek reájok ütöttek, fel-tették magokba, hogy a' Rhénus vizén által fognak menni, és kelemetessebb vidéket lákásokra fognak keresni a' magokénál. Németh orſzág, a' melly ſzorgalmatoſság, és munkálkodás által ollyan termékennyé tétetett, hogy abba még a' Levegö ég-is meg-változottnak láttzatik lenni, még akkor lakhatatlan erdökkel, és motsárokkal vala meg-töltve. Augustus három eſztendökig tartózkodott Galliába, a' mellyet Frantzia orſzágnak nevezünk, mivel nagyon gondos vólt ezen Orſzág iránt, de ugyan csak ki-ment, és Drusust, Tyberiusnak iffiabbik ötsét hagyta abba. Drusus által-evezett a' Tengeren, és bé-mene Németh orſzágba, a' hol-is négy táborozást végezvén az egéſz Orſzágot nagy rettegésre hozta, de korán történt halála, a' melly meg-gátolta diadalmait. Drusus nagy Vezér, és jó Polgár-is vala, kár vólt, hogy meghalálozott 31. eſztendejébe. Tibérius, a' ki azon idöbe a' Panoniabélieket, Daciabélieket (ezek most az Erdélyiek) és a' Dalmatákat meg-győzte, küldettetett helyébe, és azon Barbarusokat,

ki-

ki-is üzte. A' Római Uradalom, úgy tettzett, hogy maga erejét ebbe-is úgy bé-hozta, hogy már ezen országot-is magáénak tarthatta, de azon vitéz nemzet tsak olly alkalmatosságra várt, mellyben újra kezdhesse háborúját.

Mind ezen szerentsés táborozások Augustusnak tulajdoníttattak, mivel az egész Hadi erőnek ő vala feje, és az mondattatott felőle, hogy annyi jó Vezéreket ő maga formált vólna, a' mellyért-is az ő nevére Tryumphust akartak szentelni, de ő aztat fel-nem vette, mert az ő Politikájának egyik része abból állott, hogy ő a' fel-fuvalkodásnak leg-kissebb fénnyét-is távoztatta magától, és a' mennyivel-is ő leg-kissebb Úrnak magát lenni mutatta, annyival nagyobb Úr vala. A' melly dolog az ő Uralkodásáig tsak kétszer történt-meg, most megint meg-történe, most harmadszor zárattatott bé a' Jánus temploma, de a' békesség még-is tsak mint egy tizenkét esztendeig tartott. Dio Cassius egy igen szembe tűnő Anecdotumot hagyott, ezen maga hasznát vadászó Császárról. A' szabadon botsájtatott Licinius, a' ki az ő meg-hitt embere vala, nagy, és kegyetlen zsarolásokat tett a' Galliereken, ő egy álnok kints vagy-is Finantz Minister vala, és az adót hólnapokként szedte-bé tőlök, mivel pedig a' Quintilis hólnap Julius Cæsárnak nevére, a' Sextilis hólnap pedig Augustusnak nevére tiszteletnek okáért kereszteltettek, meg-tartotta ő mind az ó, mind az új nevezéteket, és így két holnapok helyett, négy hólnapi adót vont rajtok, mivel pedig felette nyomossan bé-vádoltatott, el-tőkéllette magában Augustus, hogy ötet meg-fog-

ja

ja büntetni. Meg-tudván ezt Licinius, leg ottan az egéſz kintset Augustushoz hozta, így ſzólván: *Én ezen pénzeket tsak te néked gyüjtöttem, mert a' Gallierek illyen nagy kintseket hamar a' te megrontásodra fordíthatták vólna, ved-el azért az én kezemből.* Mingyárt-is ezen nyúzó betsületes embernek tartatott, ſok tulajdonſágai Augustusnak erköltsösöknek látzatnak lenni, de ha ki Characterét jól meg-vizsgállya, ſok hamisſágot fog találni benne.

Augustus maga nagy nevének, és hírének el-terjedését leg-inkább Mæcenásnak köſzönhette, de még-is ezen meg-hitt emberének, és hív ſzolgájának feleſégével kárhozatos esméretſégbe vólt, a' melly által a' Csáſzár, és ezen Minister között való barátſág nagyon meg-hidegedett. Mæcenas Epicureus, és a' nyugodalomnak nagy ſzeretöje vala, jó Minister-is vólt ö, és gyakran a' Csáſzárnak-is az igazat ſzemébe meg-merte mondani, de az ö halála, a' melly ezen idö tájba történt, nagy ſzomorúſágot okozott a' Csáſzárnak, mert tudta, hogy illyen hív, és bölts Tanáts adóra nem egy hamar fog kaphatni.

Mind azon által Augustus, mind azon nagy ſzerentséje, nagy hatalma, és majd tsak nem Isteni imádása mellett által látta, hogy ö még-is ſzerentsétlen lehet; önnön vér ſzerént való Atyafiſága vala az ö ſok búslakodásának kútfeje. Az ö Leánya Julia, a' kinek feslett maga roſz viseletiröl ſokáig ſemmit ſem tudott, annyira bé-merült a' roſzba, hogy végtére önnön maga kéntelenittetett a' Tanáts elött ötet bé-árúlni, a' ki-is ſzámkivettetett; ennek hasonló

nevü

nevű leánya az ő unokája, nyomdokit követte az Annyának, és hasonló képen-is büntetődött-meg Cájus, és Lucius, a' kiket ő fiainak fogadott, és a' kiket felette szerette, és neveléseket-is magára válalta, a' mint-is nagy reménységű iffiak vóltak, meg-haltak, még pedig igen meszsze ő tőle, az egyik tudnia illik Ásiába, a' másika pedig Marsilia városába.

Az ő Veje Tibérius Rhódusba ment, mert ötet vagy az boszszontotta, hogy Cájust, és Luciust Augustus eleibe tette, vagy az, hogy a' Leányát Juliát a' feleségét rosz élete miatt nem szenvedhette. Hét esztendeig maradott ő ezen szigetbe, mintha számkivetett lett vólna. Augustus mivel az ő tulajdonságait jól esmérte, nem szerette ötet, de még-is fiának, és a' Trónusra Succesorának lenni ki-hírdettette, mivel a' két Cæsárok, úgy mint Cajus, és Luciusnak halálok után, szükségesnek ítélte ő esztet tenni. Ímé mennyi sok törödései vóltak a' leg-nagyobb szerentséje közt-is.

Ezen időbe a' Németek, a' kiket a' Rómaiak Germanusoknak neveztek, több más Barbarus nemzetekkel fegyverhez nyúltak, és a' Római katonák, a' kik velek egyedül magok haszznokért viaskodtak, panaszra fakadtak, hogy sok szanarúságokat szenvednének; de panaszok tsak azért vala, hogy magok haszznokra több fortélyokat kaphassanak; de eztet észre vévén Augustus, meg-tíltotta, hogy a' meg-hódoltatott országokba a' földek ki-ne osztassanak a' katonák között, mivel az illyen ki-osztás Sylla idejébe, nagy kárt okozott a' közönséges békességnek; azért-is a' katonáknak bizonyos pénz béli zsold

határ-

határoztatott-meg. Augustus nem-is kis ſummát ajánlott nékiek úgy mint: a' Prætorusi ſeregeknek, ha azok tizen hat eſztendöket el-töltenek a' ſzolgálatba 20,000, és a' Legióknak húſz eſztendeig tett ſzolgálattyok után 12,000 ſestertiumokat rendelt, a' nagy ſestertziumok, vagy-is 1000 kis ſestertziumok tettek mint egy 176 Livrát, egy Livra pedig nyóltz garasból áll, következés képpen egy eſztendöbéli zsóldgya minden Prætoriánus katonának mint egy 3520 Livrából állott. Tartattattak pedig 10 Prætorianus ſeregek, és minden ſereg 10,000 emberekböl állott, és még olly Prætoriánus katonák-is tartattak, a' kik egyedül a' Csáſzár Strázsái vóltak, ezeken felül még 25 Legiók (Polybius idejébe egy Legió állott 4200 gyalogſágból, és 3000 Lovasſágból) és majd ſzintén annyi ſegitö Truppokból, és még két nagy Flottából. Ennyi katonaſágnak tartása békeſségben-is ſokkal fen haladta azon tartást, a' melly ma a' katonáknak adattatik, de Augustus kéntelenittetett mindeneket a' katonáknak fel-áldozni, hogy magát igazſágtalanúl nyert hatalmába meg-tarthassa. Ezen Csáſzár egy bizonyos kintset rendelt a' katonák fizetésére, mintha az egéſz Birodalom jövedelme nem lett vólna a' kezébe; ezen kints fen-tartására bizonyos különös adót rendelt, a' mellyet a' népre vetette, és igy a' nép fizette azokat, a' kik ötet a' leg-ſúlyossabb ſzolgálat alatt tartották.

Már 41. eſztendeig orſzáglott Augustus, a' midön minden tsudák felett leg-nagyobb tsuda történt e' világba, mivel az ö uralkodása alatt ſzülettetett e' világra az emberi nemzet Meg-váltója, a' Kristus Judæába, Bethlehem városa mellett

lett egy istállóba, és akkor kezdődött a' kereſztényi eſztendőknek ſzámlálása-is 753 eſztendők el-folytával Róma Városának fel-építése után. Minémű nagy tsudák történtek akkor, mind azokat el-mellőzöm; mivel én Egyházi Históriát nem írok, hanem tovább így folytatom munkámat.

Tibérius, és az ő Báttyának fia Germanicus meg-győzték a' Dalmátzia, és Pannoniabélieket, a' kik egy párt-ütéssel Rómát félelemre hozták. Ezeknek egy Bató nevű vezérek el-fogattatván Tibériustól meg-kérdeztetett, hogy mért támadott vólna ő fel, Bató-is méréſzſzen ezen kérdésre így felele: *Azért*, úgy mond: *Mivel mi nékünk azon Páſztorok helyett, a' kik minket óltalmazzanak, Farkasok küldettettek, a' kik minket el-nyellyenek.* A' midőn ezen diadalomért Rómába nagy öröm vala, érkeze egy véletlen ſzomorú hír Augustushoz: Várus, a' ki Németh Orſzágba ſzintén annyi fösvényſéggel, mint vígyázatlanſággal vezérlette a' Római hadi ſeregeket, a' Németek által kegyetlenül meg-verettetett. Arminius, a' ki más képpen-is Németh vala, de Római Nemessé-is lett, mivel hazáját ſzerette, támaſztotta-fel őket, és vezérjek-is lett, következés képpen Arminius verte-meg a' Római ſeregeket, három Legiók egy lábig le-vágattattak, a' mellyet-is látván Várus, kétſégbe esett, és kardgyába ereſz kedvén magának gyilkossa lett. Augustus meg-halíván eztet, olly ſzomorúſágba esett, hogy azokat-is, a' kik környülötte vóltak, majd tsak nem kétſégbe ejtette; a' ſzakállát meg-nötette, nem alhatott, és nem tsak ſírt, és rít, de a' fejét-is a' falba vervén mint egy meg-rémült kiáltozott: *Varus ad viſzſza nékem az én Legióimat!*

Minek

Minek utánna ezen fel-háborodásából valamennyire magához tért vólna, el-küldötte ő Tiberiust ezen ellenſégei ellen, és két táborozás után a' békeſség helyre látzatott álítódva lenni. Tibérius mivel a' katonákat kemény régulák alatt tartotta, mivel előre látó vólt, és mivel jobban-is vígyázott mindenekre mint Várus, jól lehet meg-nem ütközött, még-is nagy Nevet nyert magának, mert Augustus minden kívánſágainak eleget tett, mingyárt-is viſzſzatérte után ötet magával edgyütt orſzáglónak tette. A' Rhénus vizének partyai nyóltz Légyiókkal rakattattak-meg, a' mellyeknek Vezérévé Germanicus rendeltetett, a' kirűl alább fogok ſzóllani, és meg-fogom mutatni, hogy az ő különös érdemei a' ſzánakodásnak tárgyaivá lettek.

Augustus maga öregſégébe-is mindég megtartotta maga elevenſégét, és ezzel a' már megſzokott uralkodásnak kívánſágát-is mindenkor a' leg-főbb hivatalokat magára háríttatta, a' midőn azok el-oſztásának ideje vége felé jára. Aztat-is véghez vitte, hogy az ő különös titkos Tanátsának rendelései, úgy helybe hagyattattak, mintha azok a' Fő-tanátstól rendeltettek vólna. Minden tiſztſégeket egy eſztendőre maga töltötte bé, azon ſzín alatt, hogy az azokra való válaſztások békételenűl mennének. Szóval; mindenek tőle függöttek, és mostan ő ollyan törvényeket-is hozott, mellyekbűl ki-tettzett, hogy öregſégére megint kényelmeskedni kezdene, és ezen törvények a' következendő Csáſzároknak a' Tyrannismusra eſzközül ſzolgáltak. Egyik törvénye a' vólt, hogy a' Pasquilus írók halállal büntetessenek. A' második törvénnyébe kemény büntetést hozott azokra, a' kik nőtelenſégbe kívánnának ma-

radni, és ezen törvénynek kevés sikere-is vala, mert sok Római Nemesek nötelenek maradtak tsak azért, hogy jobban bújálkodhassanak, sőtt panaszolkodtak, hogy ezért büntetés vetődött reájok. Még egy más törvény-is hozattatott, a' melly az akkori Consulok nevére kereszteltetett, és így a' Papiapopæusi törvénynek neveztetett, a' melly minden féle tobzódások ellen, nagy büntetést foglalt magába, ugyan ezen törvény által mind azoknak jószágai, a' mellyeket a' nötelenek magok természetes gyermekeinek testáltak, a' közönséges kints Tárhoz vétetődtek. A' vala itten tsudálatra méltó dolog, hogy épen azon két Consulok Papius, és Popæus önnön magok illyenek valának. Ebből ki-is lehet venni, hogy a' meg-romlott erköltsök, a' Törvénytévőnek nagy akadállyára vóltak. A' házasságnak szent lántza, melly a' jó erköltsüeknél kedves rabság, az erköltsteleneknek kegyetlen igának tettzik lenni, héjjába-is tétetődnek törvények, ha azok az erköltstelenség által megrontattatnak.

Augustus meg-tíltotta a' Nemeseknek a' Digladiatorokkal az Arénába való viaskodást, az az: azon emberekkel, a' kik a' viaskodást tanították, és arénának neveztetett azon hely, a' mellyen ők aztat tanították. Eztet pedig azért tselekedte, mert ezen tudománnyal, vagy-is inkább játékkal a' nemesek gyakran viszsza éltek, haragra fakadtak, és meg-is ölték egymást, sőtt annyira jött a' dolog, hogy már az Aszszonyi személyek, és önnön magok a' Senátorok-is, ezeket el-követték, mellyért-is ezen törvényt kéntelenítetett el-törleni. Ha ki a' Rómaiaknak erköltseit jól meg-vizsgállya, sok ollyan dolgokra fog akadni, a' mellyek az emberiséggel ellenkeznek.

Uralkodott Augustus Antoniussal 12 eſztendeig, maga pedig 44 eſztendökig öſzveſséggel 56 eſztendökig, a' midön Nola városába meg-hala, a' honnan-is a' teste Rómába hozattatott, és ottan pompásan el-is temettetett. Nem hagyott ö férfi maradékot maga után, mert ezek gyenge korokba meg-hóltak. A' midön a' Fö Tanáts, és a' Római Nép ezen nevezetet, *Pater Patriæ, a' Hazának Attya* adta vala nékie, ſíránkozva ezeket mondotta; *Meg-nyertem én kívánſágaimat, mit-is kérhetek mást az Istenektöl, egyedül aztat, hogy a' ti hajlandóſágtokat utólsó végemig meg-tarthaſſam.* A' midön 54 eſztendös vala, az Istenektül Scipiónak erösſégét, Pompejusnak jó akarattyát, Julius Cæsárnak ſzerentséjét kérte, mikor meg-hala 76 eſztendös vólt, nagy mértékletessen-is élt, vatsora alatt tsak háromſzor ivott, és gyakran egy karaj ſzáraz kenyérre tiſzta vizet öntvén azzal meg-elégedett.

Midön már meg-érzette, hogy életének végéhez közelítene, így ſzólla maga barátihoz: *Nem jól jádzottam-é én? vége van a' Komœdiának, tapsollyátok tenyereitekkel.* Valóſsággal kevesenis, a' komœdiát jádzók közül, jádzodták jobban a' Világnak nagy Theátrumán nálánál, majd mindenkor azért emelte ö fel magát a' több emberek között, mivel öket el-tudta ámítani, nemis ok nélkül lehet írtózni az ö álortzás tetteitöl, és azon kegyetlenſégétül, a' mint ö a' Triumvirátussal bánt. De ellenbe meg-kelletik aztat-is vallani, hogy minek utánna Rómának dolga annyira ment, hogy már nékie tsak egy Urat kelletett esmérni, ſzerentsés leve az által, hogy nem más, hanem ö leve Ura, mert ö a' pólgári háborúnak tüzét el-ójtotta, és a' békeſséggel min-

dennek bövségét bé-hozta Rómába, a' szántást-is gyakorlásba hozta, mindég azon igyekezett, hogy a' rosz erköltsöket, és rendetlenségeket jó Törvények által ki-írthassa, és kevés szavakkal ki-tévén, nem uralkodott ö úgy, mint egy Tyrannus, hanem mint egy bölts fejedelem.

Az ö fel-tételeinek egyik fundamentoma az-is vala, hogy ö soha háborút nem kezdett, és soha meg-sem-is ütközött, ha tsak majdán bizonyossan abból sok hasznot, és kevés veszedelmet nem reménylett. Az ollyan embereket, a' kik nem ezen fel-tétel szerént intézték dolgaikat, ollyan halászokhoz hasonlította ö, a' kik arany horgokkal halásznak, és a' halak fogása mellett, arany horgok a' vízbe esik, és az által szükségbe esnek. Azon ditséretek, a' mellyeket az Orátorok, és Poéták nékie adnak, nem egyébre valók, hanem hogy meg-mutattyák, hogy ö a' Tudományokat-is kedvellette, és a' Túdós embereket meg-is jutalmazta. Mivel ö Virgiliust, és Horátiust gyakorta meg-ajándékoztat, tékozlották-is a' ditséretet reája, de köszönettel-is lehetett ezekért hozzájok, mert ök nagyon nevelték az ö hírét; föképpen Horatiusnak munkáiba ki-ki aztat fel-fogja találni. Azt ö ugyan böltsen tselekedte, hogy ö az illyen Túdósoknak kedvezett, mert ezek írásaik által, nem tsak a' vele élök között, hanem még a' késö jövendöség előtt-is, hírét, és nevét nagyra vitték.

Ugyan tsak nem kelletik olly hibássan vélekedni, mint ha Augustus lett vólna a' Tudományoknak, és jó ízlésnek Fundátora, mert Lucretius, Ciceró, Salustius, Julius Cæsár már előtte virágzottak, és a' Tudományokra útat mutattak.

tak. A' Rómaiak a' Görögöktöl tanúlták a' Természetet követni, és meg-ſzépíteni, már az ízlés tökélletesſégébe vólt. A' komædiákat kimunkállók, az Orátorok, Poéták, Historicusok, és Philosophusok már remekeket mutattak a'Világ eleibe, tsak az az egy történt a'tudományokra való nézve Augustus alatt, hogy Homérusnak, és Pindarusnak pálmáit ki-ragadták kezek közül, az ö idejébe Virgilius, Horátius, és Ovidius, a' kik az ö kedvessei vóltak, és ſzintén úgy Mæcenás-is ſzerette öket. Ezen három nagy emberek között leg-nagyobb ditséretet érdemlett Ovidius, de roſz viselete miatt ſzámkivetésre küldötte ötet Augustus, a' hol meg-is hala.

Az elsö Kötethez függeſztett Elö-járó-beſzédembe ki-tettem én, hogy ha olly dolgok adgyák elö magokat, a' mellyek ſok eſztendöket foglalnak magokba, azokat apróbb Epochákra, az az ſzakaſzſzokra fogom venni. A' Római Csáſzároknak Uralkodásai foglalnak magokba ſok eſztendöket, azért-is azokat Réſzekre, a' Réſzeket pedig több's kevesebb Tzikkelyekre oſztom fel; követem én ebbe Milot Apatur írásának módgyát, es imígyen kezdem.

ELSŐ RÉSZ.

Tibérius.

ELSŐ TZIKKELY.

Tibériusnak a' Trónusra emeltetésétűl fogva, Germanicusnak, és Pisónak haláláig.

Meg-érzette a' Római Birodálom, melly ſokat veſztett Augustusnak halálával, mert ezeket mondották felőle: *Augustus bár vagy ſoha ſe ſzületett vólna*, mivel uralkodása elein keménnyen bánt velek; *Vagy ha ſzületett, bár ſoha ſe hólt vólna meg;* mert annak utánna, majd 40. eſztendeig maga jobbágyaihoz igen ſok jóval vólt. Ezen Augustus maga halála után fiává fogadta, vagy - is értelmessebben ki-tévén, adoptálta *Cajus Tibérius Nérót*, ugyan csak Tibérius Nérónak, és Livia Drusillának fiát: ez a' Trónusra-is jött, a' midőn már 55. eſztendőt hátra tett vólna; ő felette tanúlt vala majd minden tudományokba, de kemény terméſzetű, kaján főſvényſégű, kegyetlen, két ſzínű, és mindeneket el-titkolni tudó ember vala, ő néki mindenkor más vala a' ſzívébe, és más a' ſzájába, mivel pedig a' kegyetlenſég vele ſzülettetett, *Theodotus*, a' ki gyermekſégébe Præceptora vólt, *Lutum ſanguine maceratum*nak, az az: *Vérbe áſztatott ſárnak nevezte.* Minek elötte ő a' Trónusra jutott,

jutott, ſzerentséssen hadakozott ő a' Parthusok, Rhætosok, Pannoniabéliek, és a' Németek ellen. Minek utánna maga feleſégét Agrippinát el-üzte vólna, Juliát Augustusnak leányát vette el, a' kivel végtére roſzſzúl-is élt. Agrippát-is, a' kit Augustus maga halála után örökössének vallott, titkon kegyetlenül meg-ölettette. Hanem igen meg-elégedve vóltak az ő fiával Drusussal minnyájan, a' ki akkor Consul, és a' pompáknak, ſzintén, úgy a' vígſágoknak-is nagy baráttya vala, a' kirül azt mondották: hogy *ő inkább a' napokat töltse Comœdiák ſzemlélésében, és az étſzakákat az öröm ünneplésekben, mint ſem ő magányossán minden vígſág nélkül magát egy ſzívet ſzomorító vígyázásra, és romolhatást okozó bajokra adgya.*

A' ſzokásba hozattatott árúlkodás nagy félelmet okozott a' polgárok között, minden ſzó, minden ártatlan tréfa-is, ſőtt mi több, egy ſemmiſég-is, mind balul magyaráztattak-ki, és mind ezek *crimen læſæ Majeſtatis*, az az: a' Felſég ſzeméllye meg-bántásának tartattak. Egy öreg Prætor majd nem ezen nagy vétekbe esett tsak azért, mivel ő terméſzetes ſzükſégét kívánván végzeni, és azon gyürü ujján lévén, a' mellybe Tibériusnak képe vala foglalva, aztat az újjáról le nem húzta. Druſus beteg vólt, egy Római vitéz munkált az ő halálára, mivel aztat közel lenni vélte, ditsérő verseket, és azokat a' Circusba néhány baráti előtt el-olvasta, mingyárt ezért a' Fő-Tanáts elibe idöztetett, 's halálra ítéltetvén meg-is ölettetett. Tibérius nem vólt ellenére azon ítéletnek, a' melly az embereket halálra ítélte, tsak azon panaſzolkodott, hogy az iránt teendő parantsolattyát bé

nem várták, és azonnal egy törvényt adott-ki, hogy a' Fö-Tanátsnak ítélet tételei, tsak tíz napok el-folyta után végeztessenek, az az: jöjenek Executióba, nem azért; mintha ö azon ítéleteket meg-könnyebbíteni kivánná, hanem azért, hogy ha ö jelen nem léfzen, minden rendeléseirôl a' Fö-Tanátsnak bizonyos túdosítást nyerhessen.

Mivel a' Tyrannismusnak igája nagy fúly vala a' Rómaiakon, nagyon örvendettek ök, a' Gallíereknek fel-támadásán, mert az által más uralkodót reménylettek magoknak, de meg-tsalattattak magok Reményfégében, mivel valamint ök, úgy fzintén a' Gallierek-is nagy nyomattatás alatt nyögtek, de ugyan tsak mit lehet az ollyan Birodalomról gondolni, a' melly a' fel-támadáson örvend.

Azomba egy bölts mértékletesfég által mindég azt kereste Tibérius, hogy maga meg-útáltatását el-távoztathassa magától, ha az néki hafznos fortéllyokat nem okozhat. Mindenkor arra únfzollották ötet, hogy a' pompázást tiltsa-meg, mivel föképpen a' vendégeskedések felette nagy költfégekbe töltek, a' mellyek tékozlást okoztak: egy ritka hal, a' melly tsak ötöd fél fontot nyomott, 5000. festertziumokkal fizettetett; egy jó fzakáts, egy jó ízü ebéd, ki-mondhatatlan nagy fumma pénzbe kerültek, és tsak a' képzelödésben való jófzágokért buktak nagy fzegényfégbe. Ámbár az adakozást maga a' Csáfzár fzerette, még-is fem a' fzokást, fem a' törvényeket nem akarta ö meg-változtatni, mert a' mint Tacitus írja, aztat tartotta ö, hogy jobb légyen a' rofz fzokásokat magok valófágában meg-

me-hagyni, mint ſem hogy ö azokat meg-változtatván maga gyengeſégét meg-mutassa, mert jól tudta ö, hogy a' pompa, és vendégſégek által, a' leg-nagyobb házak el-veſztik magok erejét, és az által elégtelenek leſznek az ellene való fel-támadásra, vagy-is adakozások által a' népet fel-támadásra hozni. És ha a' pompázást meg-tíltaná, ha a' gazdagok magokat bé-zárnák magok házaikba, és a' pénznek folyása meg-gátoltatna, akkor a' ſzegényſég ſzenvedne.

El-távozott valamelly idöre Tibérius, és Campaniába mene, a' hol-is ſzomorú magányosſágba élt, de ezzel még-is maga kegyetlenſégét le nem tette. Azon hír adásra, hogy az Annya nagyon beteg vólna, ugyan tsak viſzſza tért Rómába. Tsudálta, hogy ö a' Tanátsot olly állapatba találta, hogy ez magát elötte még jobban meg-alázta, mint el-menetele elött. Az mondattatik felöle, hogy a' midön ö a' Tanátsból ki-ment vólna, jó Barátihoz így ſzóllott. . *Mint ſzeretik ezen emberek a' magok rabſágát.* A' hízelkedöknek igen nagy vólt ſzáma; Tacitus aztat írja: hogy Ennius, a' ki Római nemes vala, bé-vádoltatott tsak azért, hogy ö Tibériusnak ezüſtböl munkált képét el-olvaſztatta, és abból aſztal eſzközöket tsináltatott, a' mellyért-is ötet az ítélö ſzék ideig való rabſágra ítélte, ugyan tsak Tibérius ezen ítéletet helytelennek találta lenni, és ötet ſzabadon botsájtatta, de még-is egy Capitó nevezetü törvény tudó, hogy a' Csáſzárnak jobban hízelkedhessen, a' Tanáts elött aztat mondotta, hogy a' Csáſzárnak ezen engedelmeſsé-

gét jónak nem tarthattya, mivel mások még alább való módon bánhatnak annak utánna vele.

Ennek utánna a' panaſzok mind jobban jobban ſzaporodtak, mivel a' hízelkedők a' panaſztévőket jól fizették. Egy Fiú maga Attyát az ítélő ſzék előtt bé-vádolta, ezen Attya vas lántzokkal meg-kötözve meg-is jelent az ítélő ſzék előtt, a' fia nagy fittyel elő-beſzélte hibáit, és az ítélő ſzék ſzámkivetésre-is ítélte ezen ſzerentsétlen attyát, ſőtt vóltak ollyanok-is a' bírak között, a' kik halálra ítélték őtet, mivel tudták, hogy a' Csáſzár nem ſzereti őtet. Mennyire nem mégyen a' hízelkedőknek gonoſzſága, ha egyſzer ki-tanállyák a' Fejedelem paſſióit.

Cremutius Cordus egy igazſágot ſzerető Hiſtoricus, maga írásiban Brutust ditsérte, Caſſiust pedig utólsó Római embernek nevezte, ez Sejánus ellen némelly Satyrákat írtt, mivel ezen Sejánus kedves embere vólt a' Csáſzárnak, de annak utánna ugyan tsak kegyetlenül bánt vele, a' mint alább fogjuk látni, tehát a' hízelkedőktől bé-vádoltatott, és az ítélő ſzék eleibe időztetett, meg-is-jelent, és mentette magát, hogy Brutust minden Hiſtoricusok ditsérték, és Auguſtus Csáſzár, és Julius Csáſzár ellen-is írattattak Satyrák, még ſem lett az íróknak ſemmi baja, és a' Satyráknak nintsen-is erejek, mihent azok meg-vettetnek, és gyenge lelkűſég vólna azokért fel-indúlni. De az ítélő ſzék ſzavait fel ſem vette, hanem halálra ítélte, mivel ezzel-is a' Csáſzárnak kívántak a' bírák hízelkedni. Cremutius Cordus ugyan tsak el-ſzökött, de nagyon ſzívére vévén a' dolgot, valamelly

melly titkos helyen agyon éheztette magát. A' Tanáts meg-akarta égettetni az írásait, de valamelly jó baráttya el-rejtette azokat, és kevés idõ múlva világosságra-is jöttek. Tacitus ezt jegyzi felõle: Hogy úgy mond: a' Nagy embereknek neve még híressebbé tétettetik, ha olly üldöztetik, és senki sem-is lehet üldözõje egy Nagy embernek a' nélkül, hogy üldözése által nevét ne híresíttse.

Tibérius nem szenvedhette a' Római lakást, mivel tudta, hogy az õ gonoszságaira sok szem nézne. A' szabadság, a' mellynek ugyan már tsak árnyéka vala, és a' hízelkedõk száma, két annyin vóltak mind eddig, ezeken felül maga édes annyának Liviának-is kevélységét nem szenvedhette, jól lehet a' Trónusra való maga fel-emeltetését leg-inkább nékie köszönhette, azért-is örökre el-hagyta õ Rómát, és mene Campagnába, a' hová tsak egyetlen egy Senátor, néhány Római Nemesek, és néhány Görög Tudósok kísérték, a' kik vele kedvének nagy bé-telésével társalkodtak. Ezek után meg-parantsolta, hogy õtet az õ nyugodalmába senki se mérészellye háborgatni. De hogy még nagyobb tsendességbe, és ollyan nyugodalomba élhessen, hogy valaki ne könnyen juthasson hozzája, ezen Campagnia tartományának Caprea nevezetû szigettyébe mene, melly hely az õ kegyetlenségéröl, és fajtalan életéröl tsak hamar híres lett, mert õ ottan, mivel távúl esett az emberektûl, és az Ország dolgaiban sem foglalatoskodott, ollyan dolgokat vitt véghez, mellyeknek iszszonyúsága az emberiséget borzadásra hozza.

Sok

Sok oſtora a' nagy Úr Istennek, és tsapása kezdé érdekleni az ö tartománnyait kétſég kívül azért, mivel nagy istentelenſégeket követett-el. Fidenæ városában öſzve roskadván egy nagy Amphitheátrom, ötven ezer emberek ezen esettben réſz ſzerént meg-ſebesíttettek, réſz ſzerént pedig meg-ölettettek; de még ennél nagyobb veſzedelem történt Rómába, mivel negyed réſze ezen roppant városnak tüz által hamuvá tétettetett, a' hol-is még több emberek lettek ſzerentsétlenekké, mint ſem Fidenæbe az Amphitheatrumnak halomra való rogyásánál.

MÁSODIK TZIKKELY.

Tibériusnak Uralkodása Sejánusnak pártütéséig.

Minek elötte Sejánusnak öſzve esküvéséről ſzóllyak, kénteleníttetem azon dolgokat ki-tenni, a' mellyek Tibérius orſzáglásának elein történtek, a' mellyek-is következendök. Két ármádiájának párt útései nagy nyughatatlanſágot okoztak nékie. Az egyike Pannoniába történt, a' hol-is három Legiók Blæſus vezérlése alatt állottak. A' katonák egy napon magok között dolgaikról tanátskozván, és mivel aztat ítélték, hogy ök ſokat fáradnának, és terheltetnének, fel-támadtak, és nagy hanggal Zsóldgyoknak meg-ſzaporítását kívánták, és hogy tíz eſztendeig tett ſzolgálattyok után, to-

vább

vább ſzolgálni ne kénſzerítettessenek, és akkor az ő obsíttyokkal, az őket illető fáradtſágok bére-is meg-adattasson. Az ő nyughatatlanſágok annyira ment, hogy végtére a' Fő Tiſztyeiket-is meg-támadták, és magok közűl Imperátort-is válaſztottak, melly mellé egy ítélő ſzéket-is rendeltek. Tibérius ezen feltámadást olly nagynak tartotta, hogy annak le-tsendesítésére önnön fiát Drusust a' táborba küldötte. Mivel pedig azon időbe a' nép nagyon babonás vala, történt, hogy igen nagy égi háború dörgéssel villámlással lőn, ennek vége után a' Hóldnak nagy fogyatkozása látzattatván, mind ezeket a' katonák roſz jeleknek tartották lenni, mingyárt meg-is adták magokat, és közülök néhányan meg-is ölettették, a' többiek pedig magok kötelesſégéhez láttak. Ezen történet nélkül, nehezen ment vólna az iffiú Drusus valamire. Ebből-is ki-lehet látni, melly haſznos légyen a' tudomány az embernek.

Hasonló fel-támadás történt a' katonák között Németh orſzágba-is, de azon külömbſéggel, hogy egy nagy Ármáda nagyobb károkat tehett, következés képpen több roſzſzat-is okozhat, egy három Legióból álló ſeregnél. Germanicus vezérlette ezen nagy ármádát, és mivel ez őtet nem tsak ſzerette, de imádta-is, könnyen ennek erejével a' Trónusra emelhette vólna magát. Tibérius gyermeke helyett vette-fel őtet, de nem leg-jobb kedvel, mivel az ő nagy érdemeit tudta, és hogy őtet mindenek tiſztelik, és ſzeretik, látta; a' mellyekért-is irígy ſzemmel nézett reája. Germanicus ugyan tsak álhatatos hűſégét meg-tartotta. Ő a' Csáſzár parantsolattyára Galliába mene, és ottan hallot-

hallotta ezen fel-támodásnak hírét, mingyárt Németh országba ki-jöve ezen fel-támadásnak le-tsillapítására. Az ármáda aztat vélte: hogy ö Trónusra fogja magát segítségével felemelni, és így azon Tyrannus Tybériustól megfognak szabadúlni, és egy kegyes Fejedelmet fognak nyerni, de ezen fiatal Fejedelem nagyobbnak tartotta maga kötelességét, mint azon szerentséjét, a' melly itten reája nevetett. Ollyan nagy haragba találta ö a' katonákat, hogy azok, sem az ö kérésére, sem pedig fenyegetésére meg-juházódni nem akartak. Felemelte tehát maga karját, hogy ö szemek elött által fogja magát ütni, meg-kapták a' kezét, és nem engedték eztet nékie tenni, de még-is egy pártot ütött katona olly vakmerö vala, hogy ö egy kardot nyújtott nékie ezen mondással: *Ez jobb.* De még-is le-tsendesítette ö ezen fel-támadást maga bölts, és kegyes álhatatosságával, és szép bánásával. A' katonák kötelességekhez láttak, és azokat, a' kik leg-bünössebbek vóltak, meg-ölték. Arminiuson történt nagy Diadalom annyira meg-rettentette ezen barbarus katonákat, hogy Germanicus öket rövid idö alatt, szó fogadásra hozni reménylette. Tibérius, a' kinek szívét mindég a' kétségeskedés mardosta, bár ö aztat mindég titkolni kívánta, ollyan szín alatt viszsza hivatta ötet, hogy nékie nagy szolgálattyaira való nézve tisztelteletet, és nyugalmat adhasson.

Jól lehet Tibérius nagy Mester vala a' maga el-titkoltatásában, de még-is idörül idöre az ö kegyetlenségének jelei ki-tettzettek, mellyek szomorú következéseket jelentettek. Azon épületek, a' mellyeket Augustus a' szegényeknek szá-

ſzámára építtetett, nem vóltak még ki-fizetve. Egy jó kedvű Emberre egy hólt testet hoztak; a' mellyet firjához vittek, a' kihez-is ez így ſzóllott; *Kérlek jelentsd-meg Augustusnak, hogy az ő testamentoma, a' mellyet a' házak építéséről tett, még nem tellyesíttetett.* Tibérius meg-tudván eztet, magához hivatta ezen embert, ki-fizette nékie az ő házát, de egybe meg-is ölettette ötet, így ſzólván hozzája: *Meny-el most az én Attyámhoz, és mond-meg nékie, hogy én az ő végső ſzándékát tellyesítem.* Tibérius aztat-is hamar meg-mutatta, hogy az ő mértékletes-ſége, a' mellyel ő az ötet ótsárlók ellen viseltetett nem egyébb vólt, hanem tsak ſzínes tettetés, mert hamar mind beſzédekben nem hallatott, ſem írásokban nem olvastatott egyébb, a' Csáſzár ſzemélyének meg-bántásánál. (Crimen læſæ Majeſtatis) Semmi ſem-is láttatott olly ſzámmal, mint a' fel-fegyverkezett Árúlóknak ſerege, az erköltsös, és jó polgárok ellen. Két pólgárok bé-árúltattak, hogy az Isteneket káromlották vólna: ezen vádolás alkalmatosſágával a' Csáſzár még-is bőltsen viselte magát, mivel így ſzólla: *Az Istenekre kelletik az illyen dolgokat bízni, a' kik öket káromollyák, meg-fogják ők tudni azokat büntetni.* Az ő maga viselete, ſok jóval vólt egyelítve, de ſok kegyetlenſéggel-is, ollykor az igazſághoz való meg-mutatással, ollykor pedig a' Tyrannismusnak ſzeretetével. Gyakran meg-esmérte ő a' jót, és parantsolta-is tselekedni, de erre mingyárt ſzándékkal való roſzſzaſággal gonoſzſágot tselekedett, egéſz életét eképpen-is folytatta Tibérius.

Germa-

Germanicus haza érkezvén Ásiából, nagy Triumphussal tiszteltetett-meg, mennél több tiszteletet, és szeretetet mutatott hozzája a' nép, annál nagyobb vala ellene a' Császárnak titkos meg-útálása. Hogy ő ötet magától el-távoztathassa, és ötet meg-ronthassa, Ásiába viszsza küldötte, a' hol-is némelly nyughatatlanságok adták elő magokat, és a' hol az ott való Legiók a' Császárhoz hajlandók vóltak. Azon időbe Pisót megint, a' ki egy indúlatos, és felfuvalkodott ember vala, Syriába Gubernátornak tette. Tizenkét nevezetes Városok rontattak-meg a' föld indúlás által, itten a' terméfzetnek meg-rázattatása sok következendő roszszaknak jelei vóltak, ez tsak egy falka embereknek okoszta halálokat egyetlen egy tartományba, de Tibériusnak, és sok pólgárok gonosz terméfzete az egész birodalomnak testét, melly sok tartományokból állott, halálossan meg-sebesíttette.

Germanicus azon Napkeleti tartományokban mind azokat véghez vitte, valamit tsak egy szeretetet érdemlő vitéz, és mindenkép mindenekre alkalmatos vezértől lehet reményleni. A' békességet mindenütt helyre állította, Arménia országának, a' melly belső háborúk által rongáltatott, Királyt adott, Comagene, és Capadociát a' Római birodalom alá vetette, és a' magához való hajlandóságot mindenektül megnyerte. De Syriába érkezvén Pisót hajolhatatlan, és kevélynek találta, és valamint nagy mértékbe az idegenek hozzája hajlandók vóltak, és magokat alája vetették, szint ollyan mértékkel Pisó mindenekbe néki ellent állott, minden parantsolattyait meg-vetette, és sok panaszokra

okot

okot-is adott, és annyira vitte maga helytelenſégeit, hogy utóllyára Germanicus meg-parantsolta nékie, hogy távozna-el, melly után meg-is betegedett Germanicus, és ollyan vélekedésbe vólt, hogy ötet Pisó meg-étette vólna, kérte-is maga jó baráttyait, hogy hálláéért boſzſzút állyanak rajta, és meg-hala Antiochiába.

Ásiának lakossai, a' Rómaiak-is, és minnyájan, a' kik Germanicust esmérték egéſzlen a' kétſégbe való esséssig ſzomorkodtak utánna, minnyájan aztat tartották, hogy benne, mint Attyok el-veſztébe, minden reményſégektűl meg-foſztattak. Pisó megint abba fáradozott, hogy ő maga Gubernátorſágába meg-erősíttetessen, Germanicusnak alatta valói, és a' Senátorok más Gubernátort válaſztottak. Pisó megint azon vólt, hogy maga Gubernátorſágába erőnek hatalmával magát bé-tehesse. Tibérius mind ezen dolgokat magától örömest elhárította vólna, és akár mint mutatta, hogy a' Germanicus halálát ſajnállaná, de még-is örvendezett azon; már az akár terméſzetessen, akár méreg által esett, ſőtt olly vélekedés vólt Tibérius felől, hogy önnön maga rendelése lett vólna az ő halála. De mint hogy az igazſágnak folyamattyát nem gátolhatta, és ártatlannak kívánt latzattatni, tehát az egéſz dolgot a' Tanátsra bízta, de annak egyſzersmind értésére adta, hogy meg-nyugott elmével nem vólna, hogy a' bé-árúltatott Pisót üldöznék. Sok pontokba vádoltatott ő elsőben-is, hogy nagy ſzabadſágot engedett vólna azoknak, a' kik vele tartottak, és a' katonáknak-is engedett vólna, és másodſzor, hogy ő gorombáúl bánt vólna ſok jeles emberekkel, különössen Germanicus-

nak baráttyaival, és a' méreg keverést-is ſzemére vetették, a' mellyell Germanicust meg-ölte vólna. Ezen egy vádgyát meg-tudta hamisítani Pisó, de a' többi vádolásaiban igen roſzſzúl védelmezte magát.

Minek utánna látta vólna Pisó, hogy Tibérius nem hogy pártyát fogná, de még nem-is ſajnállaná ötet, el-távoza minden reményſég nélkül, írtt egy levelet Tibérius Csáſzárnak, a' mellybe gyermekeit malaſztyába ajánlotta; és más napra virradván a' maga ſzobájába halva találtatott.

Némellyek aztat hiſzik, és talán nem-is helytelenül, hogy Tibérius maga ölettette-meg vólna ötet azért, hogy meg-ne mutathassa azon parantsolattyait, a' mellyeket néki adott, hogy Germanicust öllyé-meg. De mind ezek csak kétſéges vélekedések vóltak talán. Tacitus így ſzóll itten: Minden nagy dolgok kétſégesek, mivel némelly hírek azokat bizonyossá teſzik, más hírek pedig azokat palástollyák, és ezen hírdetmények a' következendő ſzázadokban bizonyosaknak tartatnak. Ezen Pisórúl némelly Historicusokban aztat-is olvastam, hogy a' midőn egykor Pannoniába nehány Legiókat vezérlett vólna, akkor Posony várát-is, a' várossal építette vólna, a' mellyért-is Pisóról hívattatnék Posonynak. Transeat cum cæteris cunctis.

HAR-

HARMADIK TZIKKELY.

Sejánusnak öſzve esküvése, és Tibériusnak halála.

Sejánus a' maga fortéllyai és álnokſágai által annyira vitte dolgát, hogy a' leg-főbb hivatalt el-nyerte Tibérius alatt, melly Csáſzárnak minden gonoſzſágait ebben a' Tzikkelyben ki-fogom tenni, és aztat-is meg-mutatni, hogy Sejánus, ennek egéſz Trónusáig mint emeltefel magát. Ö a' Prætoriánus ſeregeknek vezére vala, és aztat hitte, hogy ezen hivatallya által, a' melly mind eddig nem nagy tekintetbe vala, nagy fortélyokat fog nyerni. Ezen okra való nézve öſzve-vonta maga ſeregeit, a' mellyek réſz ſzerént Róma városába feküdtek, réſz ſzerént pedig ezen Fő Városhoz tartozandó közel lévő helyſégekbe vóltak, és velek táborba ſzállott annak örvével, hogy ő jobb hadi rendet kívánna közikbe bé-hozni, így tehát ezen ſeregek majd egy ármádát tettek, és mivel maga vala vezérek, annyival nagyobb fortéllyára ſzolgált, mivel a' Városnak kapui előtt állottak táborba.

Jól lehet ſzámos vala a' Csáſzári familia, de még-is azoknak ki-írtásával akart ő útat tsinálni maga előmenetelére. Drusussal a' Csáſzárnak fiával kezdette ő előſzör maga gaz feltett ſzándékat próbálni, ennek feleſégével vólt

nékie titkos esmeretsége, és kérte, hogy adgyon bé mérget az Urának Drususnak, úgy tehát elfogja venni, és a'Trónusra-is fel-fogja emelni. A'rosz lelki esméretü Aszszony hívén szavainak eztet meg-is tselekedte, és meg-is hala Drusus, de nem hirtelen; mivel ollyan mérget adott-bé nékie, a' melly nehány holnapokig emésztette belsö részeit. Két esztendök múlta után kérte Sejánus a' Császárt, hogy engedné-meg nékie Drususnak özvegyét el-venni. A'Császár épen nem gondolta ötet halála okának lenni, de még-is reá nem állott kérésére, sött rosz következéseit ezen házasságnak meg-mutatta, mivel nem vólnának hasonlók egymáshoz. Jól tudta ö, hogy a' Császár Germanicusnak három fiait, a' kiknek a' Trónusra valóságos successiója vala, nem szeretné, hogy ö a' Trónusra könnyebben juthasson, fel-tette magába, hogy ezeket kiírtya, Annyokkal együtt Agrippinával, a' ki sok nemes erköltsökkel bíra. Hogy ezen gonosz szándékát tellyesíthesse, semminémü módokat el-nem hagyott, mindenképpen gyalázta öket, kémeket tartott, és sok féle leseket vetett nékiek, utóllyára minden gonoszságokat hazudozott ellenek egy levélbe, a' mellyet a'Császárnak írtt vala. A'Császár mindenekbe hitelt adott nékie, és ezen levelet a' Fö Tanáts eleibe adta, és bé-is vádolta öket; a' Császár szavára a' Fö Tanáts leg-ottan Agrippinát az öregebb fiával mint Haza ellenségeit, számkivetette, az iffiabikat pedig fogságba tette.

Már mostan Sejánust inkább lehet országlónak tartani, mint a' Császárt, mert nagyobb hatalommal-is bírt, mivel a' Császár nagyon hitt nékie, ö pedig kémekkel körül vette ötet, a' kik idö-

időrűl időre meg-hozták nékie, hogy miben foglalatoskodna a' Csáſzár, a' többi Ministerek pedig mivel tartottak tőle, félelmektől öſztönöztetvén minnyájan hozzája hajlottak, látván az egéſz hatalmat kezébe lenni. Nem-is tettek ſemmi külömbſéget immár közötte, és a' Csáſzár között, tiſzteletet-is ſzintén ollyat adtak nékie, valamint a' Csáſzárnak. Nem vólt már egyébb hátra, tsak egy lépés, hogy maga elkövetett ſok gonoſzſágait meg-koronázhassa, tsak az vala tudnia illik hátra, hogy Tibériust meg-öletesse, hogy Trónusára fel-hághasson. Sejánus el-is rendelt már mindeneket ezen gyilkoſságnak végbe vitelére, a' melly kétſég kívűl meg-is történt vólna, ha a' Csáſzár hírtelen valamelly titkos hír-adás által ezen öſzve eskűvését Sejánusnak bizonyossan meg-nem tudta vólna.

Tibérius mingyárást maga böltseſſégét tette paissává, és azzal óltalmazta magát; nem bátorkodott ö a' dolgot mingyárt fel-fedezni, vagy-is hatalommal élni, azért-is fortéllyal kívánt élni. És hízelkedni-is kezdett ö Sejánusnak még jobban mint annak előtte; Conſulnak nevezte ötet, melly által alkalmatoſſágot nyert, hogy ötet magától el-távoztatta. Mihent ezen új Conſul Rómába bé-mene, Tibérius leg-ottan azon igyekezett, hogy a' Senátorok gondolattyait ki-tanúlhassa, de a' magáét titokba tartotta. Kevés idő múlva Sejánus ellen való neheztelését alattomba értésekre adta, mingyárt-is a' Senátoroknak Sejánushoz való vonſzások lankadni kezdett, hol pedig tiſzteletet adott a' Csáſzár nékie, mellyel aztat okozta, hogy ellene világossan ſemmit ſem kezdhetett Sejánus. Napról napra jobban job-

ban világoſſágra jött a' titok, utóllyára mindenképpen ki-is tudódott az ő gonoſzſágának feltétele, és minnyájan el-hajlottak ezen Miniſtertől. A' midőn ötet Tibérius Conſulſágra felemelte, akkor helyette Macrót a' Prætoriánus ſeregnek Vezérévé meg-nevezte. Ezen Macro jött egy levéllel Rómába, a' mellyet Tibérius írt Sejánus ellen, a' Levél el-olvastatott a' fő Tanáts előtt, Sejánus mingyárást-is fogſágba tétettetett, és minden idő halaſztás nélkül ítélő ſzék-is tartattatott felette, és négy réſzekre el-is ſzaggattatott.

Még ekkor-is a' Senátorok némelly hízelkedő ſzavakkal nagy hajlandóſágokat mutatták Sejánushoz, mivel Macro azon hamis hírt hírdette felőle, hogy ötet a' Csáſzár maga Tribunusi hatalmában réſzessé fogná tenni. Ki-tettzik itten, hogy a' haſzon keresés melly alattsonyſágra le nem ſzálíttya az embereket. Azok, a' kik az elébb tsúſzva máſzva borúltak Sejánus lábaihoz, mostan az ő ſzerentsétlenſégén örömöket, ötet való ki-nevetéssel mutatták. Soha mind eddig az Udvarnak tsalárd, és hamis baráttyai, a' magok álnokſágait, ſem a' nép a' maga indúlatos álhatatlanſágát világossabban a' világ eleibe nem terjeſztették, mint ezen alkalmatoſſágba. Sejánusnak temetése bestelen vala, az ő ſtatuái, az az képei le-rontattattak, az ő gyermekeit halálra ítélték. Ezek között vala egy gyenge leánnya, a' midőn eztet a' tömlőtzbe vitték, nem egyſzer de többſzör aztat kérdette, hogy ő mit vétett vólna, és esedezett, hogy ha véteni talált, veſzſzöznék-meg ötet, tsak meg-ne ölnék. A' Rómaiaknak törvénnye aztat tartotta, hogy a' ſzüzet nem vólt ſzabad

meg-

meg-ölni, de hogy ezen ártatlan ſzüzet meg-ölettethessék, a' hóhér által elöl meg-ſzeplö-sítették, úgy ölették-meg annak utánna. Halhatatlan Barbáries, mellynek a' historiákba nem olvasunk párját; ez az akkori vad termé-ſzeteknek nyilván való bizonyſága.

A' midön ezen öſzve esküdés kezdödött, reſzketett Tibérius, és olly félelembe vala, hogy el-rejtette magát. A' nép aztat reménylette, hogy kegyessebben fog orſzáglani, mert aztat vélte, hogy minden el-követett kegyetlenke-déseire Sejánus mint fö Ministere ingerlette vólna ötet. De a' Csáſzár már most maga paſſióinak még ſzabadabb folyást engedett, és kegyetlenſégét több több kegyetlenſégekkel tetézte. Ö a' Polgároknak életét ſemminek tartotta, nem vólt az elég, hogy annyit meg-öletett közülök, hogy azoknak testei garmadákkal állottak, de halálokat minden féle ki-gondolt kín-zásokkal még nehezebbé tette. A' midön egy ezen ſzerentsétlenek közül, hogy ollyan kínos halállal ne hallyon-meg, maga magát meg-ölte, így kiáltott-fel: *Ez a' kezem közül ki-tsúſzott.*

A' vádolóknak ſzáma úgy meg-ſzaporodott, hogy a' Fö Tanátsnak tagjai közül-is nem ſzégyenlették ſokan magokat ezen mesterſégre adni. Tibériusnak kegyetlenſégét, a' mint Tacitus, és Svetonius le-írják, minden embert borzadásra kénſzerít, azért-is tsak némellyeket fogok még elö hozni. Ö Vonoval a' Parthusok Kirá-lyával nagy barátſágba esett, de hogy ötet kín-tsétül meg-foſzthassa, kegyetlenül meg-ölet-tette. Nérót és Drúsust Germanicusnak fiait, és önnön maga unokáit addig éheztette, míg-

len meg-nem hóltak. Fusiusnak annyát, a' ki már öreg Aſzſzonyſág, és Sejánusnak attya-fia vala, tsak azért ölettette-meg, hogy a' fia halálát firatta; mind ezen gyilkoſſágok Tibérius parantsolattyára, a' Senátus által mentek véghez. Nem mondhatta most Tibérius azon ſzavakat, a' mellyeket orſzáglásának elein mondott, a' midön kegyesen kezdett uralkodni: *A' jó Páſztor tsak nyírja juhait, de le nem nyeli*, mert ő most maga juhait nem tsak nyírta, de nyúzta-is, és ezrenként le-is nyelte. De a' Senatus-is a' kegyetlenſégnek petséttyével nagyon meg-bélyegzette magát. Utóllyára, a' Senátusnak hoſzſzas ítélet tételeiben Tibérius meg-unatkozott, azért-is mind azokat egy nap meg-ölettette, a' kik Sejánus dolgáért a' tömlötzbe ültek.

Mind ezen kegyetlenſégének közepette, ezen öreg Csáſzár töbzódó, és búja életet élt, különössen Livia Annyának halála után. Elsöben-is a' réſzegſégre annyira adta magát, hogy Cájus Tibérius Néró név helyett, ezen név adattatott nékie Calidus Bibérius Mero. Két nap, és egy éjjel gyakorta ſzünet nélkül ivott, és ivó társainak Pomponiusnak, és Flaccusnak Syria tartománnyát, Pisónak pedig a' Város Gubernátorſágát adta. Egy alá való ſzületésü embernek pedig, mivel egy nagy korsó bort, a' mellyet ő reája köſzönt, egy húzomba ki-itta, a' Quæſtorſágot ſok jeles emberek elött adta. Ő beteg ſoha ſem vólt, az orvoſſágokat meg-vetette, és azokra, a' kik már harmintz eſztendősök vóltak, és magok betegſégérül nem tudtak ítélni, neheztelt. Ugyan azért mivel ollyan egésséges vólt, a' bújaſágnak minden némü nemeibe

be

be bé-merûlt, és ebbûl a' fösvényſégre-is. Ugyan tsak végtére a' Trónusra ki jöjjön, arról gondolkodott. A' Germanicus fiai közûl már tsak a' leg-iffiabb Cájus Caligula vala életbe, a' ki huſzon négy eſztendôs vala, és a' kit az Attyára való nézve a' nép ſzeretett, tudta-is ô magát, mint egy hízelkedô udvari ember úgy viselni. A' Csáſzár ôtet nem ſzerette, mert esmerte az ô roſz ſzívét, és inkább eleibe tette vólna maga terméſzetes Unokáját Tibérius Gemellust, Drúsusnak fiát, de Gemellus még tsak tizenhét eſztendôs vólt, és az ô annyának Livillának tökélletlen élete-is az ô ſzületését bizonytalanná tette, ezen kétſéges környûl való állásokban Tibérius a' ſzerentsére bízta. Cájus Macróval tartott, a' ki ezen fiatal Hertzegnek elô-mozdításával maga ſzerentséjét meg-tenni reménylette. A' Csáſzár véletlen nagy ájulásba esett, Macró azt gondolta, hogy meg-hólt, mingyárt-is Cájust maga katonái által Csáſzárnak ki-kiáltatta. Azonba a' Csáſzár fel-eſzméllett, és magához-is tért, ezen meg-ſzorúlásban nem tudott Macró mit tenni, hanem a' Csáſzárt dunyhák között meg-fojtotta, ugyan tsak Caprea ſzigetbe Luculliána nevezetû faluba.

Tibérius hogy meg-hala 78. eſztendôs vala, és uralkodott 23 eſztendeig. Semmi ditséretet nem hagyott maga után, ámbár Velléjus Paterculus ſok ſzépet ír róla, mivel elôtte kedves vala; de roſzſzat annyit hagyott, hogy többet már nem hagyhatott, mert halálán annyira örvendezett a' nép, hogy a' földhöz imádkozott, hogy testét azon helybe fogadná-bé, a' mellybe az el-kárhozottak vannak, a' mint-is ôtet vagy a' Tibéris vizébe, vagy-is a' Gemoniai büdöſſégbe akar-

ta temetni. Orfzáglásának 18. eſztendejébe feſzíttetett fel a' Világ meg-váltója a'Kriſztus Jézus, a' midőn Pilátus az ő minden álmélkodást felmúló erkőltseit tudtára adta vólna Tibériusnak, aztat parantsolta, hogy ötet a' Fő Tanáts, az Istenek ſzáma közé vegye.

CALIGULA.

Caligulának valóſágos neve Cájus vala, de mivel egy különös formájú nadrágot viselt, a' katonák tréfából a' táborba Caligulának nevezték ötet, melly név annak utánna reája-is ſzáradott; ötet ezen katonák-is emelték-fel a' Trónusra. Germanicusnak igen jó Atyának legroſzſzab fia vala ő, az Annya pedig Agrippina vólt. A'midőn Csáfzár lett, a' Fő Tanátsnak nagy tettzésére esett ez, és nagy örömmel erőtlenné, vagy-is inkább ſemmivé tette Tibériusnak azon testamentomát, a' mellybe ő maga Unokáját az iffiú Tibériust vallotta Csáfzárnak. A' nép-is különössen örvendett; hogy ő válaſztatott a' Trónusra, mivel aztat vélte, hogy ő-is ollyan kegyes ſzívű ember fog lenni, mint az Attya vala, és ő eleintén a' játékokra, Theatrumokra ſokat-is költött, tsak hogy a' népet mulattathassa, ſőtt pénzel-is ſokakat ſegített, a' vádolókat nem halgatta, és a' Senátusnak mindenekbe tellyes hatalmat adott, és magát fiának nevezte.

Kevés idő múlva nem vala ő Fejedelem, hanem e' világon egy-leg-fenébb, leg-kegyetlenebb

nebb állat, és hozzája képest Tibérius ſzelíd bárány vala. Seneca Albinushoz így írt róla: *Hunc mihi videtur rerum natura edidiſſe; ut oſtenderet, quid ſumma vitia in ſumma fortuna poſſent.* az az: *Úgy tettzik én nékem, hogy eztet a' természet azért adta, hogy meg-mutassa, a' nagy gonoſzſágok, a' nagy ſzerentsébe mit tehetnek.* Kétség kívül eleintén talán tsak azért titkolta ő el maga gonoſzſágait, hogy tartott attól, ne találtán más nyerje-el a' Csáſzári Trónust, azért igyekezett ő a' népet vakítani minden féle mulatſágokkal, a' mellyekre, a' mint Svetonius írja, három ſzáz millió feſtertziumokat költött, még a' Pantomimát, az az: néma Comædia jádzókatis, a' kiket Tibérius ſzámkivettetett, viſzſza hivatta. Kevés idő múlva más bőrbe öltözött, mert illy kegyesen uralkodván nyóltz hólnapig, halálos betegſégbe esett, de a' Római nép örömére ſzerentsésen fel-gyógyúlt, de mingyárt-is őket verő Menykövé változott. Némellyek aztat álittyák, hogy ezen betegſége háborította vólna meg agya velejét, mások pedig aztat tartyák, hogy valamelly ſzemélly, hogy ötet ſzeresse, bizonyos italt adott-bé nékie, és ez bódította vólna meg. Mingyárt általa a' Törvények, a' jó erköltsök, az Emberiſég, a' józan okoſság, lábbal tapodtattak. Caligula ember vérbe feredett. Uralkodását kezdette Tibériusnak, és Macrónak meg-ölettetésekkel, és a' gyilkollásban leg-nagyobb kedve tölt. Megfertőztette ő maga testvér húgait, és házas ſzemélyeken-is erőſzakokat tett, nem vólt az a' gonoſzſág, a' mellyet ő minden ſzemérem nélkül, ſőtt nagy vakmerőſéggel el-nem követett vólna. Semmi gonoſzſágnak véghez vitelén megnem pirúlt ő, hanem ſzégyenlette, hogy Agrip-

pa

pa Nagy Attya vólt, mivel ő nem fő nemzetségbűl való vólt, és aztat kívánta, hogy az ő Annya ne légyen Agrippának leánya, hanem Augustusnak, és hogy ötet Augustus maga édes leányával Juliával nemzette volna. Ő imádtatta magát, és minden Isteneknek személlyét magára vette, és majd Jupiternek, majd Júnónak, majd Bachusnak, majd Herculesnek mondotta magát lenni. Az Istenek képeinek fejeit, mind le-vágattatta, és a' maga fejét munkáltatta reájok, és így imádtatta maga státuáit. Hogy még annál inkább Istennek lenni mutathassa magát, mesterséges dörgéseket, és tüzet okádó villámlásokat tsináltatott, és a' midőn valóságos menydörgések történtek, akkor ezek ellen ő-is dörögtetett villámoltatott, és a' meynkövek ellen köveket lövöldeztetett.

Le nem lehet írni elegendő képpen az ő búja életét, és kegyetlenségét. Önnön maga Palatiumába bordélyt tartott, és a' meg-szeplősítés után sok személyeket meg-ölt; a' midőn sok ártatlan Senátorok a' Tanáts-házba mentek, akkor ölette-meg, és aztat kívánta, hogy bár tsak az egész tanátsnak egy feje vólna, hogy aztat egy tsapással le-üthetné. De a' kínzásokba-is nagy gyönyörűsége vala, ha nézhette, mert gyakran így szóllott a' hóhérokhoz: *Úgy üssed ötet, hogy halálát meg-érezhesse.* Egykor két Consuloknak jelenlétébe nagy katzagásra fakadott, és ezeket mondotta: *Én azon a' jó gondolaton nevetek, hogy én, mind a' kettőtöket egy szempillantásba meg-ölettethetnélek.* Ha ki alatta gazdag vólt, az ollyat meg-ölettette, maga pedig halhatatlan nagy harmintzadókat állított-fel, Új esztendő béli ajándékokat rendelt, és ezeket

maga

maga. ſzedte-bé, és a' midõn a' temérdek pénzt már bé-vette, minden felé egy tér helyen kiöntötte, és a' nagy rakás arany halmokon mezítelen lábbal ſétált, vagy-is azok között hömpölygött.

Számtalanok az õ ostobaſsággal tellyes tselekedeti, a' mellyeket Svetonius felõle ír, azok közûl még-is hogy hármat itten ki ne tegyek, meg-nem álhatom. Az elsõ e' vala; hogy õ egy lovát nagyon ſzerette, meg-is esküdött, hogy ennek ſzerentséjét elõ fogja mozdítani, õ eztet a' midõn ebédelt, aſztalához vezettette, leg-jobb baráttyának tartotta, elõſzör Papſágra, annak utánna pedig Consulſágra fel-is emelte. Másodſzor valamint nagy vér ſzopó vala, ſzintén ollyan bátortalan ember-is vólt; még-is fel-tette magába, hogy Fõ-vezér léſzen, el-is mene õ armádiájával, és minek utánna aztat a' Rhénus vizén által vezette vólna, meg-parantsolta a' Prætorius katonák egyik réſzének, hogy egy erdõbe, melly hozzája közel vala rejtse-el magát, ez meg-ésvén; reájok ütött, mintha ellenſégek vólnának, viſzſza-tért, Trophæumokat álíttatott-fel, és bajnok énekeket énekeltetett. Harmadſzor: El-mene megint ármádájával, hogy Britanniát, a' melly ma Anglia Orſzág, meg-fogja venni, a' midõn a' tenger partyát el-érte vólna, ütközetnek álította aztat, jelt-is adott, hogy katonái támadgyák-meg az ellenſéget, holott nem hogy ellenſég lett volna ottan, de talán ſzúnyogok ſem vóltak, annak utánna felette ſok tengeri tsiga héjakat ſzedetett-fel, és ezekkel mint nagy nyereſséggel, mellyet a' tengertûl nyert, tére viſzſza Rómába, a' hol-is Tryumphusi ünneplést tartatott.

tott. Homérusnak munkáit meg-akarta égettetni, Virgiliust tudatlannak, Liviust pedig ſok beſzédűnek, és nyelvesnek tartotta, és ezek munkáit-is némelly Törvénytúdósok munkáival Vulcánusnak akarta fel-áldozni. Valóban tsudállani kelletik, hogy a' Római Fő tanáts, és ezzel a' Római nép, miként engedelmeskedhettek illyen eſze vezett bolondnak.

Ugyan tsak annyira-is reá úntak, hogy ellene öſzve-is esküdtek, és ezen öſzve esküdtek fejei Chærea Cassius, és Cornelius Sabinus harmintz ſebeket ejtvén rajta, a' világot egy fene Tigristől meg-ſzabadították. Egyſzersmind egy Kapitány, Cæsoniát az ő feleſégét úgy által döfte pallosával, hogy lelkét mingyárt kiadta, a' Leányát-is egy valaki olly erősen tsapta a' falhoz, hogy ez-is meg-hala. 29. eſztendős vala Caligula, a' midőn meg-ölettetett, és nem orſzáglott tovább, tsak 3. eſztendeig, és 10. hólnapig.

CLAUDIUS.

Caligula halála után Chærea, és a' Fő-tanáts a' Republicanusi uralkodást kívánták megint béhozni, a' katonák pedig Csáſzárt kívántak, mivel így több fortéllyok valának kezekbe önnön haſznokra való nézve. Claudiusnak, a' ki Germanicusnak testvér ötse vala, Drususnak, és Antoniának fia, Livia Augustának pedig unokája, eſze ágába ſem vala a' Csáſzárſág, ſőt úgy

úgy rettegett, hogy tsak maga életét kívánta bátorſágba tenni, el-is rejtette ö magát egy ſzurdikba; de egy katona reája akadván mingyárt Csáſzárnak ki-kiáltotta, akkor ö 50 eſztendös vala. Látván ötet a' többi katonák-is, a' kik minnyájan Prætoriánus katonák vóltak, a' Senátust el-mellözvén, mint Csáſzárt úgy köſzöntötték, és magokkal el-vivén, hüſégére önként meg-esküttek. Mingyárt-is minden katonának 15000. Sestertziumokat ígért ö, a' Tiſzteknek pedig hivatalokhoz illendö ſummát, és így már magát a' Trónuson lenni látta. A' Fö Tanáts látván, hogy a' dolgot meg-nem változtathattya, kénſzeríttetett ötet Csáſzárnak megesmérni. Chærea meg-ölettetett, és vele a' Respublica helyre álítatásának reményſége elenyéſzett.

Claudius inkább ſzelíd mint ſem bölts Fejedelem vala, és jól lehet, a' mint tsak most fellyebb ki-tettem, 50 eſztendös vala, még-is gyermeki állapatba vala. Ö gyenge lelkü ember vólt, és a' kemény nevelés által ostoba maradott, minden dolgok véghez vitelére tehetetlen vólt, ötet a' terméſzet kezdette ugyan formálni, de formálását tökélletessen el nem végzette. Az ö annya ötet éretlennek-is lenni tartotta, mivel az ö helytelen maga viselésével, és nevetésével mindenkor lelkének gyengeſégét, és ostobaſágát mutatta, és ezen terméſzetének hibáiért a' ſzülöi ötet nem-is ſzerették, egyedül Augustus viseltetett hozzája vallamelly hajlandóſággal, de még-is ſemminémü dologra ötet nem alkalmaſztathatta. Ki gondolta vólna, hogy ö valaha a' Trónusra emeltetessen-fel.

Mivel

Mivel Claudiusnak meg-romlott szíve nem vala, és mivel ő az uralkodásba azon kegyetlen Caligulát nem követte, könnyen meg-nyerhette a' népnek szeretetét egészlen az imádásig, mivel az ő Uralkodásának módgya olly nagyon ellenkező vólt, Caligula Uralkodásának módgyával, melly ellenkező a' víz, a' tűzzel. Ezen nép szeretetét láttzatott-is ő meg-nyerni, mert mingyárt meg-égettette azon két könyveket, mellyeknek Titulussai *Hegyes tör*, és *Kard* vóltak, a' mellyekbe azon Tyrannus Caligula azoknak neveit íratta-bé, a' kiket meg-akart öletni. Ő az új esztendőbéli ajándékok adásátis, melly tsak igazságtalan pénz zsarolás vala, el-rontotta. Mind azoknak meg-tíltotta, a' kiknek valamelly Attyafiai vóltak, gyermekeik előtt azokat Successoroknak bé-tenni. Ő minden tselekedetit Caligulának el-rontotta, azon Senátorokat, a' kiket hívataloktól meg-fosztott, viszsza tette, a' számkivetteteknek szabadságot ajándékozott, nem imádtatta magát, és a' Senátust tiszteletbe tartotta, az ítéletekbe a' Bírákkal maga ült. A' midőn a' Leányának lakadalma vólt, a' bordélyokat földig le-döntette, a' húzás vonás által jött pénzt el-nem vette, a' játék, és más gyönyörűséget okozó helyekre tenni szokott költséget új törvénnyel meg-jobbította, a' gabonáknak meg-szereztetésében nagyon szorgalmatos vala, a' mellyért-is a' Hostiai révet, a' Tyberis vize partyán nagy költséggel fel-építtette. A' Claudiai tsatornát a' Városba bé-hozta, a' Zsidók nyilván való parantsolattal a' Városból mind ki-üzettettek, szóval a' kegyelem, és emberiség láttzatott a' kegyetlen barbáries után fel-éledni. De lehetetlen vólt illyen gyenge Fejedelembe bízni, a'

kinek

kinek ſzíve, minden féle bélyegeknek reá nyomására kéſzen állott, a' mellyel jó vagy roſz tanáts adó bánhatott.

Egy Aſzſzonyſág maga neménck meg-motskolója Messalína, a' Csáſzárnak feleſége, maga bizodalmát némelly nemtelen ſzolgákba, egy Narcissusba, egy Pallásba, és több ſzabadon botsájtott gonoſz emberekbe vetette, a'kik hogy gazdagok vóltak, tsak igazſágtalanſágok okozta. Hamar által-is látták, hogy melly félelmes dolog légyen, ha a' Fő-hatalom illyeneknek kezébe vagyon. A' ſzabadon botsájtattak mindent el-adtak, és mindeneken tettzések ſzerint uralkodtak, és néminémű képpen még magok Urakon-is a' Csáſzáron. Ők az ő ajtaját megnyitották vagy bé-zárták, a' mikor akarták, az ő rendeléseit meg-változtatták, vagy-is az ő neve alatt, önnön tettzésekre valókat adtakki, ſzóval ők uralkodtak az ő neve alatt, Messalina pedig ſzolgáltatta magát velek önnön útálatos fel-tételeinek véghez vitelében.

Ezen gonoſzſággal tellyes Fejedelem Aſzſzony búja ſzemeit maga mostoha Attyára Silánusra vetette, de mivel ötet búja kívánſágának tellyesítésére nem vehette, meg-esküdött, hogy meg-öleti ötet. Ezen fertelmes Aſzſzony ez iſzonyú fel-tételérül Narcissussal már ſzóllott, ki-is egy napon korán reggel mint egy megijedett, bé-mene a' Csáſzárnak ſzobájába, és így ſzólla hozzája: *Én aztat álmodtam, hogy Felſségedet Silánus meg-ölte.* Messalina a' Csáſzár mellett feküdvén, bizonyította, hogy ő eztet már több étſzakákon álmodta vólna. Erre Silánus-is a' ſzobába bé-lépett, mert ő alattomba a'

Csáſzár nevével hívattatott. Ezen gyenge ſzívü, és félelmes Claudius Phantasiájába aztat képzellette, hogy az ö gyilkossa állana elötte, és helybe mingyárt le-is vágattatta, tsak ezen egy tettéből lehet ezen Csáſzárnak Characteréről ítéletet tenni.

Az illyen Tyrannismusok nem okozhattak egyebet a' párt ütésnél, és öſzve esküvésnél. A' mint-is Camillus, a' ki Dalmatiába Gubernátor vala, fegyverhez kapott, és még e' mellett magát Csáſzárnak-is ki-kiáltatta, de az ö katonái el-hagyták ötet, és egyike közülök által-is ütötte ötet egy hegyes törrel. A' mint az öſzve-esküdtek iránt a' leg-ſzorossabb pör támadott, Messalina, és az ö vele tartók, ezen alkalmatosſágot magok boſzſzú állására, és kintsek rablására kívánták fordítani. Claudius maga mondta az ítéletet a' Senátus elött a' bé-vádoltatottakra, a' mellybe maga ſzabadon botsájtottainak vala ülések, és ezeken állott a' vokſolás-is. Ezen alkalmatosſággal Narcissusnak nagyon harapós ſzégyent kelletett ſzenvedni. Camillusnak egy ſzabadon botsájtottát kérdezte, hogy mit tselekedett vólna, ha az ö Ura Csáſzárrá lett vólna? A' ſzabadon botsájtott eztet felelte: *Én háta megé állottam vólna, és egy ſzót ſem ſzóllottam vólna.* Ollykor az igazſágok-is megnémúlnak, ha azok a' ſzerentsének kevélyſégét el-érik.

Arria nevezetü Aſzſzonyſág nagy bizonyſágát mutatta akkor bátor ſzívüſégének; Pætus, a' ki férje vala, és egyſzer Consul-is vólt, azon öſzve esküvésbe réſzes vala, következés képpen el-kerülhetetlen vala halála, azért-is hogy

ennek

ennek eleit vegye, meg-intette ötet Arria, de látván, hogy ö bátortalan vólna, maga magának ütött egy tört melyjébe, és aztat ki-húzván, a' férjének Pætusnak nyújtotta, ezen mondással: *Pætus, épen nem fáj!* és így ö-is meg-ölte magát feleségének példájára.

Soha senki sem vélte vólna, hogy Claudius az Országoknak meg-hódoltatásáról gondolkodni tudna, ö még-is el-indúlt Nagy Britanniának el-vételére, a' mellyet maga Julius Cæsár próbálván nem vihette véghez, de minek utánna a' Gallierek meg-hódoltattak, már most nem vala aztat olly nehéz meg-venni, mint akkor. De olly an Birodalomnak, a' melly annyi féle sok országokból állott, nem kelletett vólna illyen távol lévö, még ki nem dolgoztatott, szegény, és tsak vad emberekkel meg-töltetett szigetet meg-venni. Plautius parantsolatot vett ezen háborút el-kezdeni. A' katonák itten fel-támadtak, és aztat mondották, hogy kedvek nem vólna e' világon túl hadakozni. Narcissus küldettetett ezen békételen katonák le-tsendesítésekre, de ezen nyughatatlan katonák tsúfolással ki-nevetvén ötet, viszsza küldötték, és szemére hányták az ö elöbbeni alá való szolgálatban való lételét, és azt mondották néki, hogy mennyen a' Saturnaliák ünnepléséhez. Eztet azért mondották, mivel ezen ünneplésnél a' Sclavusoknak Rómába magok Urai elött nagy szabadságok vólt. Még ezen mondásokhoz aztat-is hozzá tették, hogy ök örömestebb fognak egy vezérnek engedelmeskedni, mint sem egy Sclávusnak, az az: Rab szolgának.

Plautiusnak szerentséje a' táborozás kezdetin nagyon bátorrá tette a' Császárt. Önnön

maga vezetett egy ármádát Nagy Britanniába; tizen hat nap mulatott ottan, némelly erősségeket meg-vett, és győzedelmeskedett. Minek utánna a' háború négy esztendeig már tartott, nagy részét Plautius ezen szigetnek a' Themse vize mellett a' Római Birodalom alá vetette. Hamar ez után Mauritániát-is hasonló sors érte, de az illyen növések veszedelméhez-is siettették a' Birodalmat.

Ezen szerentsésen végzett hadi dolgai után, a' mellyekkel Claudius felette ditsekedett, maga szorgalmatosságát a' Polgári dolgokra vetette, és a' Censor hivatalát maga vettefel. Sok nevetséges dolgok vóltak gyümöltsei az ő fáradtságának. Ő az Alphabetumot három új betükkel meg-szaporította, a' mellyet ő igen nagy megjobbításnak tartott, de ez tsak haláláig maradott-meg. Mindazonáltal rendelései között valának jók-is, de azok-is meg-vetettettek, mivel ő-is minnyájoktól meg-vala vetettve.

A' Prókátorok otsmány kereskedőkké változtak, az ő szájokból, és pennájokból tsak igazságtalanságok folytak, és gyalázatok, és valakik tsak fizettek nékiek, mind azoknak magok partékáit óltsón el-adták. Mihent Silius Consulságra fel-emeltetett, leg-ottan ellent állott ezeknek, és azt mondotta, hogy a' vádolások megszaporíttatnak, szintén úgy az ellenkezkedések, és meg-bántások, a' mellyek a' Prókátoroknak Vexái által tsak úgy gyógyítatnak, mint Doctorok által a' betegségek méreggel, tsak hogy magokat meg-gazdagíthassák, és soha sem vonnának annyi pörlekedések, ha azokból hasznot nem vennének. A' Prókátorok ezekre aztat fe-

lel-

lelték, hogy ők tsak hogy másoknak haſznosok lehessenek, önnön magok dolgait el-mulattyák, és hogy az ékesen ſzóllás egy érdemes eſzköz légyen maga ſzerentséjének elö-mozdítására, és a' tudományok-is mind el-fognak temettetve lenni, ha az ö munkálkodások meg-fog tíltattatni. Erre a' Csáſzár aztat rendelte, hogy ennek utánna egy Prókátor ſe végyen többet 10000 ſestertziumnál. Már nem vala a' jó név, a' közönſéges bóldogſág, és a' nagyobb hivatalokra jönni való reményſég a' Prokátorok öſztöne, és bé-is zárattattak vólna azon ſzobák, a' mellyekbe a' törvények folytak, ha a'Senátorok közül néhányan nem lettek vólna Prokátorok. Ezen meg-romlott dolgoknak meg-jobbítása Trajánusra várakozott, a' kirül annak idejébe fogok ſzóllani.

Még más több dolgait-is a' Birodalomnak el-végzette a' Csáſzár, a' mellyek fontosok valának. Az Alpinisi hegyek mellett feküvö, és Narbonnesisi Gallia, minden Rómaiknak polgári törvénnyeivel, és Privilegiumival bírt. Minek utánna a' több réſzit-is Galliának Julius Cæsár meg-vette, ennek-is fejeit polgároknak nevezte lenni a' Római birodalomba, de ezen ki-vétellel, hogy ök a' Senátorſágra ne jöhessenek, a' mellyet ök leg-inkább óhajtottak. Claudius-is nékiek eztet meg-engedte, ámbár ſokan ellenzették, mert aztat gondolta, hogy ezzel a' Birodalmat meg-erösíti. De ezzel hatalmat adott az idegeneknek a' leg-főbb hivataloknak kívánására, és az vólt következése, hogy minnyájan minden ki-vétel nélkül azokra ſzámatis tartottak. Bossuet erröl így ſzól: Annyira jött a' dolog, hogy a' Birodalomnak minden jobbá-

gyai, magokat Rómabélieknek tartották, és a' meg-győzettetett népek, lassan lassan azon tiszteletekre jöttek, a' melly a' meg-győzőknek tulajdona vala. A' Senátori székek nyitva állottak előttök, mi több még a'Császárságra-is lehetett reménységek. Egyedül a'Rómaiakak kegyelme által mind azon idegen nemzetek, egy nemzetté olvasztattak, és minnyájan Rómát már úgy tekintették, mint hazájokat. De talán jobban lehetne mondani, hogy már Rómaiak nem-is vóltak, a' midőn ezek Rómaiakká lettek, mert ezen idegen nemzetek őszve keveredése, el-nyomta a' régi Rómaiakat, és Róma meg-szűnt haza lenni, mivel annyi sok új Polgárok, idegen Országokba születtettek, a' kik a' régieknek eleikbe-is tétettettek, és ez lett talán egy fő oka-is Róma hanyatlásának. Ezen szerentsétlenség el-kerülhetetlen-is vala, ha az gondolóra vétettetik, hogy már akkor magába Róma Városába-is allig találtatott egy Valóságos Római Polgár. Meg-olvastatván Claudius a' népet, majd hét milliónak találtatott, sokkal nagyobb szám ez annál, a' melly akkor vala, a' midőn Róma mint Respublica, minden nemzeteket meg-győzött.

Az alatt miglen a' Császár a' Birodalom dolgait folytatta, az ő búja életű feleſége, a' ki rajta uralkodott, egészlen a' hívságnak adta magát, mind azokat, a' kik vele bújálkodni nem akartak, meg-ölettette, maga pedig a'midőn a' Császár Ostiába el-ment, az egész Világ láttára, egy Silius nevezetű igen szép fiatal emberhez férhez ment, a' mellyet hinni sem lehetne, ha eztet minden Historicusok nem bizonyítanák. Eztet meg-tudta a' Császár azon szabadon

don botsájtottaktól, a' kik Messalinának ezen feslett életü Csáfzárnénak a' méreg bé-adásokban, és fokaknak meg-ölettetésekben fzólgáltak, de most öket haragra indította.

Eztet meg-tudván ezen együgyü Csáfzár, reſzketve fel-kiálta: *Csáfzár vagyok-é még?* mingyárt-is Siliust, a' ki a' Pantomima játéknak nagy mestere vólt, és fok más fzeméllyeket, a' kik Messalinával bújálkodtak, meg-ölettette. Ezen Csáfzárné talált vólna abba módot, hogy megint férjének fzeretetébe bé-tette vólna magát: de már Narcissus az ö meg-ölettetésére minden rendeléseket meg-tett, és meg-is öletteteti. Claudius meg-tudván az ö meg-ölettetését, fe örömét, fe fzomorúfágát nem mutatta, fött meg-fem kérdezte, hogy melly halálnak nemével mulafztatott-ki.

Már Claudiusnak három feleſége vólt, mégis az ö fzolgái, a' kik inkább Urai vóltak, arra vitték ötet, hogy negyedfzer-is meg-házasodott. Sok féle fzemélyek javasoltattak nékie, de a' válafztás Agrippinára esett, a' melly az ö Unokája, és Germanicusnak Leánya vala, és Domitziusnak özvegye. Ezen Agrippina, a' ki maga fzerentséjét Pallásnak, a' ki nagy tekéntetbe vala, köfzönhette, második Messalina vala, a' ki ugyan nem épen ollyan botránkofztató életet élt, de ennél vakmerőbb, és minden gonofzfágoknak véghez vitelére fortélyossabb vólt. Eleinte a' Vérfég miatt lelki esméretében nyughatatlankodott Claudius, és nem akarta elvenni, de egy hízelkedôi közül hamar el-végzette ezen dolgot, mivel ezen házasfágot a' Fö-Tanáts által jónak tartatta lenni, némelly Senátorok

torok a' hízelkedést annyira vitték, hogy némellyek aztat mondották, hogy erre a' Császárt kénszeríteni kelletik, ha hogy ötet el-nem akarná venni. Azomba pedig minnyájan tudták, hogy az elébb-is már úgy élt vele, mintha feleſége lett vólna. Sőtt még törvényt-is hoztak, hogy egy ollyan Bátya, maga unokáját el-veheti, az az: testvér ötsének leányát, talán más illyen alkalmatosſágokba meg-engedték vólna egy testvérnek húgát-is el-venni, mert a' meg-romlott erköltsök mindeneket ſzülhetnek.

Agrippina azon igyekezett, hogy az Uralkodást magáévá tehesse, és a' fiát, az iffiú Domitziust a' Császárſágra fel-emelhesse. Hogy ehez juthasson, a'gonoſzſágnak minden mesterſégét elő-vette, úgy mint a' ſzámkivettetést, a' méreggel való meg-étetést, és a' gyilkos megőlettetést, hogy ezek által mind azokat ki-írthassa, a' kik ebbe nékie ellent állanának. A' fiával el-vétette Octáviát a' Császárnak leányát, és véghez vitte, hogy a' Császár ezen fiát, Britannicusnak Octavia testvérének hátra tevésével fiának, és Succeſsorának a' Császárſágra válaſztotta. Seneca, azon nagy Philosophus, ſzámkivettetett vala, mivel Juliával, Agrippina testvérével tíltott esméretſégbe vólt. Agrippina jónak tartotta, hogy ő viſzſza hívatasson, hogy ő légyen tanító mestere Nérónak, (a' Domitzius névhez még ezen név Néro adattatott nékie) meg-is nyerte Claudiusnál eztet Agrippina, és Seneca viſzſza jövén Tanító Mestere lett Nérónak. Burrhust-is ő, a' ki derék ember, és egy vitéz vezér vala, a' Prætoriusi ſeregnek elől járójává tette. Szóval Claudius ſzemeivel tsak pislogott, Agrippina pedig tettzése ſzerént minde-

peket

neket végzett. Tartott Agrippina attól, hogy Domitzia, az ő elsö Urának testvére az ő tekéntetének Néró elött árthatna, azért-is ötet, hogy boſzorkányvólna, bé-árúlta, és ezen tsak képzellett vétkéért halálra-is itéltette.

Azomba a' Csáſzár nagyon halgatta Narcissust, a' ki akkor Agrippinának ellenſége vala, mivel ez egéſz bizodalmát Pallásba vetette. Meg-esmértette a' Csáſzár magán, hogy ő ſajnállaná aztat, hogy ő Germanicussal roſzſzúl bánt vólna, mivel ötet igazſág ſzerént Succeſsorának a' Csáſzárſágra nem válaſztotta vólna, és még e' mellett némelly fenyegetö ſzavakat-is ejtett feleſége ellen. De Agrippina férje minden gondolkozásait meg-elözte, és nem elég vólt az ő néki, hogy az udvartól Narcisſusnak-is el-kellett menni, de még Locustát-is arra reá vette, hogy ez az ő férjét, a' Csáſzárt, méreg által az élök közül ki-törlötte. És így hala-meg Claudius életének 64, orſzáglásának pedig 14 eſztendejében.

Hogy Claudius egy gyenge Fejedelem vala, mind ezekbül ki lehet venni, a' kit-is jobbágyai inkább ki-nevették mint ſem úgy tiſztelték vólna, mint egy Monarchát illett, ebbül-is világossan ki-tettzik, a' midön egyſzer az ítélö ſzékéröl le-ſzállott vólna, egy Római polgár így ſzóllítá-meg: *Et ſenex, et ſtultus es.* az az: *Mind öreg, mind bolond vagy.* Ehez még az-is járúl, hogy ö azon embereknek, a' kiket tsak arra rendelt, hogy a' Tartományok jövedelmét bé-ſzedgyék, és a' kik tsak leg-inkább ſzabadon botsájtattak valának, olly hatalmat adott, mintha az ö parantsolattyaik önnön magától

jöttek vólna ki a' dolgoknak el-végzésére. A' tartományok tehát a' kamara ſzolgáinak ſzabad akarattyok el-intézések alá valának vetettve, és tettzések ſzerént bántak-is azokkal.

A' Fő-tanáts egy ſzabad végzése által megtiſztelte Pallást a' Prætorſágot jelentő tzímekkel, és kérte a' Csáſzárt, hogy engedné-meg nékie az arany gyűrűnek viselését, és rendelt nékie az ő ſzolgálattyának meg-fizetésére 15 millió feſtertziumokat. Ő, a' ki tsak egy ſzabadon botsájtatott vala, nem akarta ezen ajándékot elvenni, mingyárt-is, az ő tiſzteletének nagyobb díſzére, egy új tanáts tartattatott, és mivel felette gazdag vólt, azon végzést tette a' Tanáts, hogy ő vólna azon ember, a' ki a' régi jó erköltsöket helyre állította a' birodalomba. De már mellyik érett elméjű Fejedelem engedné-meg illyeket végzeni a' maga birodalmába.

Az ő uralkodása alatt Mithridátes Arméniának Királlya Rhadamistus által, a' ki az ő unokája, egyſzersmind ſógora, és Veje-is vala, igazſágtalanúl le-vetettetett Trónussáról, és Rhadamistus hágott reája, minek utánna ez ötet meg-ölettette vólna. Az illyetén történetek, a' mellyek a' napkeleti Tartományokba ſzokásba vóltak, nékünk példáúl nem ſzolgálhatnak, mivel az illyen barbarus tselekedetek minket nem örvendeztethetnek. Róma, a' ki már ſok gonoſzſágokkal meg vala terhelve, bár eddig Világ Aſzſzonya vólt, már most nagy alá valóſágba kezdett merülni. Láttuk miként kezdett tétettetni ezen nagy birodalom meg-romlásának fundamentoma. Még mikor

Róma

Róma Respublica vala, már-is hallatott, hogy némelly roſzſzaſágok terjedni keſzdenének benne, de még-is látzattatott akkor a' Rómaiaknak néminémü nagy lelkűſégek; de már most láttyuk őket az alávalóſágnak békójába lenni, a' mellyeket lábaikra a' Tyrannusok vetettek, és önnön alá nyomóikat őket temjényezni; így vezeti az embereket a' jó erköltsöknek el-veſztése, a' ſúlyos ſzolgálat alá, és így koronázza az illyen terhes ſzolgálat a' roſz erköltsöket.

MÁSODIK RÉSZ.

Néro.

ELSŐ TZIKKELY.

Nérónak Trónusra hágásától fogvást a' Britanniai háborúig.

Claudiusnak halála mind addig titokba tartatott, a' meddig a' környül való állások, mellyek leg-inkább Agrippinát illették, úgy kívánták. Ugyan tsak kevés idő múlva Burrhus, a' Prætoriusi katonák által ki-kiáltatta Nérót tizenhét eſztendős korába Csáſzárnak lenni, és ezen példát a' Fő-Tanáts nagy örömmel követte. Ez meg-történvén, azon ostoba Claudiust az Istenek közé ſzámlálták. Ezen új Csáſzár maga tartott halotti beſzédet felette, és nagyon ditsírte ötet az ő nagy eſzérül, és böltseſségéről.

röl. Ezen beſzéd csak nevetésre hozta az egéſz gyülekezetet, jól lehet a' Császárnak ſzájából jött az ki. Seneca maga tette-fel ezen beſzédet, még-is egy Satyrát munkált Claudiusnak Istenſégére, nem-is adattathatik oka, hogy mint adhatott ö ollyan ki-nevetésre való igazſágokat maga Tanítványának a' Császárnak ſzájába. Ez elött való tzikkelybe ki-tettem, hogy ezen Császár Domitzius Nérónak, és Agrippinának fia vólt: a' Világra ſzülettetvén az Attyának az ö jó baráttyai öröm köſzöntéseket tettek, de még akkor meg-mondá nékiek az Attya, hogy töle és Agrippinától más nem ſzülettethetik, hanem csak olly, a' ki az egéſz közönſégnek útálatot, és roſzſzat fog okozni. A' Varázsló Jövendölök pedig meg-mondották az annyának, hogy ö ugyan uralkodni fog, de ötet meg-öleti. Kiknek így felelt az annya: *Öllyön-meg; csak uralkodgyék.*

Néró, Uralkodásának elsö ött eſztendeiben mindeneknek ſzívét magához vonta, és nagy reményſégbe vóltak iránta, hogy valamint igazſágossan, úgy kegyessen-is fogna uralkodni. Afranius Burrhus és Annæus Seneca vezérleték ötet, ez ötet az ékes ſzóllásra, és más tudományokra tanította, amaz pedig a' Hadi dolgokra; és ezen két nagy emberek, a' kik egymással nagy barátſágba vóltak, a' Császár nevébe leg-jobb intézeteket vittek végbe. Az ítélö ſzékek régi tekénteteket viſzſza nyerték, és a' Deſpotismus egy ideig meg-ſzünt. Egy beſzédgye a' Császárnak, a' mellyet a' Fö-Tanátshoz mondott, és a' melly tele vala böltseſséggel, minnyájok ſzívét úgy fel-indította ſzeretetére, hogy aztat mingyárt ezüst táblákra fel-írattatták, mivel abba ollyan ſzavak vóltak,

tak, a' mellyek nem mást, hanem ſokáig tartó jó Orſzáglásának édesſégét ólthatták ſzíveikbe. Egykor egy halálos ſententzia adattatván kezébe, hogy nevét írná alája, így ſzóllott: *Azt akarnám, hogy írni ne tudnék.* Más egy alkalmatosſágba pedig a' Fő-Tanáts köſzönetét tévén nékie, így felele nékie: *Én akkor fogok ſzámot tartani a' ti meg-esmérésteknek, a' midőn aztat meg-fogom érdemleni.* Ó de hamar ki-tetzett a' vas ſzeg a' Zsákból, az ő hajlandóſága ſemmi jóra nem mutatott, ő a' munkálkodásnak ellenſége lett, és uralkodása rettenetes, mert már Burrhus, és Seneca ſemmit ſem tehettek vele, és tanáts adásokat bé nem fogadta. Könyű ugyan ſzínes ſzavakkal egy Fejedelemnek alatta váló it vakítani, de ebből két kár következik, mivel elsőbe Orſzága, annak utánna maga jut romlásra. Eddig-is láttunk már kegyetlen Csáſzárokat, de Néró úgy tettzik nékem, hogy minnyájokat ezen ſzörnyűſégbe fen haladgya.

Néró, a'ki már maga hízelkedői által meg-rontatott vala, meg-vetette maga feleſégét Octaviát, és egy ſzabadon botsájtatott ſzeméllyel kívánt tartani. Agrippina az ő édes Annya ezért reája nagyon meg-neheſztelt, és fenyegette, hogy ha aztat fogná tenni, Britannicust, a' kit miattta a' Csáſzárſágra fel-nem emelt, eleibe fogja tenni. Már pedig ez könnyen megeshetett volna, mivel már 14 eſztendős vala. Fel-indúla ezen Néró és meg-nem rettentette ötet egy ſzörnyű fel-tétele, a' mellyet-is így vive véghez: Egy Vendégſégbe önnön maga és Annya jelenlétébe olly hirtelen halált okozó mérget adattatott bé ezen fiatal Hertzegnek, kétség kívül italába, hogy mihent aztat le-nyelte,

te, azonnal le-esett ſzékérül, és mingyárt meg-hala. Ezen felül minden drágaſágait el-vette, a' mellyeket Burrhus, Seneca, és több Fő-Udvariak között el-oſztott, talán azon okra való nézve, hogy ezen gonoſz tselekedetét jónak lenni állíttsák. Egy rendelését ki-is hírdettette, hogy minek utánna már nékie ſemmi férfi testvére nem vólna, minden Reményſégét a' Respublicába vetné. Agrippina, a' ki nagyon haragudott, a' Csáſzári Palatiumból ki-utaſtatott, és árúlónak lenni vádoltatott, de minek utánna meg-mutatta vólna, hogy ő nem az, megint meg-ſzenvedtetett, és úgy láttzatott, hogy régi tekéntetének valamelly fénnyével bírna.

Minek utánna Néró ezen ſzörnyű dolgára hideg vérrel minden írtózás nélkül nézett, nem kell tsudállani, hogy ő az emberiſéget-is lábaival tapodta. Ő némelly vásott fiatal emberekkel másképpen ruházván magát éjjel az útzákon kóborlott fel's alá, és azokat, a' kiket elő-talált, meg-támodta meg-is foſztotta őket, és magát ezer veſzedelmekre ki-tette; mivel pedig nem esmérték, ſokſzor jól meg-is ütögették, a' mellyel még más nap ditsekedett. Egy Montanus nevezetű Senátor, a' ki éjtſzaka meg-nem esmérte, kegyetlenül bánt vele. Meg-tudván, hogy az a' Csáſzár lett vólna, a' kit ő úgy megdögönyözött, olly vígyázatlanſágot vitt véghez, hogy ő írás által mentette magát, a' mellyre-is Néró illy válaſzt adott: *Mit! azon ember, a' ki Nérót meg-verte él még?* Ebből éſzre vette, hogy nem ſokáig fogna az élők ſzáma között lenni, azért-is maga magát meg-ölte.

A' míg

A' míg Néró maga bolondſágait így üzte, az Orſzáglásnak dolga épen nem ſzenyvedett, mivel ollyan két jeles Ministerek által kórmányoztatott; ſok adók el-rontattak, és a' Perceptoroknak a' népen való ſzorongattatások-is meg-tíltatott. De mivel Britannicust olly kegyetlenül meg-ölettette, és illyen bolondſágokat vitt éjjelenként véghez, tartottak a' Tyrannismustól; ſem Burrhus, ſem Seneca azon bizodalmat, mellyet a' Csáſzár bennek vetett, ſokáig meg-nem tarthatták. Egy búja Aſzſzony ſok kegyetlenſégekre vitte ötet.

Poppæa maga ſzépſégével, és kedvesſégével, maga ſebes eſzével, és kíntsével nagyon tündöklött Róma Városába, és ha jó erköltsü lett vólna, tsudálkozást-is érdemlett vólna. Egy Otto nevezetü ember, a' ki hasonló képpen erkölts nélkül való vala, és tsak hívſágokba töltötte idejét, véghez vitte, hogy Urát meg-vetette, és utóllyára el-is vette ötet. A' Csáſzár halálba belé ſzeretett, és Poppæa-is azon nagy tiſzteletre vágyott, hogy feleſége lehessen. Jól által látta ö aztat, hogy Agrippina aztat nem fogja meg-engedni, hogy a' Csáſzár Octaviát farba rúgja, fel-tette tehát magába, hogy Agrippinát veſzedelembe hozza, azért-is ötet a' Csáſzár elött rútúl le-festette, és aztat mondotta végtére; hogy az ö Annya ötet mindég tsak Tútorſág alatt tartaná, ſött maga nem-is vólna ſzabad, mivel az Annya mindenképpen uralkodna. Ezen átkozott ſzavaival annyira-is vitte a' Csáſzárt, a' ki a' nélkül-is kegyetlen terméſzetü lévén, hogy eltökéllette magába annya meg-ölettetését.

Sem

Sem hegyes törrel, vagy-is kardal, sem pedig méreggel nem akarta maga Annyát megölni, mivel eztet olly titkossan, olly fortélyossan akarta véghez vinni, hogy ne mondathasson, hogy ezen gonoszságot ő vitetette vólna véghez, ezen ördöngös szándékában mind addig törte fejét, miglen egy Otsmány szabadon botsájtatott ezen tanátsot nem adta nékie: Egy ollyan hajót, úgy mond, kell tsináltatni, a' mellynek azon része, a' mellybe az ő Annya fog ülni, a' tengeren hirtelen el-bomolhasson, hogy így ő a' tengerbe eshessen, és az mondattathasson, hogy hajó törést szenvedett vólna, és a' tengerbe veszett. Tettzett Nérónak ezen gondolat, mert hajó törésbe ki-is gondolhatna lenni valamelly álnokságot. A' hajó fel-építtetett, azomba az Annyának nagyon kezdett hízelkedni, és hozzá való szeretetét mutatni, el-mene ő Bajæba, és oda kérte, hogy jönne az Annya, a' ki-is meg-tsalatván színeskedése által bé-ült a' hajóba, már a' tengeren evedzvén, el-nem bomlott azon része a' hajónak, a' mellybe Agrippina ült, hanem azon része, a' mellybe Nérónak emberei, kik őtet kisérték ültek, ezek a' tengerbe-is veztek. Íme melly nagy az Úr Istennek gondviselése! Agrippina pedig maga embereivel szerentsésen a' fiához juta. Látván eztet Néró, nagyon meg-ijedett, mert aztat gondolta, hogy meg-tudta vólna az Annya kárhozatos szándékát, és már embereivel boszszúját akarná tölteni rajta, és egyedül azért jönne; illy szív szorongatásai között Burrhust, és Senecát magához hívatta, és velek kezdett tanátskozni, hogy mi tévő légyen, eleinten ezen két nagy ministerek nem tudták a' dolgot meg-határozni, mert hogy Agrippina meg-

ölet-

ölettetessen, lelkek esmérete állott ellent bennek, utóllyára még-is vagy a' Császártól való félelmekbe, vagy-is hogy hízelkedhessenek nékie, reá állottak, és egy Anicétus nevü szabadon botsájtatott örömmel magára válalta ezen szörnyü gyilkosságnak véghez vitelét, mingyárt-is egy hegyes tört kezébe vévén, nagy agyarkodással azon szobába, a' mellybe vólt, bé-tört; látván ötet Agrippina, mingyárt által látta, mit akarna, eleibe állott, és mellyére mutatván nagy bátran így szóllott hozzája: *Döfd által ezen testet, melly azon monstrumot Nérót hordozta.* Tellyesítette-is eztet azon gyilkos, és sok sebek között ki-adá a' lelkét, és így annyi jó tételekért, a' mennyit ezen fiával tselekedett, melly kegyetlenül meg-ölettette.

Ezen gyilkolás után maga jöve Annya testének meg-látására, és kívánta méhét látni, a' mellybe ötet hordozta, meg-is muttatták nékie, fel-bontván testét, és akkor így szólla Néró: *Nem tudtam; hogy illyen szép Annyám vólna.* De ezen gyilkosság után olly félelem, és rettegés fogta-el ötet, hogy majd nem tsak kétségbe esett, de nem sokáig tartott ezen belső szív szorongattatása, mert a' hízelkedök hamar meg-tudták gyógyítani lelke esmérete mardosását. Burrhus avval tsendesítette-le, hogy meg-mutatta nékie, a' Prætoriánusi katona seregek, melly hajlandósággal vólnának hozzája. Seneca pedig, egy ötet általmazó levelet tett fel, a' mellybe hamissan Agrippinát haza árúlónak lenni ki-tette. Mingyárt-is a' Fő-Tanáts, a' nép, a' katonaság azon gyilkosságot nem tsak helyesnek állították lenni, de még nagy öröm kiáltásokat, és ezért ünnepléseket-is tartottak.

Tacitus azt írja: hogy ezen gyilkoſságot, az égnek az ő bé-setétedése rettenetes Menydörgések, és Villámlások követték. Némelly Authorokba ugyan ezeket találom, hogy az Isteneknek ezen terméſzettül véghez vitetett dolgokhoz ſemmi közök nem vólt. Én-is aztat mondom, mivel azon Istenek tsak hamis Istenek vóltak, a' kik nem hogy a' terméſzettel tehettek vólna valamit, de magokkal ſem tehettek. De a' Nagy Ur Istennek úttyai el-vannak előttünk rejtve, és azokat ki ſem tanúlhattyuk mindenképpen, de tudgyuk aztat-is, hogy az Ur Isten, a' kit meg akar áldani, meg-áld, a' kit meg-akar büntetni, meg-bűntet, és a' ſzent Irásból aztat-is tudgyuk, hogy ſok gyilkoſságot, és más tetemes vétkeket mingyárt megbüntette, mért ne tselekedhette vólna a' terméſzettel azokat, annyival-is inkább mivel már ſzent Fia Néró idejébe e' Világon vala, és tsudákkal kívánta meg-mutatni a' pogányok között maga ſzent hatalmát.

Miglen Agrippina élt, mind addig zabolába tartotta ő Nérót, de mihent meg-hala, mingyárt meg-botsájtá úndok hajlandóſágainak fékit, és minden alávalóſágokat el-követett. Egyebekbe már nem foglalatoskodott, hanem ſzekerezett, lovaglott, musikáltatott, a' Comædiákra járt. Elöſzör maga udvari tseléd gyei előtt, annak utánna a' nép előtt-is mint kotsis úgy mutogatta magát; ez nem vólt elég, hanem kauklernek, az az, mesterſégeket mutatónak, vagy-is Comædiásnak tette magát, és ſok társasſágokat fizetett, a' kiknek más kötelesſégek nem vala, hanem tsak a' midőn ezen bolondſágait üzte, azokat ditsérni vele edgyütt kelletett,

tap-

tapsolni, és kezeikkel tsattogni. Az ő leg-nemessebb múlatsága az vala, hogy némelly díb dáb Poétáknak motskos verseit musikális hangokra által tette, és énekeltette. Vagy-is ollyan embereket hívattatott magához, a' kik Philosophusoknak tartották magokat lenni, és azoknak kotzódását halgatta. Az ő Consulátussága alatt, mivel ezen nevezetet, ha tsak egy holnapra-is a' Tsászárok fel-vették, valamelly játékokat állított-fel, a' mellyek Nérói játékoknak nevezteltek, és aztat kívánta, hogy minden ötödik esztendőbe a' Görögök szokása szerént jádtzattatassanak. Ő vetekedett a' leg-nevezetessebb emberekkel Rómába, az ékes szóllás, és Poésis iránt, talán meg-is nyerte vólna őket, ha mellette Cicero, és Virgilius azokkal vetekedtek vólna. A' Pantomina játékot-is bé-hozatta, és ezek nagyra-is mentek Rómába, az mondattatik, hogy egy Philosophus ezen néma játéknál jelen lévén, nagy tsudálkozással így kiáltott-fel: *Én értelek tégedet; hollott tsak kezeiddel beszélleſz* A' Római nép az Udvart követte, már a' közönséges jó dolgokon nem kaptak, hanem tsak a' Comædiákat szerették, de éppen ezek vóltak kárhozatossak, mivel minden fajtalanságokat jádzottak. A' Tragædiák, az az: szomorú játékok nem tettzettek, a' mellyért Terentius közöttök fel-nem kaphatott, és a' viaskodókat-is többre betsülték a' vers szerzőknél. A' Pantominák jádzásánál leg-alább vér nem láttzatott folyni, sem gyilkosságok nem történtek, de a' jó erköltsöknek még-is ártalmasak vóltak.

MÁSODIK TZIKKELY.

A' Nagy Britanniai háború. Azon Római esetek, a' mellyek az elsö öſzve esküvésig történtek.

Mennél jobban üzik az Uralkodók a' Vígaſſágot, annál inkább ſzenvednek a' jobbágyok. Nagy Britannia felette nyomattatott a' Tyrannus Gubernátorſág alatt, nagy panaſzok vóltak valamint a' katonák, úgy a' Kamara ſzolgái ellen, mivel ezen terhek alatt a' nép nyögött, azért-is a' fel-támadásnak lelke kezdette öket éleſzteni. Svetonius Paulinus egy nevezetes vezér, a' ki tsak minap érkeze Nagy Britanniába, és a' dolgokat nem leg-jobban esmérte ottan, eltökéllette magába, hogy Mona ſzigettyét (mostan Anglezaj neve) meg-fogja venni, ezen ſziget a' Druidesek féſzke vala, a' mellybe ezek magok Bálványnyainak ſzámokra fel-éptettetett Óltárokon emberekkel áldoztak. A' midön megtámadták a' Rómaiak ezen ſzigetet, nagyon meg-rettentek, mert a' Druidesek azon félelmes Papok, mint a' Furiák magok borzadást okozó feleſégeikkel, a' kiknek égö fáklyák vóltak kezeikbe, eleikbe mentek nagy ordítással, és a' levegö eget mindenféle átkozódásokkal bétöltötték, de ugyan tsak nem tsak meg-gyözte Svetonius Paulinus ezen vad embereket, de minden óltárait, és Bálványait le-is rontotta.

Ezen

Ezen Vitéz Vezér Svetonius, által nem látta, hogy a' háta megett mi miveltetnék. Feltámadtak tudnia illik a' Brittusok; az az: Anglusok, ellene, a' kiknek Vezére Boadicea Királyné, egy nagy vitézségü, és bátor szívü Fejedelem Aszszony vala. Ő egynéhány helyeket meg-is vett, és sok Római katonákat meg-is ölt. Azon nagy Vezér, a' Rómaiaknak segítségére sietett, de kénteleníttetett Londont el hagyni, de minekutánna 10,000 segítséget kapott, olly fortélyossan állította népét, hogy az ellenség bár sokkal nagyobb számmal vólt, nékie nem árthatott, sőtt öket kegyetlenül meg-verte. Az mondatik, hogy ezen ütközetbe 80,000 Britusok estek vólna el, Boadicea pedig, hogy népének szerentsétlenségét által ne éllye, maga magát meg-ölte.

A' Római Bészedőknek irígysége nem engedte, hogy Svetonius haszнát vehesse diadalmának. Az ő viselésének meg-tudására, Néró egy Polycetus nevü szabadon botsájtottat küldött Nagy Britanniába. Ezen követet magok a' Britusok meg-vetették álmélkodván azon, hogy egy illyen nagy Vezérnek egy Sclávustól kelletett parantsolatokat bé-venni. Svetonius Rómába viszsza hívattatott, az ő Succesorai a' Gubernátorságba kerülték a' háborút, és hogy Nagy Britanniát békességbe tarthatták, nagy tiszteletnek tartották, holott ez tsak a' puhaságot vonta maga után, az udvar előtt ugyan ezzel bátorságba tették magokat, de a' dolgok belsőképpen még sem vóltak meg-jobbítva.

Némelly dolgok, a' mellyek akkor Rómába történtek, méltók emlékeztre. A' Városnak

Comendánsa egy önnön Sclvussa által meg-ölettetett. Itten mingyárt az a' kérdés adta elő magát, hogy a' mint az elébb vala ſzokás, hogy egy Sclávusnak gyilkosſágáért a' többi Sclávusok-is meg-ölettessenek-é? vóltak pedig 400-zan, a' nép ellenzette eztet, és egy réſze a' Tanátsnak-is vele tartott, de Cassius, a' ki Törvény tudó vala, a' mellett állott, hogy a' régi ſzokást meg-kell tartani. Így ſzóllott ő, itten tsak az adattatik elő, hogy egy Sclávussal több meg ne ölettetessen, mivel így ſok ártatlan meg-fog halni, de úgy mond, ſzint így essik a' midőn egy ſereg katonaſág az ellenſég előtt meg-ſzalad, és ezért minden tizedik katonának meg-kelletik halni, mert ezek között-is van vitéz katona, a' ki kéntelen a' bátortalanokkal ſzaladni, még-is meg-ölettetik, ezen ſzokás pedig meg-tartattatik, tehát amazt-is illő meg-tartani. Vagyon ugyan ebbe egy kevés igazſág-talanſág, a' midőn némelly tagjai a' Birodalomnak így meg-ölettetnek, de eztet nagy haſzon követi, mert azután többſzör győzedelmeskedik a' Birodalom. A' Barbaries itten győzedelmeskedett, és a' fent említett Sclávusok meg-ölettettek. Ugyan tsak a' Petronusi törvény által meg-tíltatott, hogy a' Tanáts híre nélkül a' Sclávusok a' Vadaknak ne vettetessenek.

Némelly Néró ellen írtt pasquillusok, aztat okozták, hogy azon törvény *Crimen læſæ Majeſtatis*, megint nagy erejét vette. Antiſtius Prætor illyen írásért meg-ölettetett vólna, ha Trasea véghez nem vitte vólna, hogy ő tsak ſzámki-vettettessen. Bejentó-is, a' ki nagy tekintetű ember vala, épen ezért így büntettetett, és az ő írásai meg-égettettek. A' parantsolat azt okoz-

ta,

ta, kogy még inkább olvastattak, de feledékenyſégbe jöttek, ha félelem nélkül olvastathattak.

Már most tsak Burrhus és Seneca valának, a' kik még Nérónak gonoſz tselekedetiben ellent álhatának. Szerentsétlenſégre Burrhus meghala, de minden azt mondotta, hogy ötet Néró étettette vólna meg. És minek utánna Seneca-is maga közel lévö-veſzedelmét éſzre vette vólna, annak maga el-távozásával eleit kívánta venni. Ö a' Csáſzárnak maga nagy gazdagſágát kívánta adni, Néró pedig nem akarta el-venni, és mindenképpen hozzája maga hajlandóſágát mutatta, és úgy mutatta, mintha az ö el-menetelét ſajnállaná, ſzívébe pedig örvendett, hogy ö az ö udvarától meſzſze fogna lenni. De tsudálatos dolog, hogy ö Stoicus ember lévén, még-is maga gazdagſágával ditsekedett, alább még-is meg-fogjuk látni, hogy ö nagy bátorſággal hala-meg.

Az új elöl járója a' Prætorusi ſeregnek Tigellin, Nérónak egy érdemes Latra; minden feslettſégekben eſzköze vala. Ennek fel-emelése után, nem tsak el-vált feleſégétül Octaviától, de aztat ſzámkivetésbe küldette, és ottan meg-is ölettette, aztat fogván reája, hogy ö házasſág törö lett vólna, Popæát annak utánna el-vette, és Octavia fejét mint Menyegzö ajándékot nékie adta. Azon örddög edénnye Anicetus, a' ki Agrippinát az ö annyát meg-ölte, halála után még aztat vallotta istentelenül Octaviára, hogy vele-is bújálkodott vólna, nem-is tölthette Anicetus kedvét jobban Nérónak mint ezen hazug mondásával. Az ö halála után mint a' Nagyok ki-múlásakor ſzokás

vólt, hogy az Isteneknek áldozatok tétettettek. Így tsúfolta Néró, mind az Isteneket, mind az embereket.

Az ő feslettségei, hasonlók vóltak az ő kegyetlenségéhez, egykor egy vendégségbe, a' mellyet Tigillinus adott, Aszszony ruhába öltözvén férjhez ment ő egy Pythagorás nevezetühöz. Más alkalmatosságba pedig feleségül vett ő egy Metzettet. Ebédtül fogva éjfélig sokszor vendégeskedett, de eztet inkább lehet tobzódásnak mondani. Rubriának, a' ki - vestalis szüz vala, az az: azon szüzek közzül való, a' kik a' szent tüzekre viseltek gondot, erőszakot tett. Sporus nevü férfi gyermeket fertelmeskedésre tartotta maga mellett. Acten nevezetü leányt annyostól feleségének akarta venni, sőtt aztat - is írják felőle, hogy maga édes annyát Agrippinát bujálkodására kívánta vólna, nem tehet illyen fertelmes dolgokat, tsak egy ollyan fertelmes Tyrannus mint ő vala, a' ki mind a' terméfzet mind az Istenek törvénnyeit lábával tapodta.

Azon tüznek - is, melly Rómának két harmad részit meg - emésztette, ött tartyák okának lenni, és ezen két okokra való nézve nem - is lehet másképpen; az edgyik oka a'vólt, hogy ez által a' polgárokat meg - akarta büntetni, mert tudta, hogy ötet nem szeretik, más oka pedig a' lehetett, hogy Rómának sok keskeny, és görbe útzái valának, és ezeket ő nem szenvedhette, és így meg - gyújtatta a' Várost, a' tüz hat nap, és hét étszaka tartott, maga egy toronyból örömmel nézte ezen tüzet, és egy a' Trójai veszedelemről gondolt éneket vígan énekletve, de ugyan tsak sokkal szebben fel - épitette ő

Ró-

Rómát, és a' tüz ellen-is olly rendeléseket tett, hogy azután nagy bátorságba vóltak a' polgárok. Egy ollyan nagy és ſzép épületet emeltetett ö fel Rómába, a' melly, a' ſok aranytól, 's ezüstöl ragyogott, és a' melly maga kerületébe egéſz erdöket, tavakat, mezöket foglalt bé, a' midön Néró látta, hogy már ezen pompás Palatiumnak építése el-végzödött vólna, ezeket mondá: *Most kezdek én úgy mint ember élni.* Egy Fejedelemnek ugyan, épen illyen nagy épület nem vala ſzükſéges.

Minden féle kevély gondolattyai között kezdett Néró az Avernus tengernek ſzemétül, egéſz a' Tiberis vizének partyáig egy Canalist az az: Vízi tsatornát ásattatni, a' mellyen hajók-is mehessenek, eztet pedig ſzáraz helyeken, és kö ſziklákon kereſztül munkáltatta, mellynek hoſzſza 160. mért föld vala. Lehetetlen vala ezen munkát véghez vinni, és haſznais igen kevés lett vólna ennek, minden fáradſág, és igyekezet e' körül haſzontalanná lett. A' Csáſzárnak illyen gondolatlan elö vételei kimondhatatlan nagy költſégekbe estek, mellyek által az orſzágnak Kints Tára nagyon kezdett üresedni, de ö épen eztet akarta.

Jól lehet ö az égés után a' népet, hogy házakat épithessen nagyon ſegítette, de még-is tsak ugyan ö tartatott égetönek lenni, a' mint ö-is vala, azért-is aztat hitte, hogy ezen motskos nevet magáról le-fogja mosni, ha azon nagy égés okainak a' kereſztényeket fogja tartani. A' kereſztények tsak akkor kezdettek ſzaporodni, de tsak titkon, az ö vallások az akkori pogányok által bú bajoſſágnak tartatott,

útálták öket, mivel az emberi Nem ellenſégének tartották öket lenni, Azért-is Néró égetöknek ki-hírdettette öket lennie, a' kik Rómát fel-gyújtották vólna, mingyárást-is feletteſokan kegyetlenül meg-ölettettek, és ezen látás a' Rómaiaknak nagyon ízlésére vólt. Önnön maga Néró egy tzifra ſzekéren fel 's alá menvén, nagy örömmel nézte ezen ſzerentsétlen kereſztények miként hányattattak a' Tigrisek, és oroſzlányok elibe, azoktól miként ſzaggattattak-el, és miként falattattak-is fel, vagy-is tüz által miként emészttettek-meg. De azomba éſzre-is vették a' Rómabéliek, hogy azoknak ezen ſzörnyü halálra lett ítéletekben, és ártatlan, de kínos halálokban, ezen vér ſzopó Fejedelemnek nagy öröme vala.

HARMADIK TZIKKELY.

Néró orſzáglásának vége, és halála.

Nérónak ſzámtalan kegyetlenſégei, megúnattatták az ö jobbágyainak békeſséges türését, azért-is öſzve esküdtek ellene, és az öſzve esküttteknek Pisó vala fejek. Sok jeles Polgárok állottak közikbe, és egy ſzabadon botsájtatott Epicharis nevezetü Aſzſzonyſág bátorította öket elö-vett dolgaikban, nagy titokban tartattak mindenek, de egy Sclávus éſzre vette eſztet azon kéſzületekből, a' mellyeket maga Urát látta tenni, és meg-jelentette Nérónak. Mingyárt-is némellyek el-fogattattak és ſzörnyü kínzásokra

ra vétettek, de még-is semmit sem vallottak, különösen Epicharis, jól lehet nagyon Világi Aszszony vala, még-is a' kinzásokat vitézen el-szenvedte. A' vér ontásnak nem vala vége. Pisó készen lévén a' halálra Testamentomot tsinált, a' mellybe Nérót felette ditsérte, tsak azért, hogy az ő felességének, a' melly hozzája bár hív nem vólt, de mivel még-is nagyon szerette, a' Császár kegyelmezne-meg.

Ketten az öszve esküdtek közül, a' kik meg-rettenthetetlenek valának, meg-mutatták, melly érzékenyül munkálna szívekbe azon szabadság, a' melly a' Tyrannismust ki-nem álhattya. Az edgyik vala Subrius, a' kit a' midőn a' Császár kérdezett vólna, hogy mért szegte vólna meg hitét, így felelt ezen Tribunus nékie. *Azért; mivel én tegedet útállak, nem vólt néked hívebb embered mint én, mind addig a' meddig szeretetet, érdemlettél. De azólta, a' miólta én tégedet mint Anyádnak gyilkosát, mint égetőt, mint Comœdiákat jádzót esmérlek, ellened való meg-útálásomat le-nem tehetem.* Ezen szavai hegyes török vóltak Nérónak szívébe. A' második Sulpicius kapitány vala, a' kinek-is a' midőn hasonló kérdést vetett elibe, így felelt: *Hozzád viseltető szeretetből esküdtem ellened, mivel láttam, hogy másképpen nem lehetne a' te sok igazságtalanságodnak gátat vetni.*

Fontossabb dolog nékünk Senecának, és Lucanusnak halálát tudni, mivel ezen két nagy embereknek nagy tettei a' jövendőségtül-is emlékezetet érdemlenek. Seneca talán nem ok nélkül vádoltatott, hogy ő ezen öszve esküvésben részes vala. Néró az ő tanítvánnya, mivel

már

már ötet útálta, tudta ezen alkalmatosságot maga haſznára fordítani, hogy töle meg-meneked-hessen. Seneca ollyan parantsolatot vett, hogy meg-kelletik nékie halni, mingyárt-is egy kádba, a' mellybe meleg víz vala, bé-ült, és minden ereit meg-nyittatván meg-hala; az ő feleſége-is Paulina követte példáját, és íme így bánt azon Tyrannus Néró maga tanító meste-révél-is. Mivel nem engedtetett meg nékie, hogy Testamentomot tsinállyon, a' mellybe Attyafiainak egyet mást akart hagyni, tehát azon Attyafiaihoz így ſzólla végtére: *Én néktek az én leg-drágább jóſzágomat, a' melly még meg-maradott hagyom*, tudnia illik, *hogy ti az én példámat kövessétek.*

Lucanus-is, a' ki a' Poéták Senecájának neveztetik, éképpen hala-meg. Maga verses munkájába, a' melly Pharsaliának neveztetik, temjént hintett ő Nérónak ditséretére, de annak utánna halálos ellenſége lett ezen Csáſzárnak, mivel ezen Fejedelem, a' ki Poéta-is akart lenni, ostoba verseivel meg-bántotta ötet.

Leg-kissebb kétſégeskedése Nérónak, a' leg-nagyobb emberek ellen, mingyárt halált hozott a' fejekre, nem akarok én Petroniusról emlékezni, a' ki Epicuræus vólt, és a' ki Nérónak a' bújaſág tudománnyába leg-nagyobb mestere vala, és a' kinek azon fajtalan Satyráknak, a' mellyeknek némelly darabjai még most-is meg-vannak, munkálását tulajdonittyák, hanem neveznem kelletik Soránust, és Thraseát, két érdemes Senátorokat, a' kik a' régi Rómának erköltsös útyait hágták, és épen azért, egy útalatot érdemlő Udvarnál-vétkes-

nek

nek tartattattak. Azon vétek, a' mellyért Thrasea vádoltatott, az vala, hogy ő a' Csáſzárért, és az ő istenes beſzédgyéért áldozatot nem tett, hogy ő, a' midőn a' Csáſzár Comœdiát jádzott, ötet rágalmazta vólna, hogy ő a' midőn az Apologia olvastatott vólna, a' mellyben Agrippinának meg-ölettetése védelmeztetik, a' Senátust elhagyta vólna, és el-ment vólna akkor-is a' midőn Popœának az isteni tiſztelésnek meg-adása, meg-határoztatott, a' ki-is Isten Aſzſzony vala, mivel ötet az ő férje haragjába meg-rúgta, és meg-is ölte. Azóltától fogva ſok vádak tétettek ellene, hogy ő Stoicus-is vala, azért-is a' Stoicusok vallása, mivel ez a' ſzabadſágot hirdette, a' melly a' Monarchiának ártalmára lett vólna, félelmesnek lenni ki-kiáltatott. Ezen nagy Római ember halálra-is ítéltetett a' Senátustól, de melly halál nemét válaſztani kívánná meg-engedödött nékie. Ő nagy álhatatoſsággal a' halálhoz hozzá-is kéſzüle, ereit meg-nyittatta, és vérével a' földet meg-öntözte, és így ſzólla: *Engedgyétek-meg, hogy Jupiternek, mint meg-ſzabadítónak ſzomjú áldozatot tehessek.* Az ő Stoicusi bátorſágába mindég meg-maradott, és gyakran eztet ſzokta vala mondani. *A' ki a' gonoſzſágokat útállya; útállya az embereket;* de jobb talán a' gonoſzſágokat útálni, és a' gonoſz embereket ſzenvedni.

Illyen rettenetes mindenféle dolgoknak vitele között Rómába érkezett Tiridates a' Parthusi Királynak Pologesusnak öttse, hogy Arménia orſzágát, a' mellyet régen ő már meghódolni kívánt, ajándékozná nékie, és úgy mint Király, hogy alatta lehessen Nérónak mint Csáſzár alatt. Ő igen pompássan fogadtatott, és men-

mennél jobban meg-alázta magát, annyival több ajándékokat nyert a' Csáſzártól, de látván melly gyermekes játékokkal múlattya magát, és melly kegyetlenſégeket követne-el, meg-vetette ötet, el-mene aztat modván, hogy illyen Csáſzár alatt nem kívánna Király lenni. Corbulo egy Nagy Fövezér, a' ki mind eddig a' Rómaiak ellen agyarkodó Parthusokat zabolába tartotta, a' ki Rómának minden reményſége vala, és Csáſzárſágra-is ötet óhajtották, talán épen ezért Néró, minden nagy ſzolgálattyát meg-vetette, viſzſza hívattatta, és úttyába meg-is ölettette.

Néró aztat kívánta Bologessustól, hogy ő bátyának Tiridatesnek példája ſzerént Rómába jönne, de ő a' Csáſzárnak így írtt: *Te könnyebb munkával mehetz ált a' tengeren mint jem én, jöj Ásiába, tehát akkor fogunk mi egy gyülésbe minden ſzükſéges dolgokról ſzóllani.* A' Csáſzárt boſzſzontotta ezen levél, a' ki-is a' Parthusok ellen akart menni, ötet vezérjévé-is kívánván tenni, de mivel eztet írta, le-tett ſzándékáról.

Ezek után Görög orſzágba akart menni, hogy ottan a' Theatrumokon nyerhessen diadalmat. El-is mene ő egy ſereg musikásokkal, és kauklerekkel, és minden féle játékokat jádzott, 800 koronákat nyert, és ezekkel aztat vélte, hogy minden régi Római vitézeket felül haladná. Görög orſzágot, a' melly ötet tsudállotta, vagy-is inkább hízelkedett nékie, ſzabaddá tette ugyan, de még-is tsak képzelödésbül állott ezen ſzabadſág, mert ſzintén úgy nyomorgattattak annak utánna-is valamint eddig. Néró Triumphussal téve viſzſza Olaſz

er-

orſzágba, és ezen Trophæakkal tellyes Rómába való bé-menetele ollyan fényes vala, a' minőt még annak polgárai nem láttak. A' Fő tanáts, a' Nemesſég, a' nép, kísérték az ő ditsőſég ſzekerét ezen kiáltással: *Éllyen a' nyertes Bajnok! az Olympusi, és Pythiusi játékokba nyert vitézſégéért! Néró második Hercules! Egyedül ő maga minden féle viaskodásokba, és játékokba vala győzedelmes!* de épen akkor, a' midőn a' Rómaiaknak illyen alá való dolgokat kelletett ezen Despotnak kedvére tselekedni, az ő ſzemélyének meg-útálása-is hatalmat vett az ő ſzíveken, és őket egy közönſéges öſzve esküvés ſzabadította-meg ezen Tyrannustól.

Binder a' ki Galliába comandirozott, vólt az elsö, a' kí ezen dologhoz fogott. Ő nagy ſzületésü Gallier vala, és hazáját-is felette ſzerette, könnyü vólt a' Nemzeteket párt ütésre hozni, mivel bár azon nyomattatás alatt éltek, de a' kívánása a' ſzabadſágnak ennek el-nyerésére ſarkallotta őket. De mivel ſegítſégre ſzükſége vala, tehát Galbához fordúlt ö, a' ki akkor Gubernátor vala Spanyol orſzágba, egy ollyan emberhez, a' ki a' békeſséget ſzerette, és a' ki nagy Római Nembül ſzármazott. Galbának ſem tettzett ezen kegyetlen uralkodás, de még ſem tudta magát meg-határozni, azért is maga baráttyaival tanátskozott. Szeme eleibe adták, hogy jól meg-gondollya mi tévő légyen, mert mivel Binder Csáſzárſágra kívánnya emelni, ha ötet nem követi, kénteleníttetni fog vele háborúskodni, ha pedig követni fogja, a' Csáſzár ellen fog kénteleníttetni fegyvert fogni. Utóllyára ugyan tsak reá állott a' párt ütésre, de hogy Csáſzárnak nevezzék, meg-tíltotta,

a' ka-

a' katonái pedig ezen Titulust akarák nékie adni, és magát tsak a' Fõ-Tanáts és nép követtyének neveztette.

Ezen hírre a' többi Tartományoknak Protectorai-is, melléje állottak, és örvendeztek, hogy az õ vezérſége alatt lehettek. Virginius, Németh orſzágba vólt egy Tartománynak Protectora, a' ki-is ámbár Nérónak ellenſége vala, még-is Binder ellen menne, de tsak hamar egyesûle vele, minthent egymással beſzéllettek. A' Gallierek Beſzanzont akarták hatalmokba venni. A' Római Ármáda ſemmit ſem tudván a' párt ütésrõl, aztat hitte, hogy Bender öket akarná meg-támadni, meg-is támadta Bendernek népét, és annyira le-vagdalta aztat, hogy Bender kétſégbe esvén magát meg-ölte. Virginius Csáſzár lehetett vólna, nem hajtott ſemmit Galbára, Nérót pedig útálta, de minek elõtte a' Csáſzárſágra emeltessen, a' dolognak ki menetelét kívánta meg-várni ollyan fel-tétellel, hogy õ a' Hazának tehetſége ſzerint kívánna ſzolgálni; másodſzor ſem akarta a' Csáſzárſágot fel válalni, és úgy mint Consul hala meg Nerva alatt.

Ha azon Tyrannus Nérónak bátorſága lett vólna, talán ezen zûrzavar között maga megmenekedését véghez vihette vólna, de õ vagy túnyaſágba, vagy-is ſzokott bolondſágainak gyakorlásaiban töltötte idejét. Nymphidius, a' ki Tigellinussal a' Prætorusi strázsáknak vezére vala, fel lázaſztotta maga katonáit, felettenagy ſumma pénzt ígérvén nékiek Galbának fejébe. Látván Néró, hogy el-hagyattatott vólna maga Strázsájától, rémülésbe esvén egy ſzabadon botsájtotnak házába kívánt el-rejtezni. A' Fõ-

Tanáts

Tanáts egybe gyûlt, mingyárt-is Galbát kikiáltatta Császárnak, és Nérót nem tsak Haza ellenségének lenni ki-hírdetette, de még ollyan bûntetésre-is ítélte, hogy Atyai módon bánnyanak vele. Azon szabadon botsájtatott, a' kinek házába el-rejtezett, hírrûl hozta nékie, és meg-mondá nékie, hogy Atyai mód, vagy-is erkölts szerint bûntettetni annyit tenne, hogy ötet egy karóhoz fogják kötni, és halálig fogják veszözni. Néró mingyárt-is, egy mérget áruló Aszszonysághoz küldött, hogy ötet étetné-meg, de ez nem akarta kívánságát tellyesíteni, annak utánna egy serháért küldött, hogy ez ütné ötet agyon, e' sem akarta tselekedni, akkor ezeket mondá: *Nintsen nékem egyedûl magamnak sem barátom, sem ellenségem.* Annak utánna a' Tyberis vizébe akart ugrani, de vissza vonván lábait, egy maga szabadosának szántó földére mene, a' hol-is egy vermet, vagy-is inkább ollyan sírt ásatott magának a' melly testének bé-vételére alkalmatos vala, és mindeneket oda hozatott, a' mellyek lelketlen testének el-takarításához szükségesek vóltak, és akkor sírva ezeket mondotta: *Minémû Mester ember veszek én el!* kevés vártatva meg-tudta, hogy ô haza ellenségének ki-hírdettetett vólna, leg-ottan két hegyes tsöröket testének vetett, de megint vissza vette azokat, ezeket mondván: *Nem érkezett még el a' fatalis óra!* Tsak hamar erre maga túnyaszágát így káromlotta: *Formátlanúl az az; éktelenûl éltem, és rútabbúl halok-meg.* Kérte a' jelen valókat, hogy példájára valamellyike halna meg, de senki sem találkozott. Látván pedig hogy a' katonák jelen vólnának el-fogattatására, kérte maga Secretáriusát Aphroditust,

hogy maga meg-ölésébe segítene ötet, és akkor testébe taszítván a' tört, a' Secretáriusa még méllyebben taszította; le-esvén a' földre azon Kapitány, a'ki a' katonákkal érkezett, hozzája futa, és úgy tétette magát, mintha segítségére jött vólna, reá vetvén szemeit így szólla hozzája: *Késö már ezen hitt*, és ezen szavai után rettentö képen forgatta szemeit, harmintz egy esztendöket, és huszon egy napokat élvén kiadá lelkét, minek utánna szent Péter, és Pál Apostolokat meg-ölettette vólna. Orszáalott ö 13. Esztendeig, és 8 napokig.

Az ö személlyével el-fogyott Augustusnak nemzetsége. Tibérius, Caligula, Claudius, Néró, vóltak azon emberek, a'kikért Augustus annyi nemzeteket meg-hódoltatott. A' gazdagság, az erköltsöknek meg-romlása, és a' gonoszságoknak fék meg-eresztése okozták aztat, hogy a Rómaiaknak illyen kegyetlen Urai lettek.

GALBA — OTTO — VITELLIUS.

Sergius Galba, Sergius Galbának, Numia Achájának, a' kik Sulpitziusok nemzetségébül valók vóltak, fia vala. Ezen Galba Bindernek meg-verettetése után meg-ijedvén Spanyol országnak egy Városába szaladott, és magát el-veszetnek állította lenni, és már magát meg-ölni akarta, de meg-halván Nérónak halálát, mingyárt más képpen gondolkodott, de mivel

felet-

felette fösvény vala, tehetetlen-is abbá, hogy ő a' környûl való állásokhoz szabhassa magát, e' mellett már 73. esztendôs-is vala, és így az országlás terhének el-viselésére-is alkalmatlan vala, ezen nagy hatalom ollyan terhére lett, a' mellyet nem bírhatott. Az ő szerentsétlenségének okait ki-tanúlni akarván vessük egy kevessé szemeinket az ő hibáira.

Nem vala a' Rómaiaknál veszedelmesebb dolog a' katonák meg-keserítésénél, mivel épen azok, a' kik néki adták az országlást aztat el-is vehették tőle. Az alatt állvig jött bé Galba. Olasz országba, mingyárt csak minap fel-állíttatott egy Legiót, a' melly maga helybe hagyását kérte tőle, egy lábig le-vágattatta. A' Prætoriánus Strázsák számot tartottak a' nékiek tőle ajánlott summára, vagy legalább, hogy annak egy részit meg-nyerik reménylették, de a' midőn kérték vólna tőle, eképpen szólla: *Egy Cs*ű*szárnak választ*a*ni kelletik maga katonáit; és nem pénzen venni.* Erre mingyárást-is fel-indúltak a' katonák, már hogy-is gondolhatta, hogy ő magát a' Trónuson meg-tarthassa. Már az előbb pedig mihent Narbonnai Galliából bé jött, Királyi öltözetbe, az az: Paludamentumba lévén meg-nyomorította a' Prætoriánusok vezérét Nimphidiust Rómába, Fontéjus Capitót Németh országba, Clodius Mácrót Africába, mivel ezek valamelly új dolgot akartak véghez vinni, még ezekhez az-is járúlt, hogy a' Révészeket katona törvényt kívánván Lovasság által le-vágattatta.

Más felől pedig a' nép zúgolódott, a' kiket Néró maga pazarlásával, és minden féle játékokkal meg-vakított, mivel már most fösvényſége miatt mind ezekbe nem gyönyörködhetette, és magát így minden ſzerentséjétől meg-foſztatva tartotta lenni, ezen lépések mint félelmesek vóltak, mivel ſok féle igazſágtalanſágokat el-követett. Nymphidius egy Cabalába munkálkodott, hogy magát a' Trónusra fel-emelhesse, azért-is meg-halván eztet Galba, ſok jeles embereket katona mód ſzerint meg-ölettetett, bár azokra ſemmi ſem bizonyosodott. Az otsmány Tigellinust még-is meg-kímellette, és ollyakon öntötte ki mérgét, a' kik a' halálra nem olly érdemesek, mint ez, valának.

Már azon ármáda, a' melly Németh Országba feküdött, más Csáſzárt kivánt, vagy-is világossabban ki-tévén, más Csáſzárt akart kikiáltani, a' fel-támadásnak hamar ki-kelletett magát ütni. Galba aztat gondolta, hogy maga ſzenrentséjét állandóbbá teſzi, ha Pisót adoptálni fogja, egy ollyan fiatal embert, a' ki nem nagy eredetü vólt, és kevés jó erköltsökkel-is bírt. Galba ennek illyen oktatást adott: A' Római birodalomba nem úgy folynak a' dolgok, mint más Tartományokba, a' hol tsak egy ház uralkodik, és a' többiek Sclávusok. Te ollyan embereken fogſz uralkodni, a' kik ſem egy egéſz Sclávitást, ſem egy egéſz ſzabadſágot el-nem viſelhetnek; de Pisónak nem vala ideje ezen tanátsot haſználni.

Egy nyughatatlan ember, hogy Pisót Galba eleibe tette, nagyon boſzſzontotta, meg-is es-

esküdött mind a' kettőjöknek el-veſztére. Ezen ember Otto vala Poppæának férje, és Nérónak kedves embere, mínek utánna az ő feleſége ezen Fejedelmet el-ámította vólna, ollyan udvari ember lett belőle, a' ki minden hívſágokban tudott ſegítſégére lenni, ő két ſzáz millió ſestertziumokkal-is adós vala, melly által magát olly nyomorúſágos állapatba tette, hogy már magán egyébb képpen nem ſegíthetett, hanem tsak egy vakmerő elő vétel által. A' mint maga mondotta, mind egy vólt már ő néki, akár ütközetbe el-veſzni, vagy-is az igazſágnak kezébe esni. Az ő baráttyai, és az ő Sclávusai éleſztették ötet mindent tenni, és az Astrologusoknak jövendölései-is erősítették ötet az ő fel-tételeibe. Ők a' bizonyos orſzáglást jövendölték nékie, és már több nem kívántatott az ő hiedelmére.

Két méréſz katonák fogtak a' dologhoz, és el-is végzették aztat, mivel a' többi pajtárſaikat-is fel-ingerlették. Egy el-rendelt napon karokon vittek a' katonák Ottót táborokba, és Csáſzárnak ki-is kiáltották, a' Tiſztek pedig kénſzerítettek az ő példájokat követni. Piſó, és Galba hejába igyekeztek ezen fel-támadást le-tsillapítani, ſőtt mind a' ketten le-vágattattak, Otto pedig nagyon örvendezett látván mind a' kettőnek véres fejeket. A' midőn egy katona ditsekedett vólna, hogy ő ölte vólna Galbát, így ſzóllott hozzája egy nagy tekéntettel Otto: *Pajtárs ki parantsolta néked aztat tselekedni*, a' katona így felelt néki: *Az igazſág!* A' ſok ítéltetés Augustustól fogvást, annyira ki-írtotta a' fő Familiákat, hogy Gal-

bától fogva egyetlen egy sem lehetett Császár azon nagy házakból.

Az alatt, hogy Otto; a' ki minden nehézség nélkül a' Tanátstól-is a' Császárságra felemeltetett, a' szokott hízelkedésekkel tellyes köszöntéseket bé-vette, mingyárt más-is találtatott, a' ki ezen fő hatalmat magaévá kívánta tenni. Még Galbának meg-ölettetése előtt a' Németh országi Legiók ki-kiáltották a' magok vezéreket Vitelliust Császárnak. Már csak azon paizánságok, a' mellyeket ezen új Császár fiatal korában Tibériussal el-követett, elegendő okok lehettek vólna az ő meg-vetésére, ha mingyárt élemedettebb korába az ivás, 's több más gonoszságok által magát meg-nem undokosította vólna-is. Egy része Galliának melléje állott. Valens, és Cæcina az ő vezérei minden hibáit a' hadi dolgokban ki-pótolták, mivel ő azokhoz keveset értett. Otto mindeneket arra fordított, hogy magát a' Trónuson megtarthassa. Róma Városa, és az abba lévő Prætoriusi Strázsák mind mellette állottak, és mihent ő Császárságra lépett, úgy tettzett, mintha a' nagy dolgoknak végbe vitelére tehetősebb bé mint iffiúságába vala tétetődött vólna. Miólta Augustus maga böltsesége, és hatalma által a' Fő hatalomra jutott, azólta Olasz országba nem tudták mi légyen a' háború. A' Prætoriusi Strázsák túnya és hívságos életet éltek, és az ő ki-rúgások annyival nagyobbak vóltak, mivel a' Császárok őket nagy ajándékokkal mindenkor magok részire kívánták vonni. A' Senátorok, és más Nemesek annyira meg-felejtkeztek a' hadi mesterségről, hogy jobban értették ők magokat, egy pompás vendégséghez hozzá készíteni mint egy ütközethez. A' félelem

lem az egéſz várost be-töltötte, és a' háború fenkinek ſem tettzett, ki-vévén néhány nyughatatlan embereket, vagy-is ollyan polgárokat, a' kiket a' ſzerentse a' porba ültetett, és magokon a' háború által kívántak ſegíteni. Nem-is azon-idő vala most, hogy Róma ſok nagy Bajnokokkal ditsekedhetett vólna, mivel az erköltsök nagyon meg-romolva valának.

Az elsö ütközetek Vitellius réſzire ſzerentsétlenül estek-ki, és ugyan azért Cæcina Placentziának ostromlásán fen hagyott, és az ö Társának eljövetele elött nagyon meg-is verettetett. De minek utánna Valens az ö társa el-érkezett, és ſeregével Cæcinával magát egyesítette vólna, meg-jobbíthatták, vólna ök a' dolgot, de még meg-roſzſzabbították, mert egymást meg-útálták, és otsmány rágalmazásokra fakadtak. Ottónak akkor az javasoltatott, hogy magát békeſſégbe tartsa, akkori környül való állásokba, nem-is tehetett vólna jobbat, de mivel nem türhette maga ſorsának bizonytalanſágát, és talán attól-is tartott, hogy a' vele egyesülteknek buzgóſága meg-hülne, inkább kívánta dolgát egy ütközet által el-végzeni. Erre reá-is költ a' dolog, de az helyre hozattatlan kár vala, hogy ö ſzeméllyesen ezen ütközetbe jelen nem vala, hanem némelly hízelkedöknek ſzavai után indúlt, és magát egy bizonyos helyen, mint egy el-bújt úgy tartotta, a' meddig az ö katonái viaskodtak. Nehány Prætoriusi katonák vele vóltak, és a' többi réſze ármádájának elveſztette jelen nem létele miatt bátorſágát. Végtére Bedriacum Várossa mellett (melly Város Mantua és Cremona között vólt) történt ütközet, határozta-meg ſorsát

ezen két ellenkező Császároknak, ugyan tsak a' szerentse Vitelliusnak szolgált. Mind a' két részről többen maradtak halva 40,000-nél. A polgári háborúban nem okozott hasznot a' sok raboknak el-fogattatása, mivel a' polgárok Sclávusá nem tétetődhettek, azért-is ezen ütközetbe tsak azon okért történt-meg olly nagy mészárlás. Egy katona hozta-meg hírét ezen szerentsétlen ütközetnek, és mivel néki hinni nem akartak, sőtt őtet meg-tsalónak lenni tartották, hogy szavait el-hidgyék maga fegyverével által szúrta magát, és Ottónak lábaihoz esett.

A' Császár nem kívánta több veszedelmeit által élni, és el-is tőkéllette maga magának gyilkossá lenni, az ő barátttyai, és katonái sokat kérték őtet, hogy eztet ne tselekedgye, sőtt egy katona kardgyát ki-vonván hüvelyébül aztat előtte fen tartotta, és így szólla hozzája: *Tudgyad Császár! eképpen minnyájunkat éretted készen lenni.* De mind nem használt, azért utolsó parantsolattyát minden mértékletességgel ki-adta, és azon igyekezett mint Cátó, hogy az ő barátttyai bátorságba meg-maradhassanak, magát pedig egy hegyes törrel által ütötte, mingyárt meg-is hala, sokan katonái közzül olly nagyon szerették őtet, hogy hozzája viseltetett nagy szeretetbül, magok magoknak gyilkossai lettek. Az ő kevés ideig tartott Uralkodása, aztat bizonyította, hogy ő, ha egy-szer az egész birodalomnak erejével bírt vólna, Nérónak nyomdokit követte vólna, mivel annak rosszaságai benne vóltak. Az akkori Császárok minnyájan ditsíretesen kezdettek uralkodni, hogy az által magokat a' Trónuson meg-erősittsék,

de

de tsak hamar magok passióit követték már ſemmitöl ſe félvén.

Aulus Vitellius, Lucius Vitellius Syria Præfectusának, és Sextiliának fia, a' Tronnsra még érdemetlenebb, Galliába vette azon hírt, hogy a' Senátus a' Fö hatalmat nékie adta vólna, mingyárást ſietett-is Olaſz orſzágba menni, és úttyába minden városokon kereſztül mint egy Tryumphusba mene által. Nem tartotta ö a' Rómaiakat érdemeseknek lenni, hogy elöttök maga fel-tételeit titokba tartaná, ſött még aztat tette, hogy ö azon ütközet helyére, a' melly meg-ölettetett testekkel bé vala takarva ki-mene, és a' midön némelly Udvari emberei mondották, hogy a' testeknek büdösſége el-ſzenvedhetetlen vólna, így ſzóllott: *Egy meg-ölettetett ellenſégnek jó a' ſzaga, de egy meg-ölettetett polgárnak még jobb.* Utálatos mondás, a' melly a' barbáriesnek minden nemét magába foglalya. Rómának mostanába egy ostoba, és Tyrannus Csáſzára vala, a' ki minden nap borba, és vérbe feredett, a' kinek torkoſsága, ſok miliomokat meg-emésztett, a' kinek Palatiumába ſzünet nélkül a' búja Bachanáliák tartattattak, és a' kinek katonái az ö példáját látván a' feslettſégekben torkig úſztak, és minden felé rendetlenſégeket, és félelmet terjeſztettek. Hogy az ö Charactere jobban ki-tessék, Néró hamvainak különös tiſzteletet adott.

Ollyan idöbe, a' mellybe a' Királyi páltzát a' katonák tetzések ſzerint valakinek adhatták, és aztat megint viſzſza vehették, az Uralkodás nem tarthatott ſokáig. Hamar-is éſzre vette Vitellius, hogy ötet Domitziánus fenyegetné. Ezen

Fö-Vezér, a' ki csak egy alá való Vámosnak fia vala, Claudius, és Caligula alatt alá való tettei által Vezérségre emelkedett-fel, mert a' rosz Fejedelmek udvarába, még a' leg-érdemesebb emberek sem mehetnek elö más képpen, szóval: ö Narcisus által ajánltatott, és így Consul-is lett. Néró alatt, a' kinek ö nem igen hízelkedett, és az ö bolondságait nem-is igen szenvedhette, a' Fö-Vezérség a' Zsidók ellen adattatott nékie, a' melyről annak idejébe bövebben fogok szólani. Ö ezen háborút szint olly bátorsággal mind maga jó alkalmasztatásával vitte, de a' Birodalomba történt három változások, a' mellyek egy más után következtek, ötet ebbe nagyon gátolták.

A' Nap-keleti tartománnyokba fekvö Legiók irígylették aztat, hogy mindenkor a' Világnak más részébe feküvö Légiók választanak Császárokat, ök pedig nem választhatnak. Marcianus, a' ki Gubernátor vala Syriába, reá beszéllette Vespasiánust, hogy a' mostan elö adott alkalmatosságot maga hasznára fordítaná. Mingyárt-is a' katonák által Ægyiptusha, Syriába, Judæába Császárnak ki-kiáltatott, és tsak hamar minden tartományoktól, a'mellyek Nap keletben feküdtek, annak lenni meg-esmértetett. Muciánus mingyárt-is útnak indúlt, hogy az új Császárnak dolgait folytathassa. Antonius a' Mæsiai, Pannoniabéli, és Dalmátziai seregekkel elöl mene. Vitellius nem ébredett-fel hamarébb álmából, hanem tsak akkor, a' midön már a' háborúnak lármája ötet meg-rettentette. Meg-parantsolta ö maga Fö Vezérinek Cæcinának és Valensnek, hogy az ellenségnek elibe mennyenek, de az elsö árúló vala, a' más-

dik

dik pedig egy búja iffiú, a' kinek udvara, a' midõn meg-indúlt, egy ſzerályhoz hasonlított. Primus meg-jelent maga ſeregével Cremona Városſának kapuja elõtt, egy ütközetbe nyertes lett, és a' Várost-is meg-vette, elõl irgalmatlanúl ki-rablotta annak utánna porrá égette.

Mindenütt alája vetették magokat Veſpaſiánusnak, és abba azon gyáva Vitellius ſemmit ſem tudott, avagy-is nem akarta, hogy mások tudgyák. Õ akkor-is úgy élt mint legtsendesebb békeſségbe, és a' feſtettſégnek ſzeretetiben, úgy a' nagy pompában épen fel nem hagyott, õ ſok Privilegiumokat meg-vett, e' mellett el-fetsérlette maga ſok kintsét inſéget okozó vigaſſágokra. Mivel annak utánna a' félelem nagyobbodott, és az ármáda maga Csáſzárát látni kívánta, el-ment õ a' táborba, de ott-is meg-vettettetvén nagy félelemmel viſzſza téré. Inkább könyörületeſségbõl mint ſem hozzá való hajlandóſágból a' Rómaiak igyekeztek az õ meg-ſzabadításán, de nem tudta ezen igyekezetet-is maga haſznára fordítani.

Már illyen környül való állásokba, mást nem tehetett a' Csáſzár, hanem vagy meg-kelletett nékie halni, vagy-is Csáſzárſágát letenni, és ezen ſzorongattatásai között olly meghatározást vett elõ, a' mellyel maga gyengeſégét ki-mutatta. Mind bé vette azon ajánlásokat, a' mellyek Fabius Sabinustól, Rómának ezen üdõbéli Gubernátorától Veſpaſianus öregebb bátyától elõ adattattak. Kötelezte magát, hogy egy illendõ fizetéssel ha meg-engedtetik nékie Campániába lakni, a' Csáſzárſágot Veſpaſiánusnak fogja engedni. Mihent ezen alku meg-

esett,

esett, és papirosra írattattatott, önnön maga aztat a' Nép előtt el-olvasta, és annak utánna könnyeinek hullatása között gyermekeit a' Népnek ajánlotta, oldaláról kardgyát le övedzette, és minden Császári díszességeket-is le akart rakni. Ezen szomorú tekintet annyira meg-illette a' Népnek szívét, hogy ez a' Császár ajánlásai ellen vetette magát, és őtet erővel a' Császári Palátziumba bé-vezette. Sabinus meg-támattatott, és népének kevés veszte után kéntelenittetett a'Capitoliumba magának menedék helyet keresni. A' Németh seregek ostromlották őtet ottan, és Capitolium kapuit megmeg-gyújtották. Jupiternek Temploma hamuvá tétettetett, Sabinus el-fogattatott, és Vitellius lábaihoz hurtzoltatott, és jól lehet bár mint kívánta a' Népet meg-juházni, szeme előtt felkontzoltatott.

Már most a' meg-egyezésnek reménysége egészlen oda lett, Primus Róma alá érkezett, az ő ármádája mindent őszve gázolt, és a' Várost meg-vette épen akkor, a' midőn leg-nagyobb feslettséggel a' Saturnáliák ünnepeltettek. Tacitus aztat írja, hogy a' népet az ottan történt iszonyú vér ontás, leg-kisebbet sem hátráltatta azon búja vígasságba. Bizonysága ez annak, hogy már akkor-is a' Rómaiak mennyire aiá szállottak régi jó erköltseikben. Vitellius egy Sclávusnak kamarájába rejtette el magát, de itten meg-fogattatott, és azon Népnek tsúfja lett, a' ki tsak az elébb ollyan nagy kéfzségét mutatta hozzája. Egy kötelet a'nyakára kötöttek, karjait-is hátra köttötték, és öltözetét őszve szaggatván, így vezették őtet a' piatzra, ottan

sárral

ſárral hagyigálták, és minek utánna, iſzſzonyú kínzások között meg-ölték, a' testét egy vas horoggal a' Tiberis vizéig húzták, és abba bé-is vetették, a' fejét pedig egy hoſzſzú hegyes törön útzáról útzára hordozták. Rettenetes vége egy Csáſzárnak! de igaz-is az, hogy ha egy Birodalomba az erköltsök meg-romlanak, az egyesſégnek kötelei öſzve ſzaggattatnak, a' kegyetlen barbarieseknél egyebet nem lehet reményleni. A' midön Galba meg-ölettetett 73. eſztendös vólt, és uralkodott 7 hólnapokig. Otto 38. eſztendös vólt, és uralkodott 4 hólnapig. Vitellius melly korú lehetett nem találom ſohol, bizonyos dolog az, hogy még iffiú vala, és 8 hólnapig uralkodott.

HAR-

HARMADIK RÉSZ.

Veſpaſiánus.

ELSŐ TZIKKELY.

Ezen Csáſzárnak emlékezetre méltó Uralkodása. Judæába történt hábo- rú, és Jerusálemnek meg-vétele.

Flavius Veſpaſiánus Alexandriába a' katonák által Csáſzárnak ki-kiáltatott. Muciánus azon ditsőſéget magának tulajdonította, mintha ő lett vólna az; a' ki őtet Csáſzárſágára fel-ſegítette vólna, és valameddig Veſpaſiánus Rómába nem érkezett, a' Fő hatalom-is az ő kezébe vólt, de nem Muciánus, hanem Primus vala a' katonákkal oka az ő Trónusra meg-esett fel-emelésének.

Ezen Csáſzár az ellenkező ſzelek miatt nem ülhetett hamar hajóra, a' mellyért-is egy kevés ideig Alexandriába kénſzerittetett múlatni, ő valamennyire meg-bántotta az Alexandriabélieket, mivel ők leg-elsők vóltak, a' kik az ő Csáſzárſágra való fel-emeltetésére reá állottak, a' mellyért-is ajándékokat reménylettek tőle. De Tacitus, a' ki azon időbe élt, Tanúkkal erősíti a' dolgot, azt írja az Alexandriabéliekről, hogy az ő zúgolódásaiknak két tsudá-

nak

nak vélt története által vége lett. Egy vak ember, más pediglen kezeire tsonka, el-mentek Veſpaſiánushoz, mintha Serapis Istentül nyertek vólna ſúgárlást eztet tselekedni, és az első arra kérte ötet, hogy maga nyálával kennémeg ſzemeit, a' másika pedig azért esedezett, hogy hágna lábára, a' Csáſzár eleintén nem akarta ezeket tselekedni, utóllyára ſok kéréseikre meg-tselekedte, és meg-is gyógyúltak. Azon Tanúk, a' kikről Tacitus emlékezik, talán ollyan ostoba emberek közül valók vóltak, a' kik igen könnyen ſzoktak mindent el hinni. Az igaz Religiónak tsudái Isteni bizonyſágokkal petsételtetnek-meg, de ollyan eseteket, a' mellyek másképpen terméſzet felett valóknak hirdettetnek lenni, és Isteni bizonyſágokkal meg-nem erösíttetnek, inkább a' ki gondolt, vagy-is meg-tsaló dolgok közé lehet tenni. De ugyan tsak az Alexandriabéliek letsendesettek.

A' leg-igazabb tsuda a' vala, hogy Róma minek utánna hét Tyrannus Csáſzárok alatt ſokat ſzenvedett, ollyan Csáſzárt nyert a' Trónusra, a' ki meg-érdemlette az ollyan Nagy birodalomba való uralkodást, és épen e' vala Veſpaſiánus, a' ki az elébb hét alá való Tyrannusoknak hízelkedett, most pedig valóſágos Fejedelmi tulajdonſágai által magát ſzerettette. Ö nem tsak ſzerentsés, és bölts Hadi vezér vala, de még a' melly leg-haſznossabb vala a' Rómaiaknak, minden jó rendtartásnak nagy elö mozdítója. Minek utánna ö a' békeſséget, és a' nyilván való bátorſágot helyre állította, mingyárt ſok helytelenſégeket-is, a' mellyek eddig gyakoroltattak el-törlötte, kiváltképpen megzabo-

zabolázta ő a' katonáknak vakmerőségét, és igazságtalan magok viseletét, a' kik aztat vélték, hogy nékiek mindent szabad volna tenni. Bé-hozta közikbe az el-felejtetett Hadi regulákat, és szokásokat, mellyek nélkül semminémű országnak, a' Hadi Rend nem haszналhat. Még a' Fő Tiszteknek puhaságát sem szenvedhette, azért-is egy Római iffiat Fő tisztségre emeltetvén, és ez eleibe minden féle kenettel, és szagos vizekkel bé mázolva, parfumirozva jövén, a' fejét rázta a' Császár, meg-pirongatta, és így szólla hozzája: *Jobban szeretném, ha fokhagyma szagot érzenék rajtad.* És mingyárt adotti Tisztségétül-is meg-foztotta. A' Római Tanátsot, a' melly sok érdemetlen Tanátsosokkal vala bé töltve, és régi tekintetét ezért el-is veszтette, mind ollyan emberekkel állította helyre, a' kik bölts, meszsze látó, és igazságot szerető emberek vóltak. Nem engedte ő meg, hogy a' Törvényes pörök, sok esztendők alatt, az ártatlanok kárára vonattattassanak, és azoknak vagyonnyait-is, a' kik eddig tartott zúr zavar idökbe el-veszтették visszza adattatta. Ezen igazság szeretet mellett, még-is olly ember szerető-is vólt, hogy a' midőn a' leg-nagyobb Gonoszтévő büntettetett sohajtozott, sőt könnyeket-is öntött.

Bár nagy böltsességgel bírt, még-is hajlandó vólt a' bölts Tanátsnak bé vételére, azért-is a' Senátorokat kérte, a' kiknek gyűllésébe szorgalmatossan meg-jelent, hogy ők a' magok vélekedéseit szabadon mondgyák ki, mivel ő nem azért gyűjtené öket öszve, hogy ők az ő ítéletét meg-fontolás nélkül helybe hadgyák, hanem inkább azért, hogy néki, jó tanátsot adgyá-

adgyanak. Ő a' pompát, kűlső tiſztelet megadásokat, és Titulusokat meg-vetette, ember ſzerető vólt, és kéſz, leg-alatsonyabb ſorsból való embereket-is meg-halgatni. A' vádolókat, a' kik az előtte való Csáſzároknak nagy kedvébe vóltak, útálta, illyen ártalmas emberek helyett, a' kik mások ſzerentsétlenſégét tudták magok haſznokra fordítani, aztat parantsolta, hogy a' Tanátsosok tsak a' bizonyos roſz tételeket büntessék-meg. Sőtt azoknak-is életek el-veſztését el-engedte; a' kik az ő uralkodása ellen őſzve esküdtek, ezeket mondván: *Ők inkább meg-ſzánást érdemlenek, mert ők nem tudgyák, melly nagy terh légyen a' birodalmaskodás.* Azért-is ő felőle az mondattatott; hogy a' fő hatalom ő benne ſemmi más változást nem okozott, tsak hogy ő annyi jót tehetett, a' menyit akart.

Mind ennyi jó erköltsök mellett, még-is aztat mondották felőle, hogy a' pénzt nagyon ſzeretné, és a' mellett még azzal-is vádolták őtet, hogy ő a' hívataloknak oſztásával, és a' büntetések el-engedésével kereskedne, és hogy az adókat fel emelte vólna, és fösvény embereket tartana a' Finantzia gondviselésére, azért hogy azok meg-gazdagodhassanak, és utóllyára meg-ítéltethesse őket, hogy minden gazdagſágokat el-vehesse. Az ő fia ugyan Titus nem tartotta helyesnek azon adót, a' mellyet a' húgyokra vetett, az Attya a' Csáſzár meg-mutatta néki azon ſummát, a' melly ezen húgy adóból bé jótt, és kérdezte őtet, ha azon ſumma pénznek roſz ſzaga vólna-é? ha ő mind ezeket mind azért tselekedte vólna, hogy magá-

nak kintset gyûjtsön, méltán ótsárlást érdemlett vólna, de ô ezeket a' köz jóra fordította.

Az elôtte való Csáſzárok, a' közönſéges Tárházakat úgy ki-üresíttették, hogy ô néki nagy fáradtſágába tölt azokat megint meg-töltem. De minek utánna azokat ſzerentséssen bé töltötte vólna, nem költötte azokat haſzontalanſágokra, pompás ebédekre, 's tzifra öltözetekre, ſôtt mind ezeket meg-tíltotta, hanem a meg-rontatott Városoknak fel-építésére, mivel ezek a' tûz, és föld indulások által, nagyon megvóltak romolva, azon pénzekkel a' ſzegényſégre jutott érdemes embereken-is ſegített, és mivel magába Róma várossába-is ſok nagy épületek halmokra düllöttek, ezeket-is még fényesebben mint az elôtt vóltak fel-építette. A' többi között Rómába építtetett ô egy nagy kerék nézô helyet, az az: Amphitheatrumot, a' mellybe fegyverrel, és vad állatokkal viaskodtak, és ezen nagy Épület az ô Nemzetſégének nevéröl Flaviusi Amphitheatrumnak neveztetett, és ma-is ennek fundamentoma, mivel már a' föld felett való réſze nem áll, erôsſégéröl tsudáltatik. Ezen épületnek helyét mostanában az olaſzok *Coliseó*nak nevezik, mivel azon, egy felette nagyſágu Colossuson, egy köbül faragott ſtatua áll.

Veſpasiánusnak az ô ditséretet érdemlô adakozása különösen a' Túdósokra, és a' ſzép mesterſégeket értôkre terjedett; mivel ô az ékessen ſzóllóknak, az az: Orátoroknak 100,000, a' Poétáknak pedig 500,000 ſestertziumokat rendelt fizetésûl, és ô vala elsô, a' ki a' Görög, és Deák ékes ſzóllásokat, és verseléseket

Róma-

Rómába bé-hozta. Magaſztalást érdemel ö ezekért, mert jól lehet felette nagy ſumma pénzek kívántattak mind ezen véghez viteleire, de az adót még ſem emelte fel.

Ezen Fejedelem, a' ki az Orátorokhoz, és Poétákhoz olly nagyon adakozó vala, a' Philoſophusokat még-is ſzámkivettette, mivel öket ö úgy mint a' Monarchiának ellenſégeit tekintette, de ſokan-is közülök ezen büntetést meg-is érdemlették, mivel a' Stoicismusnak lárvája alatt ſok illetlenſégeket követtek-el. Egy bizonyos Demetrius nevezetü Cynikus Philosophus, ſzabadſágot nyert Rómába való meg-maradására, ollyan vakmérö-is lett, hogy a' Csáſzárnak ſzemébe méréſzlet állani, és nékie kevés tiſzteletet-is adott, Veſpaſiánus ezeket üzentette nékie: *Te mindeneket a' mig tsak ſzükſégesek véghez viſzed, engemet arra kénſzeríteni, hogy megöletteſſelek, de én az ugató ebet nem ſzoktam megölni.*

De ugyan tsak ſzámkivettette ö Helvidius Priscust, a' ki veje vala ama nagy erköltsü Thraseának, ezen ſzerentsétlenſégének pedig nem más vala az oka, hanem hogy ezen Philosophus felette ſzabadon ſzóllott a' ſzabadſágról, kinek beſzédgye egy Monarchiába ſok féle roſz gondolatokra okot adhatott vólna. Sokkal nemessebben bánt ö Metzius Pompotziánussal, a' kirül a' Csáſzárnak azt mondották, hogy ö alattomba a' Trónusra igyekezne, mert eztet meg-hallván Veſpaſiánus, leg-ottan Conſulſágra fel-emelte ötet, és ezeket mondotta: *Ha ö Csáſzár fog lenni, tehát meg-fog emlékezni, hogy én vele jót tettem.*

Két félelmes háborúk-is fzerentsésen elvégzettettek. A' Batavusok, Civilis nevezetû leg-nagyobb tekéntetben lévõ Polgárjoknak vezérlése alatt a' Római igát ki-vetették nyakokból. A' Gallusok-is nem fzenyvedhetvén a' kemény fzolgálatot, egyfzersmint a' Druidesektõl ingereltetvén fel-támadtak. Az õ Vezérek Classicus vala, a' ki maga elõtt a' midõn ki-ment Lictoroknak menni parantsolt, és minden jegyeit a' Fõ hatalomnak fel-vette, és a Legiókat kénfzerítette, hogy a' Gallieknek homagiumot tegyenek. Hogy ezen fel-támadások el-nyomattatassanak, hét Legiók küldettettek a' Rhénus vizen által; ezeknek az ott való népek ellent nem álhattak, majd minnyájan megint meg-hódoltattak. Civilis ugyan tsak egy ideig maga fel-tételeibe álandó maradott, néhány tsatázásokba fzerentsés-is vala, de utólyára keményen meg-verettetett. Látván végtére, hogy a' Batavusok ezen vakmeröûl elkezdett háborúra reá úntak vólna, magát Cerealisnak meg-adta, egy ollyan embernek, a' ki némellykor túnya, de majd minden elövételeibe fzerentsés vala.

Azon eftendõbe azon nevezetes Zsidó háború-is, a' melly minden háborúk között, a' mellyekröl a' historiákban emlékezet vagyon, leg-nevezetesebb, el-végzettetett. Ezen minden Nemzetektûl meg-útáltatott, meg-vettetett Zsidó nemzet, mint egy 41 eftendõbe Kristus Urunk fzületése után, meg-vetette maga polgári Uralkodásának fundamentomát maga legnagyobb fzerentsétlenfégére. Az õ bofzfzonkodások, és meg-nem elégedések a' Római Uralkodásra való nézve fzívekbe mindég nött, és

fza-

ſzaporodott, mellyre való nézve gyakran nem akartak nékiek engedelmeskedni, de mindenkor ſok nyomorgattatások által kénſzerittettek még-is ſzót fogadni, azért-is minden hízelkedőnek, minden hazudozó tsábítónak, a' kik igérték, hogy őket ſzabadokká fogják tenni, hittek ők, és ugyan azért támadtak annyi párt ütések, orſzágoknak el-puſztúlása, és annyi ſzámtalan Zsidóknak meg-ölettetése-is. Szóval a' Zsidók erkőltsei napról napra jobban és jobban romlottak, a' tolvajkodások, gyilkosſágok ſzokásba jöttek nálok, önnön magok a' Zsidó Papok meg-hasonlottak, ſokan közülök ez, vagy amaz pártosokhoz állottak, és nem tsak Jeruſalem Várossát Vér ontásokkal feſtették, de a' Templomot-is ezzel meg-fertöztették.

A' Zsidó Nemzet a' Rómaiak által meg' vala már aláztatva, a' mellyért-is nem vólt már annyi ereje, hogy a' Rómaiak hatalma alól magát ki-tsafarhassa, és maga birodalmát helyre álíthasa. Az ő hoſzſzas fogſágok után vóltak még ő nálok Fő papok, és Fejedelmek, de Pompejus minnyájokat a' Római hatalom alá vetette, mihent ő azon pört, melly két Egyteſtvérek Hyrcanus, és Ariſtobulus között vala, a' kik egymással az orſzáglásért versengettek, Jerusalem el-vételével el-végzette. Ama kegyetlen Herodes, a' ki elősször Marcus Antoniussal tartott, és annak utánna Augustustól óltalmaztatott, ſokáig élt királyi titulussal, de Archelausnak Tyrannismusa, a' ki ſia vala Herodesnek, haragra indította Augustust, a' ki-is őtet az orſzágból ki-üzetette, és Judæát Római birodalommá tette.

Az Enthusiasmus a' Zsidókat nagy veſzedelembe ejtette, mivel ők aztat képzellették magokba, hogy őket az Úr Isten a' több Nemzeteknek magok alá való vettetésekre rendelte vólna. Nem esmérték ők meg azon igaz Messiást, a' kit önnön Profétáik meg-jövendöltek, és a' kinek el-jöttével már minden jövendölések bé-tellyesedtek, hanem mindég más ſzabadítóra várakoztak, a' ki az ő hamis képzelődésekneк eleget fog tenni, és valaki közöttök magát illyennek ki-adta, mingyárt fel-támadást indíthatott közöttök. A' Pharisæusok, a' kik magok hatalmát, és minden féle babonás ſzokásait meg-tartották, nagyon éleſztették az ő Enthusiasmusoknak tüzét, ők mind azokat, a' mellyeket tompa elméjekkel meg-nem foghattak ſemmire valóſágnak lennie hirdették, ſőtt bálványozásnak. A' Legióknak Záſzlói, és a' Csáſzároknak képei útálatos tekintetet öttlöttek ſzemekbe, Judæába egy ſzikra mingyárt nagy tüzet gerjeſztett, mivel a' Zsidóknak elő ítéletekben, és az ő gondolkodásoknak módgyában éleſztést talált.

Néró parantsolattyából Veſpaſiánus, ezen párt ütéshez ſzokott Népnek meg-hódoltatására küldettetett, minden tartományokat már ő meg-is hódoltatott, és tsak a' Városnak meg-vétele vala még hátra, eztet-is meg-vette vólna ő, de a' mikor épen ostromlásához akart fogni, Csáſzárnak lenni ki-kiáltatott, azért-is ennek békét hagyott, és maga ſzerentséjének folytásához fogott. Igaz ugyan, hogy a' Zsidók felette ſokat ſzenvedtek azoktól a' Gubernátoroktól, és igazgatóktól, a' kik orſzágokba imitt amott valának, mert ezek közül ſokan kegyetlenül,

lenül, és igazságtalanúl bántak velek, réfz fzerint azért, mivel öket útálták, réfz fzerint pedig azért, mivel ök, az ö orfzágaiba megakartak gazdagodni. Ezek közül egyike Pontius Pilatus vala, a' ki, jól lehet a' midön Kristus Urunk halálra ítéltetett ártatlannak mutatta magát lenni az ö meg-ítéltetésében, de még-is ragadományt fzeretö, és igazságtalan móddal kintseket gyüjtö ember vala ö. Végtére 66. eftendöbe Kristus fzületése után háborúhoz fogtak a' Zsidók a' Rómaiak ellen, és közülök fok ezreket meg-is öltek, és a' többit Palæstinából ki-üzték.

A' Rómaiak tehát, a' kik már azon idöbe, leg-hatalmasabb, leg-gazdagabb, és a' hadi tudományba leg-gyakorlottabb népek valának, meg-támadtattak a' Zsidók által, a' kik tsak egy kis orfzágba laktak, az ö jobbágyai vóltak, és némelly háborúkba nyert diadalmak által fem valának még nagyon félelmesek. De még-is hogy ök eztet méréfzlették tselekedni, nem kelletik tsudálani, mert ök magok fzabadfágát fzerették, ohajtották, a' magok bátorfágába álhatatosan bíztak, de mindenek felett azért ítélték ök magokat meg-gyözhetetleneknek lenni, mivel aztat vélték, hogy ök az Ur Istenért, és az ö fzent Religiójáért hartzolnának. És épen ezekbül tetzik ki a' Zsidók vakfága, különösen azoké, a' kik már meg-vóltak romolva. Mert mivel az Ur Isten minden Nemzetek közül öket válafztotta ki leg-kedvesebb Népének lenni, aztat gondolták, hogy lehetetlen légyen, hogy öket valaha más Nemzet le-tapodhassa, és meggyözhesse. Bé-is tellyesedett vólna az Ur Isten-

nek minden igérete, a' mellyeket ezen feltétel alatt igért nékiek, ha az ő ſzent parantsolattyait meg-fogják tartani, ha azokat meg-tartották vólna, és magokat bálványozásra, 's több más roſzſzakra nem adták vólna, de akkor-is, a' midön leg-több roſzſzat követtek el, mindég igérték jobbúlásokat, de még ſem tartották-meg. Legnagyobb bizodalmok abba vólt; hogy lehetetlennek tartották lenni, hogy az Úr Isten maga ſzent Templomát, a' melly lak helye vala az ő ſzent Religiójának el-hagyná. Pedig már ők aztat vétkeikkel meg-motskolták, és az ő büntetésekre a' régi időbe már egyſzer ez tőlök el-is vétettetett, és a' Próféták által meg-is intettetek, hogy ha magokat meg nem jobbíttyák, aztat örökre el-veſztik, a' mint meg-is történt, eztet mingyárt ki-is teſzem.

Tsak most fellyebb ki-tettem, hogy Néro Veſpasiánust a' Zsidók ellen ki-küldötte, és hogy ő minden tartománnyaitúl, még a' ſzent földtúl-is meg-foſztotta őket, egyedül Jerusalem Városának meg-vétele vala még hatra, és mivel a' midön ehez akart fogni, Csáſzárnak ki-kiáltatott, ehez nem láthatott.

Titus vala tehát (a' kirúl majd tsak hamar alább még többet fogok ſzóllani) Veſpasiánusnak öregebb fia ezen Városnak meg-vételére rendelve, a' ki-is 70-dik eſztendőbe a' kereſztény idő ſzám ſzerént egy felette nagy ármádával meg-idúlt ennek meg-vételére. Azon időbe Jerusalem leg-nagyobb, leg-erőssebb, és leg-ſzebb Város vala e' világba, három magas, ſzéles, és erős kő falakkal vala körül véve, némelly helyeken mély árkok, és dombok erősí-

erősitették ezen kő-falakat, ezeken kívül, erős és magas tornyok, meredek hegyek, és kősziklás dombok vóltak magában a' Városban, és még bent egy felette erős Vár-is vala, és azon felette nagy és drága Templom-is álla, a' mellyet Salamon Király épített, a' melly-is úgy vala építve, hogy annak minden részei az ellenség ellen való óltalmazásra alkalmasak vóltak, és mind annyi Váraknak lehetett azokat tartani. A' Zsidóknak az ő meg-rettenthetetlenségek, és magokba fel-tett meg-átalkodások, a' kik ezen hábárúnak okai valának, mind ezen fortélyokat még fent haladni látzattattak, mivel inkább meg-halni, mint sem a' Várost feladni magokba el-tökéllették. De épen ezen Zsidók, a' kik Heloteseknek neveztették magokat, és a' kik leg-mérgessebb, leg-vért szopók valának a' többi Zsidók között, nem annyira magok szabadságokért, vagy a' Városnak meg-tartásáért; hanem vakmerőségből viaskodtak, és minden féle erőszakokat el-követtek, és magok felekezetinek nagyobb kárt tettek, mint a' Rómabéliek, a'kik az ő ellenségei vóltak. Vóltak ugyan Jerusálembe ollyan Zsidók, a' kik helyesebben, és oskosabban gondolkodtak mint azon Helotes nevezetű Zsidók, mert azok jó fel-tételek alatt örömest meg-békéltek vólna a' Rómaiakkal, vagy-is ki-költöztek vólna Jerusalembül, de a' Helotesek mind ezekbe ellent állottak, a' mellybül-is más nem következett, hanem hogy közöttök szakadások, és tzivakodások történtek, minden rész egymásnak, nagy károkat tett, magokat ölték, és annyi gabonát semmivé tettek, hogy azok néhány esztendeig elégségesek lettek vólna élelmekre.

Azért-is ſok ezer Zsidók ez által, és még a' ſok roſz eledelek által-is, a' mellyeknek evésére az inſég kénſzerítette ôket, meg-haltak.

Mind azon által ezen néki boſzſzonkodott Zsidók a' Várost mint valamelly fene vadak felette óltalmazták egéſz a' kétſégben esésig a Rómaiak ellen, de a' rendetlenſég, melly közöttök vala, és a' Rómaiaknak hadi gyakorlása, ezen felül a' ſegítſégnek tellyesſéggel való haſzontalan reményſége, az ô minden ellen állásokat ſemmivé tették, és Jerusalem megvétetett, Septembernek nyóltzadik napján 70dik eſztendôbe, tüz által hamuvá-is tétettetett.

Ezen Zsidóknak ſzerentsétlenſége ſzánakodásra, és egyſzersmint útálatra indíthattya minden olvasókat azok ellen, a' kik ezen ſzörnyü veſzedelemnek okai vóltak, mivel ſok ſzáz ezer ártatlanok itten meg-ölettettek, de a' Rómaiak Vezérének Titusnak ezen vérengzô alkalmatosſágba maga viselése-is minden ſzívet érzékenyſégre indíthat. Titus nem tsak nagy Fô vezér vala, de a' mellett egy embert ſzeretô barát-is vólt. A' Rómaiak elött leg-nagyobb ditsöſéget nyert ô, mert halhatatlan vitézſéget tselekedett, mivel illyen majd meg-vehetetlen Várost, maga bölts rendelései által, vitéz bátorſága által, ollyan rövid idô alatt nem tsak meg-vette, és hamuvá változtatta, de még ezen félelmes háborút nagy nyereſéggel, és ditsöſeggel el-is végzette. De Titus még nagyobb ditsöſéget érdemlett azért, mivel ezen meg-átalkodott Zsidóknak, jól lehet ellenſégei vóltak, életeket akarattyok ellen, és a' Várost-is a' Birodalomnak díſzſzére, és fényeſſégére meg-akarta tar-

tartani. Nem egyszer, de többször ajánlotta ő a' Zsidók Vezéreinek botsánattyát, ha fel-adgyák magokat. Midőn már ezen érzékenytelen Zsidók, a' naponként meg-ölettetett társaiknak testeit a' Városba el nem temethették, már elegedendő helyek sem lévén, és azokat a' kő folyókon által ki-hányták, sohajtozott Titus annyi sok meg-rothatt testek felett, és kezeit az ég felé fel-emelvén ezeket mondá: *Isten légy bizonyságom! hogy én ezen nagy nyomorúságnak oka nem vagyok.* Ezen jó lelki esméretü pogány, még a' Zsidóknak bár ellenségek vóltak, ajánlotta, hogy ő meg-fogja engedni nékiek, hogy ők áldozatokat, a' mellyek már akkor meg-szüntek, a' Templomokba tehessenek magok tetzések szerint, de még mérgesebbé tették őket az ő ajánlásai, és nagyobb dühösséggel viaskodtak ellene.

Titus tehát, részenként vette-meg Jerusalemet fegyverrel, tüzzel, és mind azoknak meg-rontásával valamik szeme eleibe akadtak, már a' Templomnak minden kapui, a' mellyek ezüst pléhekkel vóltak bé-fedve, annak minden bé-borított folyosói, és udvarai meg-égtek, de ennek fő része, és épülettye még allott, az ő Tisztyei aztat javasolták nékie, hogy ennek-is vettetessen tüzet, hogy abba a' Zsidók magokat úgy majd nem óltalmazhattyák. Ezekhez ő így szóllott: *Ha mingyárt a' Zsidók magok templomjokról viaskodni fognak-is, én még sem fogok a'kövekkel, és lelketlen darabokkal hartzolni, és soha sem fogom ezen minden szépségeket fent haladó épületet meg-égetni.* Azért-is eltökéllette Titus magába, hogy katonáival ostromot

mot fog futtatni, és úgy fogja a' Templomot meg-venni: de a' Zsidók nagy erövel a' Templomból katonái ellen mintegy ki omolván, a'midön leg-hevesebben egymással tsatáztak, egy Római katona egy nagy tüzes üſzkőt bé-vetett az ablakon egy azon ſzobák közül valóba, a'mellyek a' Templom falához vóltak építve, mingyárt-is a'Templomnak azon réſz egy tüzbe vala, látván eztet Titus, leg-ottan oda ſzalada, és a' tüzet hogy óltsák katonái, mind ſzóval parantsolta, mind intő jegyek által-is mutatta; de hejába tette mind ezeket Titus, mert a' lárma nagy vala, és az ütközés felette való hevesſéggel folyt, és így az egéſz Templom hamar egy tüzbe vólt, ſőtt még katonái gerjeſztették aztat, jól lehet ſokan közülök, mind hallották, mind pedig látták az ő ſzándékát. Nem tudott már Titus itten mást tenni, hanem bé mene néhány alatta való Vezérivel a' Szentek leg-ſzentebb helyébe (In ſancta Sanctorum) és ki-hozta abból az arany Gyertyatartót, az áldozó aſztalt több más drágaſágokkal, a' mellyeket ottan talált, de már meg-nem gátolhatta, hogy a' tüz az egéſz Templomot meg-ne emésſze, a'mint meg-is emésztette. Ezek után kevés hetek elmúltával az egéſz Várost-is meg-vette. De meg-nem álhatta, hogy így fel ne kiáltson: *Mi az Isten ſegedelmével vittük ezen háborút! Isten az, a' ki a' Zsidókat ezen erősſégekből kinyomta! mert mit tehettek vólna emberi kezek, és minden hadi eſzközök, 's minden féle masinák, ilyen magos erös tornyok, és bástyák ellen.* Megesmérte tehát ezen Pogány Fejedelem, hogy Istennek ſegedelme nélkül ſemmit ſem tehetett vólna; és a' Zsidók éſzre nem vették, hogy őket a' Nagy Úr Isten el-hagyta.

Jeru-

Jerusalem Városának el-puſztúlása már el-kerülhetetlen-is vala, mert tudgyuk a' ſzent írásból, hogy ez a' Zsidóknak meg-jövendöltetett nem egyſzer, hanem többſzör, hogy ha a' bálványozást el-nem hadgyák, Istentül kiadott parantsolatokat meg-nem tartyák, már e' Világra ſzülettetett Messiást meg-nem fogják esmérni, kö kövön nem fog meg-maradni. Különösen a' midön Idvezítönk az Olaj fák hegyérül le-jött, és Jerusalem Városához közelített, ſíra e' Város felett, és miket ſzólla, ugyan a' ſzent írásba ki ki fel-fogja találni, azért-is bé-kelletett az Isteni jövendölésekneк tellyesedni.

Azon már ſokſzor említett József Zsidó, a' kinek neve mellé Veſpasiánus Csáſzár, mivel ötet ſzerette, maga nemzetſége ezen nevét Flavius, adta, és most már minden Authorok Joſephus Flaviusnak nevezik, ſzépen, és vóltaképpen le-írja ezen háborút. Ö a' Rómaiak ellen ſzolgált háborúba, de el-fogadtatván általok, mellettek maradott, és Jerusalemnek megvételekor-is jelen vólt, és így Synchronus Author, ſokat intette ö a' maga nemzetibélieket, hogy állyanak reá Titusnak ajánlásira, mert ö, mind öket, mind a' Várost föképpen a' Templomot meg-tartani akarta, de még ſzidalmazták ötet, mivel azon hiſzembe vóltak, hogy az Úr Isten maga ſzerette Városát ellenſég kezére nem fogja engedni jutni. Le-írja azon nagy inſéget, a' mellyet ök az oſtromlás alatt ſzenvettek, utóllyára magok magokat ölték a' Zsidók, olly nagy vala az egyenetlenſég közöttök, az élelemre valókban olly nagyon meg-

fogyat-

fogyatkoztak, hogy egy Anya önnön kisdedét meg-ette, tsak hogy éhſégét enyhítse-meg.

A'mint ezen Flavius József ki-teſzi az ezen ostrom alatt el-veſzett Zsidóknak ſzámát, állott az egy millió, és 100,000-ből. Svetonius ugyan, és Cornelius Nepos kevesebbre teſzik, és majd tsak a' felére, de mivel ő, a' mint fellyeb kitettem, jelen vólt a' Titus Táborába, nem látom okát miként lehetne kétſégeskedni az általa ki-tett ſzámba. A' midőn már Veſpasiánus hetven eſztendőket hátra tett, meg-betegedven által látta életének végét közel lenni, kiemeltette magát ágyából és talpain álván ezeket mondá: *Egy Csáſzárnak álva kell meg-halni!* mingyárt-is erre, az ötet tartók kezei között kiadá lelkét, minek utánna tíz eſztendeig uralkodott vólna. Míg élt ditsőſégesen uralkodott, és minden jövendőléseket, és az égen támadott új Phænomenomokat, az az jegyeket meg-vetett. Egykor egy hoſzſzú hajú üstökös tsillag támadván, róla ſok féle jövéndőléseket tettek a' Nézők, ő minnyájához így ſzóllott: *Ha ezen Tsillag valaki ſzerentsétlenſégét jelenti, tehát az; a Parthusok Királlya léſzen, mert ő hoſzſzú hajat visel, nem pedig az enyimet, mivel kopaſz vagyok.* De még-is hitt ő az Astrologusoknak és Varázslóknak.

Az ő Uralkodása alatt vétettetett utólſzor ſzámba a' nép, és aztat bizonyíttyák, hogy az Apeninusi hegyek, és Pó vize között nyoltzvan egy emberek találtattak, a' kik ſzáz eſztendőn felül valók vóltak, nyoltzan közülök 130, nyóltzan pedig 140. eſztendősek lettek vólna.

Az

Az ő Uralkodása alatt ezen túdósok virágzottak. Flavius József, Aſconius, Pædiánus, az öregebb Plinius, Fabius Quintiliánus, Silius Italicus, Apollonius, Tyanægus Magus.

TITUS.

Titus Flavius, Flavius Veſpasiánus Caſzárnak öregebbik fia vólt, ugyan azért-is Attyának halála után az ő Caſzári Trónusát el-nyerte. Titusnak nevezete olly édes vala, hogy ő az emberi nemzet ſzeretetének, és gyönyörüſégének neveztetett. Felette nagyon kegyelmes Fejedelem-is vala ő, mivel ő tsak azért uralkodott, hogy ſokakat ſzerentsésé tehessen, meg ſem réſzegítette ötet a' keze közé jutott fő hatalomnak ereje, a' melly a' passiót ſzokta a' Fejedelmekbe nevelni, ſőtt ha meg-gondolta, hogy az embereknek ſzerentséjek rajta állánának, ezért minden más hajlandóſágait fel áldozta. Ő Berenitze nevezetü Leányát Agrippának, a' ki a' Zsidóknak Királya vala, nagyon ſzerette, de az Attyának viſzſza küldötte, tsak azért, hogy a' Rómaiaknak haragját magára ne vonnya, azon okra való nézve, hogy ő idegen nemzetbül válaſztott vólna magának feleſéget. Nagy vólt ő benne a' hazájához való ſzeretet, de minek elöte az ő életének le-írásában tovább mennyek, ſzükſégesnek látom aztat-is ki-tenni, hogy minémü ember vala ő mind addig, miglen a' Caſzári Trónusra fel-hága, és annak utánna miként változott-meg.

Ötet

Ötet az Attya Vespasiánus még éltébe maga Corregensévé, az az: az Országlásban, melly nem kis teher, segítöjének választotta, de találtattak ollyas emberek, a' kik az Attyát olly bal gondolatokra akarták felöle hozni, mintha ö az Országlást a' napkeleti tartományokba maga részire, és hatalma alá akarná vonni, meg-hallotta Titus ezen Attya elöt tett hízelkedö vádakat, mingyárt-is a' birodalomnak napkeleti Országaiból Olasz országba az Attyához jönni sietett, el-is jött csak egy terhes hajón minden pompás kisérök, és bagázsia nélkül Rómába, a' kinek el-érkezését az Attya nagyon tsudálta, ö pedig így szóllott hozzája: *Itt vagyok édes Atyám, itt vagyok!* és hamar-is itten nagy változásait terméfzetének, és jó erköltseinek kimutatta, és olly mértékbe, a' mellyet felöle senki sem reménylett vólna. Ö nehány nehéz, és kegyetlen tselekedeteket el-követett, rosz társaságokba, és hívságos életre adta magát, és a' pörlekedöknek pénzért adta el az ítéleteket. Rettegtek-is már a' Rómaiak, hogy idövel ö fogna lenni leg-roszszabb, és leg-igazságtalanabb Császárjok.

De ezen félelmek, a' mellyeket Titus az ö szívekbe gerjesztett, hamar meg-változtak, mihent ö a' Trónusra fel-hágott. Mingyárt-is észre vették, hogy ö azon ki-rúgásokon, a' mellyet az ö ifjúsága, és a' Nagy hatalom okozott, fen hagyott, sött minden erejét tehetségét arra fordította, hogy az ö nehéz Császári kötelességeit tellyesíthesse. Méltán tsudállani kelletik eztet, mivel közönségessen az ollyan fiatal Fejedelmek, a' kik gonoszságokba el merülve éltek, ha egyszer a' Trónusra jönek, ritkán

kán jobbúlnak-meg, és még roſzſzabbakká leſznek, mert akkor aztat vélik, hogy az ő ſzemélyeket a' törvények nem illetnék. És hogy ő meg-jobbúllyon, ha egyſzer az egéſz hatalom kezébe vagyon, az a' léleknek felette nagy kénſzerítését, vagy-is inkább erőltetését kívánnya, és tsak ritkán-is történik meg az illyen maga meg-jobbúlása. Titus ugyan tsak maga meg-győzésével ezen üdvösſéges tökélletesſéghez jutott, mingyárást-is ő bölts barátokat, és Tanátsosokat válaſztott magának, és maga előbbeni társalkodásán annyira fen hagyott, hogy azon ſzemélyeket-is, a' kiket ő az előbb mint társalkodó, és vele mulatozó társait kedvelte, már most tekintetbe ſem vette. Ő minden emberhez kegyesnek, és jót tévőnek mutatta magát, és valamikor alkalmatosſága adatott jót tenni, ſoha el nem mulatta.

Azon időbe ollyan ſzokás vala a' Rómaiak között, hogy minden Római polgár tartozott az Új Csáſzártól mind azon kegyelmekre ajándékokra, a' mellyeket az előtte való Csáſzároktól nyertek, meg-újítást kérni, Titus nem kívánta, hogy valaki maga értéke iránt bizontalanſágba éllyen, azért egy különös nyilván való írással (Manifestummal) meg-erősítette mind azon ajándékaikat. Mingyárt eleintén fel-tette magába, hogy ſoha ſenkit, valaki tőle valamit fog kérni, jó reményſég nélkül magától el-nem fogná botsájtani. Némellyek Udvari Emberei közül illyetén alkalmatosſágokba aztat mondották nékie; hogy ő többet igérne, mint ſem a' mennyit tellyesíthetne. Ő ezeknek így felelt: *Egy Fejedelemtől ſenkinek*

ſem kelletik ſzomorúan el-menni. Mind Csáſzárnak mindenkor hatalmába-is állott a' kérőkkel jót tenni, valóſsággal-is ő maga Uralkodásának napjait, tsak jó tételénnyeiről olvasta, a' mellyeket tudnia illik azokon ki-oſztott. Ugyan azért mondotta ő egy Vatsora felett meg-gondolván, hogy azon a' Napon ſemmi jót ſem tett vólna, ezen ſzavakat: *Jó baratim! én a' mai napot el-veſztettem.* Valóſsággal-is ezen ſzavak egy Fejedelem ſzájába olly hathatós ſzavak vóltak, a' mellyek jobbágyai ſzívét érzékeny ſzeretetére kénſzerítették.

Az ő nagy emberi ſzeretete ugyan tsak nem gátolta-meg ötet, hogy a' gonoſztévőket, és az emberi társaſságban kárt okozó embereket meg-ne büntesse. Még keményebben megbüntette ő, mint az Attya, az ollyan árúlókat, a' kik ki-gondolt, vagy igazſágtalan vádakkal másokat bé-árúltak tsak azért, hogy árúlásoknak bővebb jutalmát, a' melly Vér pénz vala, vehessék. De mind azon által az ő büntetései, mind tsak testi büntetések vóltak, mert ő ſoha ſenkinek életét el-nem vétette, ſőtt hitivel petsételte többſzör ezen ſzavait: *Én inkább magam akarok el-veſzni, mint ſem mást hállal büntetni.* Azokhoz, a' kik önnön ſzeméllyét meg-bántották, még kegyesebb vólt, ſőtt őket épen meg-nem büntetette ezeket mondván: *Senki engemet ſem meg nem bánthat, ſem meg-nem motskolhat, mivel ſemmit ollyast nem tselekſzem, a' melly ótsárlást érdemelhetne, azokkal pedig, a' mellyeket felőlem hamisan mondanak, tellyeſséggel ſemmit ſe gondolok.*

Két

Két nevezetes Rómaiak azon igyekeztek, hogy az orſzáglástól meg-foſzthassák. A'midön az ö gonoſz ſzándékokat ki-tanúlta, meg-intette öket, hogy fel-tételeikrôl le-tegyenek, mivel a' Birodalom másé nem lehetne tsak az-é, a' kit ennek kormányozására az Úr Isten rendeltt, ha pedig ök mást egyebet kívánnának, mindeneket meg-fog nékik adni. Ezek közûl egyikének az annya nagy félelembe vólt fia iránt, meg-halván, hogy ſzándékjokat a' Csáſzár meg-tudta vólna; de Titus megüzentette néki, hogy a' fiát épen ne féltse, és még azon nap mind a' kettôt vatsorájához leültette, más nap-is a' Viaskodók jádzó helyén maga mellé ültette, és azon Viaskodó fegyvereket-is, a' mellyeket azon alkalmatoſságba a' Csáſzár eleibe ſzoktanak le-tenni, kezeikbe adta a' meg-tekintésre. Így ſzokta vólt ö még maga ellenſégeit-is magához édesíteni. Az ö adakozása, és jobbágyaihoz barátſágos maga le-ereſzkedése nagyobb erköltsök vóltak benne, mint valamennyivel az elötte való Csáſzárok bírtak.

A' Nép mivel a' mulatſágokhoz, és játékokhoz hozzá vala ſzokva, mind ezeket kívánta-is tôle, de mivel passiói ezen népnek esméretesek vóltak elötte, ezekbe ſem kívánta hogy fogyatkozást lássanak. Titusnak az ö pompás Amphitheátruma, és az abba jádzatott minden féle játékok, olly nagy ízlésére vóltak a' Római Népnek, hogy azokba nagyobb kedvek tôlt, mint az elötte Uralkodó Csáſzárok alatt adatott játékokba, de még jobban ſzerettetett ö azért, hogy ö ſzerentsetlenſégbe essetteket, és inſéget ſzenyvedöket felet-

te ſegítette, különösen azokat, kik Róma városának rettenetes égése által, és Vesuvius hegyének (a' kiről mingyárt alább fogok ſzólani) tűz okádása által meg-károsíttattak. De ezen kegyes Fejedelem nem ſokáig uralkodott, hanem tsak két eſztendeig, és három holnapig, mert betegſégbe esvén meg-hala negyven két eſztendös korába. Az egéſz Római Birodalom annyira ſzomorkodott utánna, hogy minden házba tsak a' nagy ſírás jajgatás hallatott, mintha minden abba lakó familiának valóſágos édes Attya hólt vólna meg.

Ezen kegyes Fejedelem uralkodása alatt történt, hogy Vesuvius, melly egy nem meſzſze Neápolis Városától feküvö tüzet okádó hegy, halhatatlan és rettenetes károkat okozott, mellyek ezek vóltak. Hogy két nagy Városok Herculánum, és Pompeji azon hamuval vegyes, tüzes ki-folyással, a' mellynek neve Láva: több más helyſégekkel úgy el-boríttattak, hogy azoknak helyei ſem esmértetek-meg, a' hol állottak, és az emberek, kik lakossai vóltak, kínos halállal fojtattattak-meg. Azon hegy még ma-is éjjel nappal füstölög, és gyakran azon tüzes lávát okádgya magából, a' melly ha egyſzer meg hidegſzik ollyan forma kövé válik, mint a' bányáſz kementzékben el-olvaſztott, és ki folyó kövek ſzoktanak lenni meg-hidegülések után. Ezen hegy büdös köves, és ſalétromos gözt botsájt-ki magából, a' melly alkalmas meſzſzeſégre éreſztetik, gyakran-is okádgya ö a' tüzet, vagy-is a' most meg-nevezett lávát, ha pedig ritkán okádgya, már akkor Neápolis Városának, úgy

több

több közel ezen hegyhez fekvő Városoknak,'s faluknak lakosai rettegésbe élnek, mert akkor föld indúlásokat ſzenyvednek, mellyért mennél jobban okádgya Vesuvius a' tüzet, annál jobban örvendeznek azon a' lakosok. Én úgy tartom, hogy a' midön ezen láva bé-boríttotta Herculánum, és Pompeji Városait egyſzersmint föld indúlásnak-is kelletett lenni, a' melly elſüllyeſztette ezen Városokat, és úgy borítottabé azokat a' láva, mert másképpen dombokat formált vólna meg-hidegülése után a' láva, mivel magos épületek, és tornyok-is vóltak azon Városokba, de térſég vagyon ottan mostanában, hogy pedig ezen ſzerentsétlenſég bízonyosan meg-történt, abba éppen kételkedni nem lehet, mivel azok fel-találtattak.

Némelly uraſágok köveket ásattattak, mivel Palátiumokat akartak épitetni; történt, hogy a' munkások azon a' helyen kezdettek ásni, a' hol Herculanum Városa állott, és egéſz folyosókra, járó tornátzokra, és talán egéſz Városi utzákra-is akadtak a' föld alatt, akadtak némelly kövekre metzett irásokra Inſcriptiókra-is, a' mellyeket némelly túdósok meg-is magyaráztak, és így a' dolog mivóltáról már ſenki ſe kételkedett, de mind ezek a' régi időbe történtek. Másodſzor 1689. eſztendőbe Vesuvius hegyének tövébe, két mért földnyire a' tengertől ásatták a' földet, a' hol-is némelly régi Római emlékeztető kövekre (Monumentum) akadtak. Ugyan azon eſztendőbe a' tengertül egy mértföldnyire ásattatott egy pintze, itt-is Pompejánusi Inſcriptiókra találtak, ekkor a' dolog abba maradott és tovább ſemmi ſem kerestetett.

Sokkal nevezetesebbek Elbeuf Hertzegnek találmányai, és ezeket harmadik keresésnek lehet tartani. Ezen Hertzeg comandirozta 1706-dik esztendejébe a' Császárnak ármádiáját Neápolisba, úgy meg-szerette ö ezen országot, hogy abba maradott, és 1713-ba el-is vette ö egy Hertzegi kis aszszonyt Salsa Hertzeg nemzetségbül valót, és az ö kedvéért Porticibe egy kastélyt építtetett. Az ö halála után jutott ezen kastély Faletti familiára Neápolisba, mellyet idövel az ott való Király vett-meg. Azon a' helyen annak utánna, a' mellyen azon kastély állott, egy mulatni való Vár építtetett, a' mellybe mostan azon nevezetes Herculanumi Musæum vagyon, de ez ollyan gyengén építtetett, hogy már néhol romladozni kezd, és nagyon alkalmatlanúl-is, mivel az Orszag úttya keresztül mégyen az udvarán; mert tudni szükséges, hogy Portici, a' hol ezen épület áll egy posta menetelt tészen Neápolis Városától.

A' midön Elbeuf Hertzeg mikor azon kastélyt építette, egy kútat ásattatott az Augustiánus Barátok Klastroma mellett, a' mint ezen munkához hozzá fogtak, leg-elsöben-is egy rakás Láván által kelletett a' munkát vinni, annak utánna jöttek mélyebben ásván kemény földre, a' melly vízzel öszve egyelített hamuból állott, a' melly Herculanumnak minden épületeit bé-fedte, és bé-is töltötte, ezen földbe találtak elöször három gyönyörüséges Aszszonyi Statuákra, a' mellyek a' három Vestáliáknak neve alatt esméretesek. A' Vice-Király azokat magának meg-tartotta, és Rómába küldötte, ottan hibájit helyre alíttatta,

annak

annak utánna Eugenius Hertzegnek ajándékúl Bétsbe küldötte, ezen Hertzegnek halála után nyerte azokat, a' meg-halálozott Lengyel Király Augustus, Drezdába-is vitette. Elbeuf Hertzeg tovább-is gyakoroltatta az ásást, és sok szép ritkaságokra-is talált, de utóllyára a' Neápolisi Udvári Fö Tanáts meg-tiltotta ezen munkállást, és harmintz esztendeig senki sem-is fogott ezen munkához.

Minek utánna a' mostani ditsöségesen uralkodó Neápolisi Királynak attya, Spanyiol Országnak Királlya; birtokába jött Neápolis Országa, Porticit tavaszi lakásának választotta, azon régen ásattatott kút meg-vala még itten, a' Király meg-is parantsolta, hogy eztet mind addig assák, miglen valamelly épületeknek nyomára nem akadnának, reá-is akadtak egy épületre, a' melly Theatrum vala, a' melly-is első találmány vólt, egy Inscriptió vólt azon Herculanum Városának nevével, ezen Inscriptió útat mutatot az ásásra, és bátorságot-is adott. A' vígyázás ezen munkára bízattatott egy Spanyiol Rocco Giachino Meubierre nevezetü Földméröre, ez semmit sem értvén a' dologhoz, oka vólt, hogy sok szép ritkaságok el-vesztek. Ö példának okáért a' réz betükböl állott Inscriptiókat a' mint találta, azokról a' betüket le-szaggattatta, és se le-nem rajzolta, se le-nem irta, melly rendel állottak azok egymás mellet, hanem tsak egy kosárba vettette, és nem mehettek már el azokon. Rocco fellyebb való hivatalt nyervén, ezen munka által adattatott egy Helvetziai Véber Károly nevezetü Intsinirnek, ezen tanúlt embernek-is le-

het köszönni, hogy sok Herculánumi ritkaságok fel-találtattak.

Minek utánna a' Herculanumi találmányokban szerentsések vóltak, tovább mentek, és a' többi el-süllyedett Városokat-is fel-találni igyekeztek, reá-is akadtak a' régi Stabiæ Városára. Pompeji-is akadott egy nagy Amphitheatrum romladékira, mert ennek darabjai egy dombotskán a' földbül ki-tettzettek. Mind azon ritkaságok, miből állottak, az Author ki-nem teszi, hanem a' Király költségével azok mind le-rajzoltattak gyönyörüen, és hat nagy tómusokban regal papiroson azoknak meg-magyarázásával ki-adattattak. Ugyan tsak a' kik azokról túdósíttatni akarnak, Vinkelmann Urnak azon munkájára, a' mellyet a' Herculanumi ritkaságokról ki-adott, nem külömben Cramer Úr által írattatott Herkulanumnak historiájára útasítom. A' mostan uralkodó Neápolisi Felség, mi okra való nézve nem tudatik, meg-tiltotta azon el-süllyedett Városoknak keresését.

DOMITIÁNUS.

Domitiánus, a' ki Titusnak testver ötse vala, emeltetett utánna a' Császárságra, a' ki-is természetébe második Néró, és Caligula vólt. Uralkodásának kezdetével bizonyos Órái vóltak, mellyek alatt mást nem mivelt, hanem

legye-

legyeket ölt ſzobájába, történt-is egykor; hogy bizonyos Úri ember az ő ſzolgájától Bibius Criſpustól aztat kérdezte, hogy vólna é valaki a' Csáſzárnál? kinek-is Bibius így felelt: *Tsak egy légy ſintsen.* Ezen Csáſzár kegyetlen, vad, kételkedő, fösvény, és búja terméſzetű ember vala. Juliát maga unokáját tsak bujálkodásra mint feleſégét úgy tartotta maga mellett, tartott több ágyasokat-is, ſőtt férfi gyermekeket-is fajtalanſágának ki-elégítésére. Ollykor ugyan haſznos törvényeket-is adott-ki, a' többek között meg-tiltotta keményen a' férfiak ki-heréltetését, és néha helyes dolgokat-is vitt véghez, de mind ezek által álnok tselekedeteit el-nem titkolhatta, kegyetlenſégeit-is üzni meg-nem ſzünt.

Tsak ezen egy tettébűl-is ki-tetzik az ő Tyranismusa. Egykor ebédre hívattatta ő a' legfőbb Senátorokat, és Urakat magához. Azon palota, a' mellybe egybe gyűltek, fekete poſztóval egéſzlen bé-vala kárpitozva, koporsókkal körül vólt rakva, a' mellyekre Vendégeinek neveit rajzoltatta, le-ülvén az ebédhez, hirtelen mezítelen emberek jöttek-bé a' palotába, ezeknek testek fekete feſtékkel vólt bé-mázolva, mindenike pedig, jobb kezébe egy kivont pallost, a' balba pedig egy égő ſzővétneket tartott. A' vendégei nagy félelembe, és rémülésbe estek, mivel már nem gondolhattak mást, hanem hogy ebéd után minyájokat megfogja ölettetni. De Domitiánus tsak abba gyönyörködött, hogy ő Vendégeinek rettegését, és kiváltképpen való meg-ijedését láthatta, meg-ajándekozta őket, és haza botsájtotta.

Egy párt ütés, a' melly Németh orſzágba támadott, de hamar le-tsendesíttetett, alkalmatosſágot nyújtott nékie, hogy mérgét ki-önthesse; már elôtte mind a' nagy ſzületés, mind a' nagy hívatal, gazdagſág, érdem, Tacitus bizonyſága ſzerint, ſemmiſégek vóltak. A' Conſulſágot, Fô papi hívatalt, a' leg-jövedelmesebb hívatalokat mind alá való, otsmány emberek között oſztotta fel, vagy-is inkább eltékozlotta. Pénzel meg-veſztegette a' Sclávusokat, hogy magok Urainak vádolói legyenek, és a' leg-tiſztesſégesebb polgárok mint a' Fejedelem méltóſágának meg-bántói úgy tekéntettek, a' Senátus vólt az ö ítélö bírójok, ez annyit tett, hogy ez lett a' Tyrannismusnak üzö eſzköze.

A' Philoſophusokat egy parantsolattya által Rómából ki-üzettette, hogy a' jó erköltsöknek még a' nyoma-is el-törültetessen, a' mint-is Dió Chryſoſtomus, és Epiktetus el-mentek, és nagy ſzegényſégre jutottak. A' Csáſzár nem kéméllette, ſem a' ſzép mesterſégeket, ſem az ékesen ſzóllást: ezek pedig leg-kevesbb gyanuſágra adtak nékie okot. Nem akarta ö, hogy alatta mások lássanak vagy hallyanak, a' mint Tacitus írja; ſött ha tehette vólna, még az emberek emlékezetét-is el-rontotta vólna. Martiális Poétát ſzerette, mivel ez néki tudott hízelkedni, azon idôbe éltek Juvenális és Statius Poéták.

A' Zsidókra felette nagy adót vetett, a' Kereſztényeket ſzörnyü iſzonyúſággal üldözte, ſzent János Evangelistát-is a' Pathmos ſzigetbe ſzámkivetésre küldötte. A' midön már úgy

ſzól-

ſzólván minden emberiſégből ki-vetkezett, magát Úrnak, és Iſtennek neveztette, és minden parantsolatinak, a' mellyeket ki-adott, e' vala kezdete: *A' mi Urunk, és Istenünk így lenni parantsolta.* Az Isteneknek ruházattyába öltözött, a' midőn a' nézö, és játék helyekre ment, ezeket pedig pompásan, és nagy költſég veſztegetéssel gyakran tartotta. Maga feneſégét minden igaz ok nélkül a' Senátorok, és nagy Urak ellen tsak mulatſágból-is meg-mutatta, és a' kínzásnak azon nemét-is ö gondolta ki, hogy a' ſzemérem tagba tüzes drótot tolattatott.

A' kiket meg-ölettetett, azoknak eleint kegyelmet igért, de még-is meg-ölettette öket, és minden halálos ſententia a' kegyelemnek meg-adásával kezdödött, úgy hogy ſzomorú következése lett annak. A' midőn már minnyájokat maga ellen fel-indúlva lenni éſzre vette vólna, fel-tette magába, hogy a' leg-főbb embereket meg-fogja ölettetni, azoknak neveit, egy kis táblátskára fel-is írta, és eztet a' midőn aludni menne, feje alá tette. Egy férfi gyermetske a' feje alól ki-húzta, és ezen táblátska a' Csáſzárné kezébe jutott, a' ki-is elhűlt, látván, hogy az ö neve-is a' meg-ölettetendök között világosan ki-téve vólna, mingyárt-is meg-ölettetésére a' Csáſzárnak öſzve esküdtek. Elsö vólt István, a' Csáſzárné Prókátora, a' ki a' dologhoz látott. El-rejtett ö egy rövid pallost bal hóna alatt, a' Csáſzárnak pedig azon lajstromot, a' mellyen az ellene esküdteknek nevei írva vóltak, kezébe adta; a' midőn aztat olvasta, hirtelen pallosával István által ütötte ötet. Már meg-ſebesítve-

besítve-is nagyon óltalmazta magát, de mások-is ide ſzaladtak, és hét ſebeknek rajta való tevésével meg-ölték ötet 45. eſztendös korában, ki-is uralkodott 15. eſztendeig.

Még elöre meg-mondotta néki ezen halálának nemét egy Mathematicus, és Apollonius Tyanæus azon órába Ephæsusba prædikálván, mivel Magus, az az: bálványozó Pap vala, mint egy el-remült így kiáltott fel: *Üssed a' Tyrannust! üssed!*

Ha Agricola Tacitusnak Ipája Domitiánusnak idejébe nem élt vólna, az egéſz Birodalom nagy romlásra jutott vólna; de ezen nagy böltsesſégü ember fényesítette-meg az ö uralkodását, a' maga táborozásai által, a' mellyeket NagyBritanniába végzett, a' hova ötét még Veſpaſiánus küldötte. Ö a' már meg-hódoltatott népeket azzal tudta az engedelmesſégbe meg-tartani, hogy ö öket ſzint annyi kegyeſſéggel, mint a'mennyi igazſággal kórmányozta, és vad erköltseiket ki-pallérozta, mivel öket a' ſzép mesterſégekre, és azokra-is, a' mellyek az élet meg-tartására haſznosak, megtaníttatta. Hét táborozások alatt gyözedelmeskedett ö, meg-verte ö a' Caledonicreket, a' kik Scotziának étſzaki réſzin laktak, és ezen egéſz ſzigetet meg-is vette vólna, ha Domitiánus írígyelvén az ö ſzerentséjét viſzſza nem hívatta vólna. Agricola mindég maga jóſágába megmaradott, azért-is Domitiánus meg-nem ölethette ötet, hanem terméſzetes halállal múla-ki. Az ö Testamentoma nagy böltsesſégének bizonyſága vala, mivel ö maga feleſége, és Leánya mellett a' Csáſzárt-is Successorának lenni

val-

vallotta, úgy-is teкéntette eztet Domitiánus mint maga ſzeméllyének nagy tiſzteletét. Tacitus aztat mondgya: egy bölts embernek így kelletik, egy meg-veſztegetett ſzívü, és gonoſz Fejedelmet jóvá tenni.

NERVA.

Sajnállották a' katonák felette Domitiánusnak meg-ölettetését, mivel alatta nagy ſzabadſágba éltek, és gonoſzſágainak végbe vitelére alkalmaſztatván, igen jól fizette öket. De a' nép minden státuájit földig le-rontatta, és jó Csáſzárért ſohajtozott. Ezen nép nyert-is kegyes Csáſzárokat, a' kik nagy kegyeſséggel több mint 80. eſztendeig uralkodtak rajtok. Ezek között elsö vala, *Nerva Coccejus*, a' ki-is a' Senátus hatalmával, a' katonák engedelmével a' Népnek kívánſágára Csáſzárſágra fel-emeltetett. Ö Narniens Városkába ſzülettetett, és már 64. eſztendös vala a' midön a' Trónusra hágott. Mingyárt orſzáglásának kezdetével Domitiánusnak minden hagyománnyait el-törlötte, az ö arany, és ezüst ſtatuáit pénzre olvaſztatta, házi eſzközeit, és minden Majorſáſágait a' Birodalom haſznára fordította.

Nerva ollyan kegyes Fejedelem vólt, hogy mindennek ſzabadſágot adott mindenekröl beſzélleni, mindenekröl írni-is. Szabad légyen nékem itten ki-tenni, hogy a' mostani Világ-

ba

ba ezen ſzabadſággal ſokan viſzſza élnek, mivel olly Dolgok írattatnak, a' mellyek zendülést, fel-támadást okozhatnak, mindenek felett valamint a' Religiónak, úgy a' léleknek-is örökös kárára lehetnek, illyen ſzabadſágot értenek ſokan, de ez nem ſzabadſág, hanem a' ſzabadſággal való viſzſza éles, a' mellyek a' megromlott erköltsöknek fajzati, a' mellyet tsak az Istentül el-rugaſzkodottak ſzeretnek.

Ezen Csáſzár ſemin ſem igyekezett úgy mint azon, hogy a' Rómaiaknak tetzhessen, ſok jókat-is tett, mert maga minden drágaſágait el-adta, hogy a' ſzegényekhez adakozóbb lehessen, a' mint-is a' ſzegény polgároknak tíz, tizenöt ezer pénzeket-is adatott, maga réſzire ſemmit ſem kívánt, mivel ö a' nélkül-is megvetette a' pompás életett. Egy Athénai polgár nagy kintsre talált a' maga házába, meg-jelentette a' Csáſzárnak, és tudni-is kívánta tőle, hogy azzal mi tévő légyen? Nerva tsak rövideden így felelt: *Ved haſznát.* De mivel azon Athenai ember még-is tsak aztat vélte, hogy azon kints nékie nagy vólna, újonnan megkérdezte a' Csáſzárt, a' ki-is ezen ſzókat írta nékie: *Nó tehát élly viſzſza azzal.* Éſzre-is vette a' polgár, hogy aztat meg tarthattya.

Szóval ezen Csáſzárnak emberi ſzeretettel tellyes maga viselete olly nagy vólt, hogy ezeket minden bizodalommal minnyájok előtt mondotta: *Én bátorſággal az orſzáglást le-tehetem, és megint jobbágy lehetek, mivel én nem emlékezem; hogy valamit ollyast tettem vólna, a' mellyel valamelly embert magam ellen haragra indí-*

tottam

tottam vólna. Nerva bár ſzelíd ember vala, mindazonáltal még ſem akarta meg-engedni, hogy a' Rómaiak zabolátlanok legyenek, és minden gonoſzſágokat kedvek ſzerint el-követhessenek, ő ugyan az előbbeni kemény büntetéseket meg-könnyebbítette, de a' roſztévőket még-is meg-büntettette, ugyan tsak életét ſoha ſem vétette-el a' bűnösnek, még azoknak ſem, a' kik ellene öſzve esküdtek. De az ollyan emberek, a' kik egyſzer nagyon meg-veſztegetett ſzívvel bírnak, és meg-általkodottak, ritkán jobbíttatnak-meg a' kemény büntetések által-is, és még rítkábban a' gyengék által.

Arra meg-esküdött, hogy a' Senátorok közül ſoha egyet ſem fog meg-ölettetni, eztet pedig azért tselekedte, hogy azokat meg-ne ölettethesse, a' kik már-is ellene esküdtek vólt. Ezen tselekedetét ugyan ſokan nem tartották helyesnek a' Senátorok közül. Azon kereſztényeket, a' kik ſzámkivettettek, viſzſza hívattatta, meg-is parantsolta, hogy a' kereſztényeket ſenki ſe méréſzellye üldözni. Azoknak jóſzágait, a' kiket azoktól Domitiánus meg-foſztott, viſzſza adattatta. A' ſzegényebbeknek férfi, vagy leány gyermekeit, olaſz orſzágba közönſéges költſéggel neveltette, a' ſzegény Városokhoz-is ſegítſéggel vala, de mint ezekért még ſem engedte-meg, hogy az ő tiſzteletére arany, vagy ezüst ſiatuák, ditsö oſzlopok állíttatassanak-fel. Soha magától ſemmit ſem tselekedett, hanem mindeneket bölts emberekkel közlött, és azoknak tanátsával vitte véghez, és a' hivatalokra-is mindenkor érdemes embereket

reket emelt. Hanem még-is a' Prætoriánus katonákkal ſokra nem mehetett, mivel ezek Domitiánus alatt a' Zsákmányozáshoz erőſzaktételekhez hozzá ſzokván ezen feneſégeket nem akarták el-hagyni, nem-is ſzerették ötet, és halála előtt fel-támadtak ellene, körül-is fogták Palatiumát, és aztat kívánták tőle, hogy Domitiánusnak gyilkosait adná ki. Eleget oltalmazta őket, sőtt maga nyakára mutatott, hogy ötet öllyék-meg, eztet ugyan a' katonák nem tselekedték, de azokat, a' kik Domitiánust meg-ölték, erőnek hatalmával ki-húztak, és irgalom nélkül kardra hányták. Ebből éſzre-is vette ezen kegyes, és majd nem tsak hetven eſztendős Fejedelem, hogy előttök az ő öregſége nem nagy tekéntetbe vólna, azért Ulpius Trajánust az egéſz Tanáts előtt maga helyett halála után Csáſzárnak lenni meg-nevezte, a' kinél alkalmatosabb embert a' Trónusra nem-is találhatott az egéſz Birodalomba, ez még életének leg-virágzóbb korába vala. Nem ſok idő múlva ezen rendelése után, gyomránák gyengeſége miatt hideglelésbe esett, a' melly az öreg embereknek közönſégesen hallt ſzokott okozni; az ő Udvari orvosai ugyan eleget iparkodtak egéſségének helyre állításában, de minden ſzorgalmatoſságok haſzontalan vala, mert meg-hala életének 65. eſztendejébe az egéſz Birodalomnak nagy ſzomorúſágára. Uralkodott pedig nem tovább, hanem tsak egy eſztendeig, és öt holnapig.

TRA-

TRAJÁNUS.

Ulpius Trajánus Spanyol Országnak azon részíben, a' melly Turdetánának neveztetik született. Még éltébe Nerva, a' mint fellyebb láttuk, választotta ötet maga után a' Trónusra, és a' Császári díszjegyeket, ő Colonia Agrippinába, a' midőn 42 esztendős vala, Krisztus Urunk halála után századik esztendejébe, kezeihez vette. Már ez előtt Vespasiánus, és Titus Császárok alatt a' Zsidók ellen vitetett háborúba igen jelesen, és vitézül viselte magát, de még sem képzellette magába, hogy ő illyen nagy méltóságra fogná jönni, mivel tsak egy alatsony születésü Consulárisnak fia vólt, de mivel sok érdemei vóltak, és a' szerentsének-is fia vólt, sok nemes erköltsökkel-is tündöklött, nem lehet tsudállani, hogy ő ezen fő méltóságra felemeltetett. Tudománnya nékie ugyan nem nagy vala, mivel ifiúságát leg-inkább háborúságokba töltötte, de ezen hibáját azzal kipótolta, hogy ő a' Túdósokat mindenkor nagy betsbe tartotta. Ő talán a' Császári koronát felsem-is vette vólna, ha ötet a' fő Római emberek ennek fel-vételére nem bátorittották vólna. Már mint Császár-is meg-nem változtatta ő azon erköltseit, a' mellyekkel mint Fő Vezér fel-vala ruházva, a' melly abból-is kitettzik, hogy ő mingyárt a' Senátushoz így írtt: *Én nem hiszem, hogy én szintén úgy valamint a' leg-alatsonyabb karba lévő Római polgár a' törvények alól ki-vólnék vétettetve azért; mivel én az ő fő Urokká lettem.*

Az ő gondolkodásának módgyát tsak ebből-is ki-lehet venni, hogy ő a' maga Prætoriánus Strázsa feregének új Fő Vezért adván, a' midőn a' pallost kezébe adta vólna, így fzólla hozzája: *Vegyed ezen pallost! az én óltalmazásomra, de úgy, ha jól fogok orfzáglani, ha pedig roffzúl fogok orfzáglani, fordítsad aztat ellenem.* Mivel pedig ő magát nem úgy tekéntette, mint ha Úra vólna a' birodalomnak, hanem tsak fejének lenni magát esmérte, tehát hitnek le-tétele által kötelezte magát a' törvények meg-tartására, és az ő jobbágyainak közepette úgy-is élt, mint egy olly Átya, a' ki maga gyermekeit boldoggá, és fzerentsésé kívánnya tenni, ebbe való fel-tételeiről így-is fzóllott ő: *Én a' Trónuson a' közönféges emberekhez, úgy fogom magamat viselni, a' mint én, a' midőn még közönféges ember lévén ohajtottam, hogy iránt am a' Csáfzárok viselly ék magokat.* E' vala fundamentoma az ő gondolatinak, és finór mértéke minden dolgainak.

Meg-tiftította ő Rómát ki-írtván a' hamis vádolókat, a' kik fzámtalan ártatlan emberekknek kárára vóltak, mivel pedig ezen Vádolók a' törvények által óltalmaztattak, fenki ellenek nem mert fel-állani, de ő kemény bűntetéseket fzabott ellenek, és kevés idő múlva azokat még meg-fzaporította, vígyázott arra-is, hogy ne talántán némellyek magok dolgai végzésének fzíne alatt a' polgárokat igazfágtalanúl fzorongassák, Plinius azt írja: *A' Fifcus, a' kinek törvényes dolgai tsak a' jó Fejedelmek alatt lehetnek igazfágtalanosak, fokfzor el-veftette maga processusát.* Az ő ki-meríthetetlen kintse, és bőlts mértékletesége által, ollyan karba

hely-

helyheztette ö magát, hogy minden szükség látás nélkül az adókat meg-kisebbíthette. Azon áldozat tételeknél-is, a' mellyeket az esztendönek kezdetén a' Császár szerentsélteteséért vittek véghez, így szóllott ö: *Ha én a' törvényeket fogom követni, ha én úgy fogok országlani, a' mint szükséges, ha én az én Népemnek bóldogulását fogom keresni.*

Trajánus még mikor Fö Vezér vala, valamint önnön magát úgy színtén katonáit szoros hadi regulák, és kemény törvények alá vetette, a' terhes fáradtságoknak el-viselésére szoktatta öket, és mind ezen tulajdonságait mint Császár-is meg-tartotta, ö mindenkor gyalog ment a' katonái elött, nem úgy mint az elötte való Császárok, a' kik illyen alkalmatosságokba, vagy pompás szekerekbe ültek, vagy fényes ülö székekbe hordatták magokat. Az ö étele, és ruházattya tsak kevésbe különbözött a' köz katonákétól, sokszor nagy dolgai lévén, egész étszakákat álomtalansággal töltötte, minden dolgok meg-vizsgálásában maga fáradozott, és azok iránt mások mondására nem bízta magát. Békességnek idejébe-is megtartotta ö ezen szorgalmatosságát, és mértékletességét, ö igen adakozó, és jótévö vala, és e' mellett maga elensegeihez-is nemessen gondolkozó. Mivel pedig ö a' törvényekhez különös nagy tiszteletel viseltetett, azon okra való nézve, viszsza adta ö a' Római polgároknak az ö régi törvénnyeket, hogy a' fö hivatalokra érdemes polgáraik közül magok választhassanak, és maga kérte öket, hogy a' Consulok számába bé-iktassák.

Az ő példájával annyira meg-jobbíttattak a' polgárok, hogy önként minden rendetlenſégeknek ellent állottak, és a' nép-is a' Pantomina jádzóknak el-üzettetését maga kérte, jól lehet Nervát azoknak viſzſza hívattatására kénſzerítette. Illyen nagy egy ollyan jó Fejedelemnek az ő hatalma, a' kit népe imád, ugyan ezen népének erköltsein, a' melly pedig a' törvényeknek gyakran ellenére ſzokott járni. Mind azon által nem ſok idő multával viſzſza hívattatta ő Pantomina jádzókat, mert tudta, hogy a' nép nálok nélkül ſokáig nem lehet.

Domitiánus, az a' legyek gyilkos üldözője, magát Istennek neveztette, a' Rómaiak Trajánus neve mellé eztet adták: *Leg-Jobb.* De meg-is érdemlette ezen tiſzteletes hozzá adást, mivel ő egy nagy lelkű, jó, kegyes, és vitéz Fejedelem-is vala. Nyere-is ő a' vitézſégnek úttyán alkalmatoſſágot azon meg-mutatásra, hogy ő valaminő Nagy Csáfzár, ſzint ollyan nagy Bajnok-is légyen.

A' Dacierek magok Királlyának Decebalusnak Vezérlése alatt, Domitiánus előtt ollyan félelmessé tették magokat, hogy ez, nem csak rettegett előttök, de még egy gondolatlan reájok való ütést el-veſztvén, bizonyos eſztendőbéli adónak fizetésére magát kötelezte. Trajánus ezen Rómaiakra ſent motskot, melly az ő ditső neveket nagyon úndokította, le-kívánta törleni az adónak igáját-is nyakokról levetni, módot keresett a' véle való háborúra, de önnön maga azon barbarus Decebalus Király útat mutatott erre, mivel ármádáját öſzve gyűjtvén

moz-

mozgani kezdett, a' meſzſze látó Trajánus éſzre vehette, hogy ellene jönni ſzándékozna, mivel azon adót fizetni nem akarta; azért ö-is maga ármádája eleibe állott, rajta ment a' Dácziereken, és öket kegyetlenül meg-is verte, és igen alávaló pontok alatt békeſséget kötött velek. Hitetlenül fel-törte megint Decebalus ezen békeſséget, és fegyverhez kapott; látván eztet Trajánus, kénſzerittetett hasonlót tselekedni, és kezeit nem tette zsebébe, hanem kardgyának markolattyára vetette, leg-elöl-is maga táborozását eképpen kezdette, hogy egéſz Daciát el-tökéllette magába meg-venni.

Tudni ſzükſéges, hogy Dácia, Thrátziával, és Mæsiával határos vala, és Dácia magába foglalta Moldvának, és Havas al-földgyének egy réſzit, a' mellyek a' Carpathus hegyein túl estek, és ezen réſz neveztetett, a' Rómaiaktól Dacia exterior, az az: külsö Dácia; magába foglalta még innét való réſzen a' Carpathus hegyeinek egéſz Erdély orſzágát, havas all-földgyének-is, és Panoniának-is, melly ma kedves Magyar hazánk egy kis réſzeit. Hogy mind ezeket Trajánus annyival-is könnyebben el-foglalhassa, a' Duna vizén által egy hídat épittetett, mellynek nevezete Pons Trajánus, az az: Trajánusnak hídgya vala, ez nem meſzſze állott a' mostani Uj Orsovának erösſégétöl, a' mint még ma-is ki-mutattyák némelly puſztulásra jutott maradvánnyai. Ezen híd ugyan nem vala olly fényes, és méltóſágos, a' mint aztat Dió Caſſius le-írta, de ugyan csak mesterſégesnek, és költſégesnek kelletett annak lenni, mivel ottan a' Duna ſok-

kal mind szélesebb, mind mélyebb, mint Pest, és Buda között. Által menvén Trajánus építtetett hídgyán, meg-verte megint Decebalust, és egész Dáciát a' Római birodalom alá vetette, Decebalus pedig maga magát meg-ölte.

Ezen diadalom után állíttatott egy ditső igen magos Oszlop az ő emlékezetére, a' melly Trajánus oszlopának neveztetett, és mind eddig Róma Városába fent áll, ez Márvány kőbül vagyon munkálva, a' mellyen lehet látni harmad fél ezer egész, és fél embereket leképzelve, a' sok lovakon, és fegyvereken kívül, melly ábrázolások mint egy fel-emelve vannak ki-faragva, és jelentik az ő háborúit, és sok diadalmait. Meg-is hódított ő sok Országot, és Népeket, 's mind ezeket a' Római birodalomnak hatalma alá vetette. Mivel pedig Németh országba a' Rhénus vizén túl a' békességet bé-hozta, Dáciát pedig el-nyerte, több nevezetei mellé még eztet tették: Germanicus, & Dacicus, az az: Németh ország, és Dácia országbéli.

Még többet kelletik ötet azért tsudálni, hogy egy tsekély kotzódás miatt, melly ő közötte, és a' Parthusok Királlya Cosrhoes között támadott Ásiába által mene, és sok esztendőig háborúskodott ottan, mikor Armeniához, és a' Parthusok országához közelített vólna, a' Királyok, és Satrapák nagy ajándékokkal eleibe jöttek, a' kiknek lovai úgy megvóltak tanítva, hogy két első lábaikkal a' földre térdeltek, mintha ötet imádanák, fejeket pedig mintha kegyelmet kérnének egész a' lábáig

báig nyújtották. Ezen Királyokat, a' kik tsak úttyába valának kegyelmébe-is fogadta, de a' Párthusokat semmivé tette. Nagy Arméniának Királyát pedig országától meg-fosztotta, Mesopotámiát, és Asyriát-is magaévá tette, által ment a' Persiai tengernek szorosán egész a' Nagy Oceanusig, és Nagy Sándornak mint egy hevével így kiálta fel Tiszteyei előtt: *Ha én iffiabb volnék, jobb egésségem, és erőm volna, egész Indiát hatalmam alá vetném!* Ő Arabiát-is a' Római birodalom alá hajtotta, jól lehet Agara Városának bástyáji alatt élete nagy szerentsétlenség között forgott. Ollyan nagy szeretettel viseltetett ő maga katonáihoz, hogy egyszer meg-ütközvén, és sok sebesseket kapván, nem vólt elégséges váznok, rongyok, vagy-is a' mint a' hadi Rendnél szokott hivattatni Bandázsijok, leg-ottan maga öltözettyét öszve szagatta, tépte, és azokkal a' sebesseket maga kötözte-bé.

Mind ezen nagy tulajdonságai között aztat mondották felőle, hogy búja lett vólna és aztat-is véteknek tulajdonították benne, hogy minden leg-kissebb általa véghez vitt dolgokra maga nevét írta-fel, mindenek felett pedig hogy a' bort mérték felett szerette, meg-is parantsolta ő, hogy ha vendégségbe lészen, semminémű parantsolattyait ne tellyesítsék dél után. Talán ugyan második Fridrik Prussusok nagy Királlya példáúl vette ötet, mert ő-is aztat parantsolta, hogy ha ebéd után valamelly rendeléseket tenne, vagy-is parantsolatokat adna-ki, azokat ne tellyesítsék. De mind azon által a' Rómabéliek olly mélyen

szívekbe óltották az ő emlékezetét, hogy valamikor utánna Császárt emeltek-fel a' Trónusra, mindenikéhez így szóllottak: *Légy szerentsésebb Augustusnál, és jobb Trajánusnál.* Ennél ugyan sem jobbat, sem többet nem kívánhattak nékiek. Minek utánna a' Napkeleti országokból viszsza tért volna, erejébe meg-fogyott, 's nagy és sok véghez vitt dolgoktól mint egy el-nyomattatott, ugyan csak Cilicia tartománnyába bé-érkezett, de bas folyásba esett, a' mellytől minden el-követett szorgalmatos orvoslás mellett az Orvosok meg-nem szabadíthatták, meg-is hala Ciliciának Selinuntus Városába, 61. esztendös korába, uralkodott pedig 19. esztendeig ditsöségesen. Az ő teste arany koporsóba Rómába ditsöség pompájával bé-vitetett, és el-temettetett, temető helyén egy 140. lábnyi magasságú oszlop állíttatott fel, a' mellyre az ő nagy tetteit metszették.

A' Trajánus uralkodása alatt történt kereszténység üldözéséről, sok képpen írnak a Világi Historicusok. Egy azok közül ekképpen ír: Egy ollyan Fejedelem, úgy mond, mint ő vala, a' ki számtalan kegyelmeinek ki-osztása által annyi ditséreteket nyert, lehetetlen, hogy a' kereszténységnek üldözője lett volna. Igaz dolog, hogy az ő uralkodása alatt sok Mártyrok számláltatnak, a' kik az üdvesség pálmáját el-nyerték, de a' Népnek ellenek való fel-támadása, és Magistratuális személlyeknek képzelödései, és a' Zsidóknak gyakori fel-támadásért való meg-útállása, és azon bolygás, hogy a' Zsidók vallása, a' kereszténység vallásával egynek tartatott lenni, a' Törvé-

vényeknek keményſége, a' mellyek minden idegen vallást, és idegen Isteni ſzolgálatot tiltottak, végtére a' Kereſztényeknek gyakorta való öſzve gyüllései, a' mellyeket a' Rómaiak, vallások ellen való párt ütésnek tartották lenni, mind ezek okozták, hogy ſok Római tartományokba a' Kereſztények vére, mint a' patak úgy folyt, a' nélkül, hogy egy közönſéges parantsolat ki-jött vólna a' Csáſzártól az ő üldözések iránt. De akár mint írjanak a' Világi Historicusok még-is bizonyos az, hogy a' leg-jobb, leg-kegyessebb Római Csáſzarok-is, mint Nerva, és Titus, 's velek többek; üldözték a' Kereſztényeket, mivel tsak még-is pogányok valának ök. Valaki ezekrül bizonyost akar tudni, mind azokat utásitom az Egyházi Historiák olvasására.

Nints esméretesebb egy dolog mint azon Pliniusnak, a' ki Bithyniába Gubernátor vala, Trajánus Csáſzárhoz írtt levele, a' mellyben kérdést téſzen, hogy miképpen kellessen a' Kereſztényekkel bánni, és a' Csáſzár ezen levélre adott válaſza. Plinius ezen levelébe azt téſzi ki, hogy a' Kereſztények tsak egy ostoba babonaſágba vólnának, de hogy jó erköltsüek vólnának, arról bizonyſágot tehetne, és a' Csáſzárnak aztat jávasollya, hogy a' velek való bánásba a' kegyesſégnek úttyán maradgyon, a' mellyen önnön maga-is Plinius maradott, és bizonyossá téſzi a' Csáſzárt, hogy illyen móddal ſok Kereſztények viſzſza fognak térni a' Római vallásra, tsak idö engedödgyön nékiek a' meg-bánásra. A' Csáſzár Plinius levelére adott válaſzſzában, jóvá hagyta az ö tanáts

adását, és még eztet hozzá tette, hogy a' Kereſztények terhes fáradtſággal ne kerestessenek, de mind azonáltal, ha egyſzer az Itélő ſzék eleibe fognak idéztetni, és reájok fog bizonyosodni, hogy más vallásba vólnának, bűntettessenek-meg. Ezen végezes ellen ſokan kiáltoztak, Trajánus pedig, és Plinius, a' kik ſzentſégét a' nagyon meſzſze ki-terjedő Kereſztény hitnek jól éſzre nem vették, ezen ki-terjedést ugyan gátolták, de a' mennyire lehetett, az eztet meg-esmérőknek-is vérek ki-ontását ſajnálva kíméllették.

Mind azok között, a' kik okait kívánták tudni, hogy az illyen kegyes, és kegyelmes Császár mint Trajánus vala, mért kívánta a Kereſztényeket üldözni, úgy tetzik én nékem, hogy leg-jobban ki-találták azok, a' kik ennek okát annak tulajdonították, hogy a' Kereſztények csak egy örőktől fogva való Nagy Úr Istent imádták, és a' többi Isteneket, a' mellyek csupán képzelődéseik a' Rómaiaknak vóltak, meg-vetették. A' Rómaiaknak pedig nyilván való Istenek ſzolgálattya legfőbb réſze vala az ő Orſzáglások ſystemájának, az az: öſzve vetett rendeléseiknek, a' ki ezen ſystemát meg-nem vetette, a' Rómaiak Isteneit, és más idegen Isteneket-is imádhatott. De a' Zsidók, és Kereſztények igazſágosan tartották aztat, hogy ezen Bálványok előtt nem vólna ſzabad nékiek térdet hajtani. Trajánus, és több más jó Császárok-is eztet nyakas párt ütésnek tartották, és a' Törvények ellen állásának, mellyért-is azon hiſzembe vóltak, hogy ezen ſarkallatos vétkekért meg-büntethetik őket, mihent azok reájok bizonyosodnak.

Az

Az iffiaibbik Plinius; a' kit fiának fogadott, ama nagy terméſzet vizsgáló, és aztat megfejtő Plinius, mivel Testvér húgának fia vala, leg-nagyobb díſzſze vólt ezen Trajánus ſzép uralkodásának Tacitussal. Ezek mind a' ketten nem azért nyertek, vagy-is érdemlettek tiſzteletet, hogy ők Consulok vóltak, hanem inkább a' magok helyes ékes, és ſzép munkáik, s talentumok által tették magokat a' ditséretes emlékezetre méltókká. Tacitusnak e' vala mondása: *Szerentsés idők, a' mellyekben úgy ſzabad gondolkozni, a' mint ki akar, és aztat mondani a' mit ki gondol.* Szép mondás-is ez, ha az illendőſégnek határát által nem hágja, és az igazſágnak, és jó erköltsöknek korláttyai között marad, de mihent ezeken által tör, és gondolkozásának ſékit meg-ereſzti, ſokſzor gondolkozásaiban-is hibázhat, és azoknak kimondása-is, olly ártalmas lehet, hogy annak meg-jobbításokra ſok eſztendők fognak kívántatni, mert az ember gyarló edény, azért-is bár gondolkozásait jónak állítya, még-is azok mindenképpen nem tsak gyengék, de ártalmasak-is lehetnek. Tacitus ugyan ezen mondásáról egy munkát adott ki, és az ő ékesen ſzóllása, azon ſzabadſágot ollyan ſzépen fejtette-meg, hogy az, a' gondolkozó léleknek ſzint annyira haſznára válhat, mint a' Nemzeteknek.

Azon deák beſzédgye-is Pliniusnak, a' mellyet ő Trajánusról mondott, nagy ditséretett érdemel, mert jól lehet az ő ditséretében hízelkedni látzattatik, de még-is, tsak azért emlékezetre való, hogy ő ſemmit mást ezen tsáſzárba nem ditsér, tsak azon ſzép tulajdonſágo-

ſágokat, a' mellyekkel ö bírt, és azon nagy dolgokat, a' mellyeket ö, valóſsággal véghez vitt. Juvenalis ezen időbe írta maga Satyráit, a' mellyekbe az ö idejébe ſzokásba vett gonoſzſágokat gúnollya, de még-is Plutarchust jobban ſzerette Trajánus, és Consulſágra fel-is emelte ötet.

ADRIÁNUS.

Adriánus, Ælius Adriánusnak fia, Rómába ſzülettetett. Trajánussal két atyafi gyermek vólt, és hogy ez, a' midön ö Syriába követ vólt, adoptálta vólna, kétſéges dolog; találtatott ugyan egy levél errül, de mivel ezen egyedül tsak Trajánus feleſégének Plotinának neve állott, ollyan levélnek tartatik, a' melly allattomba iktattatott vólna a' Csáſzár levelei közé. Bizonyosabb dolog az, hogy ö magát a katonák által Antiochiába Csáſzárnak ki-kiáltatta, és a' Fö Tanáts eztet meg-is erösítette; mentette ö ugyan eleintén a' Tanáts elött magát, hogy a' katonáknak ez iránt magán való erőſzakoskodásokat tovább ki-nem álhatta vólna, azért nem írta vólna meg dolgát a' Tanátsnak, de kétſég kívül önnön maga öſztönözte a' katonákat maga válaſztására. De mivel egy jeles és érdemes ember vala, a' Tanáts-is, a' mint most tsak fellyebb ki-tettem, meg-erösítette ezen Csáſzárſágra való válaſztását. Mihent a' Trónusra fel-ült, leg-ottan ki-hírdettette ö ezen válaſztását azok között-

is,

is, a' kik vágytak ezen Fő hatalomra, jól lehet ahoz semmi leg-kissebb jusok nem vala.

Gyakran szokta annak utánna ezeket mondani: *Én a' Birodalomba úgy fogok uralkodni nem mint sajátomba, hanem mint a' Népnek sajáttyába.* Ezen szép szavaival aztat mutatta-meg, hogy ő egy erköltsös embernek nyelvén tudna beszélleni. Ő maga nagy értelme és a' dolgok nagy meg-esmérése mellett, még-is két féle módon viselte magát, és mivel ő sok roszszat a' jókkal öszve kevert, kétségesnek lehet tartani az ő gondolkozásának módgyát, nem-is lehet hamarébb meg-botlani, mint mikor a' dolgoknak belsö vóltokról ítél valaki, de mindazonáltal sok dolgokba maga tettei által meg-mutatta, hogy ő egy érdemes uralkodó vólna.

Mihent országlani kezdett, mingyárt megígérte ő aztat, hogy valamint Trajánus, Nerva és Titus a' Senátorok közül senkit meg-nem ölettettek, úgy szintén ő-is nem fogja kezeit vérekkel meg-motskolni. De még-is a' párt ütésnek gyanúsága alatt négy Consulárisoknak halálos sententiájok el-olvastatván meg-ölettettek, és ámbár ő mindeneket el-akart hitetni, hogy ez akarattya ellen esett vólna, mégis aztat senki sem hitte. El-hagyta ő azon országokat, a' mellyeket Trajánus meg-hódított, és hogy a' Barbarus Népek ne zsákmányozhassanak, azon hídat-is, a' mellyet a' Duna vizén által Trajánus építtetett el-rontatta. Ő ugyan nem bírt azon nagy hadi tulajdonságokkal; a' mellyekkel Trajánus bírt, és inkább azon országokat-is, a' mellyeket ez meg-hódított, viszsza adta, különösen azokat, a' mellyek

lyek Ásiába vóltak. De másképpen nem-is helytelenül hidte ő aztat, hogy ezek nélkül-is az ő birodalma elég nagy vólna, és ezekre-is felette való nagy vígyázás kívántatna, amazok miatt pedig mindég nagyobb, és nagyobb háborúkba keveredne, a' mellyeket ő el-kerülni kívánta. Igaz dolog-is az, hogy egy felettébb való Nagy Birodalom, sok nyughatatlanságoknak tárgyává ki-vagyon téve, mivel a' Fejedelem nem mingyárt vígyázhat annak minden részeire, és nem-is küldhet mingyárt mindenüvé segítséget. Sokkal-is nagyobb dítsőség egy kis országot szerentsésé tenni, és maga jó állapattyába meg-tartani, mint sem sok országokon uralkodni, a' mellyeket hathatósan nem lehet meg-óltalmazni. Adriánus pedig minden igyekezettel azon vólt, hogy maga országait nem tsak meg-óltalmazhassa, de azokat bővségben-is tarthassa. Szokása-is vólt nékie ezeket mondani: *Szükség; hogy egy Császár a' Napot kövesse, a' melly minden részeit a' földnek fénnyével bé-tölti.*

A' békességet nagyon szeretvén a'Sarmatusoktól, és Roxolanusoktól, a' kik Lengyel Országnak lakosi vóltak, a' békességet nagy summa pénzen vette-meg, ez ugyan bizonysága vólt az ő nagy bátortalanságának, de a' nyilván való, és közönséges nyugodalom, legalább a' birodalomnak nem tsak könnyebbségére, de hasznára-is szolgált. Valósággal nagy könnyebbséget-is szerzett ő a' népeknek, mivel ő azoknak, mind azon pénzeket el-engedte, a' mellyekkel a' Fiscusnak adósak vóltak, a' melly olly nagy summát tett, hogy az, száz millió sestertziumokra számláltatott, és az adós

dós leveleket (obligatio) a' piatzon minnyájok láttára meg-égettette. Mind a' polgárokhoz adakozó vólt ö, mind a' Senátust beſzédgyébe nagy tiſztelettel illette, és másokkal-is emberi módon, mértékletesen, és nagy maga le-ereſzkedésével bánt, a' mellyekkel el-óltotta azon bal ítéleteket, a' mellyekkel ſokan aránta vóltak, és mind azoknak, a' kik ötet meg-bántották, minek elötte Csáſzárſágra felemeltetett vólna, meg-engedett, egyet ezek közül a' midön eleibe jött vólna, így ſzóllítottmeg: *Az én Trónusra való jövetelem által vagy te ſzabad.* Kétſég kívül vagy az ö bölcsésſége, vagy-is az ö hívſága vólt ezen meg-engedésnek oka, mivel ſok alkalmatosſágokba eztet tenni el-mulatta.

Adriánus aztat kívánta, hogy az egéſz Világba békesſéget ſzerezhessen, azért-is Meſopotamiát, Aſſyriát, látván, hogy a' Római birodalom alatt hanyatlanának, mind viſzſza adta, jól lehet Trajánus ſok vér ontással hódította-meg ezeket, a'többi tartományokba pedig a' hol vagy háborúk vóltak, vagy-is pártot akartak ütni, Gubernátorokat küldött, a' kik a'tsendes békesſéget helyre állították. Trajánusnak képit, melly igen ſzépen vala köbül ki-faragva, Róma Városába ditsöſég ſzekerén nagy pompával bé-vitette. A' meg-rontatott Alexandriát és Jerusálem városát meg-újíttotta, Nicomædiát, és Nicæát, a' mellyek föld indúlás által halmokra döntettettek, a' közönſéges jövedelemből fel-építtette, Pelusium mellet pedig Pompéjusnak egy ſzép temetö helyet állíttatott fel, és egy márványra ezen verſet metzettette-

tette-ki, hogy a' jövendöſég láthassa, melly nagy ember feküdne az alatt :

Oſſa magni Viri, tenui quam clausa ſepulchro.

Mind ezeken felül, ſok városokat fel-ékesített ö pompás épületekkel, Templomokkal, könyv tárokkal, az az Bibliothékákkal, hídakkal, és több illyenekkel, ſok új Városokat-is építtetett, különösen azokat, a' mellyek, a' föld indúlások által meg-rongáltattak ſokkal ſzebben, mint annak elötte vóltak, meg-újíttatta. Ö építette közel Konſtantzinápolyhoz azon Várost-is, a' mellyet maga nevére Adriánopolisnak kereſztelt, és még ma-is az ö nevét meg-tartya. Ez azon Város, a' melly alatt öſzve ſzokott gyülni a' Török Csáſzárnak ármádiája, a' midön akár a' Mosqua Csáſzárnéval, akár a' Romai Csáſzárral a' mi igen kegyelmes Urunkkal kezdödik háborúja. Soha még egy Római Csáſzár-is nem építtetett annyi ſok haſznos épületeket, és Városokat mint Adrianus.

Ö ollyan nagy emlékezettel bírt, a' melly majd a' hiedelmet-is fel-múllya; az emberek-nek, és helyek neveit, az eſztendöknek ſzámát fogyatkozás nélkül mind elö tudta ſzámlálni, úgy minden némü dolgokat, és történeteket-is el-beſzélleni, maga katonáit, még azokat-is, a' kik jelen nem vóltak, neveken tudta meg-nevezni, és egy idöbe maga-is írhatott levelet, másnak-is, más értelmü levelet dictálhatott, harmadik emberrel pedig ezeknek értelmétül külömbözö dolgokról ugyan akkor beſzélhetett; ha valaki elötte verseket mondott, mondását el-végezvén mingyárt minden hiba nélkül, bár nem kevesek vóltak-is, el-mon-

el-mondotta, és akár fontos, vagy-is tréfás beſzédekre, gúnyoló, vagy-is hízelkedõ elõ adásokra minden fej törés, 's gondolkozás nélkül helyesen tudott felelni.

Õ annál inkább lehetett adakozó, mivel a' pompát maga ſzeméllyére való nézve, és a' tzifra öltözetet nem ſzerette, jól lehet eztet ſok emberek egy Fejedelemtõl mint egy megkívánnyák egyedûl azért, hogy tsudálhassák, és mondhassák, hogy az õ Fejedelmek gazdagabb vólna, más Nemzetek fejedelmeinél. Mind ezeken a' hívſágokon õ nem kapott, ſõtt azon pénzeket-is, a' mellyek különösen az õ ſzeméllyét illették, nem a' maga tárházába, hanem az orſzágnak közönſéges kínts Tárába adta. Ha tsak valaki eztet benne hívſágnak nem fogja tartani, hogy õ magának Rómába egy temetõ helyet építtetett márvány kõbõl, a' melly felette ſz ép vala, a' mellynek-is formája ollyan vólt, mintha egy igen magos Státuákkal meg-rakattatott torony lett vólna. Sok puſztúlások után, a' mellyeket Róma Városa ſzenvedett, ezen ékes temetõ hely-is dûlledezni kezdett, azért-is azon az helyen, a' mellyen állott, Róma Városának nagyobb védelmére egy Vár építtetett ezen név alatt: *Angyal Vára.*

Mindazonáltal gyakorta még maga baráttyainak ſem hitt, és ellenek ha mingyárt érdemesek vóltak-is, fel-állott, írígykedõ és kétſégeskedõ vólt, nem egyſzer ártott-is nékiek. Az õ Test õrzõinek Vezére, kinék neve Similis vala, a' ki másnak ſzerentsétlenſégérûl tanúlt, mivel éſzre vette, hogy kegyelmébûl

ki-eshetne, mert talán valamit ollyast tselekedett, a' mellyett ha a' Császár meg-tudna, más nem következhetne belőle. Hogy magát veszedelmének eleit vegye, még mikor a' Császárnak kegyelmébe vala, obsitott kért, és eztet meg-is nyerte, hét esztendeig még azután tsendességbe élt ő egy faluba mint maga jószágába, de ezek el-folyása után meg-hala, és ezen Philosophusi írást hagyta, hogy messék márványnyára: *Itt fekszik Similis, a' ki hetvenhat esztendeig volt e' Világba, de tsak hét esztendeig élt.* Ez annyit tett, hogy az udvarba a' Zürzavarok között rettegésbe volt, és tsak azon hét esztendőket tartotta életnek lenni, a' mellyeket jószágába töltött.

Adriánus meg-érdemli az ő bölts rendeléseire való nézve azon titulust; hogy ő jó Törvénytévő vala; ő azon hatalomtól meg-foszt otta az Urakat, a' mellyekkel a' Sclávusok, az az: rabb szolgák iránt viszsza éltek. Azon barbarus törvényt, mellynek erejével minden Sclávusok, ha azoknak Urai meg-ölettettek, ők-is minnyájan meg-ölettettek, igen szoros korlátok közé szorította, és hogy kevés szavakból mindeneket által láthassunk, tudnia szükséges, hogy ezen dolgát azon kezdette, hogy a' meg-betsülhetetlen természetnek törvényeit, minden ember maga erejében láthassa. Azon esztendőbéli rendeléseiből a' régi Prætoroknak, a' mellyekbe külömbőző képpen a' törvényeknek magyarázását találta, egy Extractust munkáltatott, hogy a' törvényeket, a' mellyek leg-jobbak vólnának, meg-ítélhesse; végh-ez-is vitte ő aztat, és egy parantsolatot minden részeire a' birodalomnak ki-botsájtott, hogy

hogy azok meg-változhatatlanúl álandók legyenek. Ha minden országokba a' törvények, és szokások így meg-rostáltattatnának, úgy tartom, hogy azon Országok mind bóldogok lennének.

Ő leg-inkább az igazság tételekre vígyázott, hogy ezek magok folyamattyába maradhassanak, szemmel tartotta ő a' Gubernátorokat-is, és a' Magistratualis személyeket, és ezekre leg-illőbb-is vigyázni egy igen nagy birodalomba, a' hol az igazság az nagyon meszsze létele miatt a' helységeknek, még a' legvígyázóbb szeme előtt-is el-tűnik. Adriánus Császárnak az őszorgalmatosságaki-terjedett még a' Hadi Rendnek az ő szoros maga viselésére-is, és ő maga példája-is vólt ezen Hadi Rendnek, mert ő a' midőn nehéz fegyverbe-is felöltözött, még-is gyalog valamint Trajánus, előttök mene, a' Napnak hevét, vagy télbe az havazást, hideg szeleket, fagyot, velek egy aránt szenvedte. Ő a' jó rendtartásra szemesen vígyázott, és a' kitsinségeket nem tekintette, és jóságával maga kemény szolgálattyának kívánását, és adakozását bőlts meg-tartóztatásával őszve kötötte, és mind ezekért katonáitól imádtatott, jól lehet őket kötelességeiknek pont szerént való meg-tartására kötelezte, mellyeknek a' nyúgodalom, békesség, és tsendesség vóltak gyümöltsei.

A' vadászatot kiváltképpen szerette, a' mint-is egykor vadászván egy kősziklán megbottlott, és olly nagy esést tett, hogy a' válla el-tört, és a' lába szára-is meg-hasadott, más képpen pedig olly kemény ember vólt, és olly nagy erővel bírt, hogy egy vadászatba, egy ír-

tóztató nagy vad kant egy ütéssel meg-ölt, de vadáfzfzása által az orfzáglásnak dolgait még fem múlafztotta-el.

Azon nagy útazása, a' mellyet tsak azért vett elö, hogy ö a' birodalomba mindennémü folyását a' dolgoknak ki-tanúlhassa, másodfzor pedig, hogy az ö buzgófága által a' birodalomnak javát kereshesse nem ártott nékie, fött hafznált, mert alkalmatosfága adatott mindeneket fzemeivel látni, és minden tartományokban a' hibákat-is meg-jobbítani, és a' jó rendnek folyását mindenütt bé-hozni. Mind ezen okokra való nézve, ö az egéfz Római birodalmat bé-járta, és a' mi leg-tsudállatosabb, ámbár Csáfzár vólt, még-is leg-inkább majd mindenütt gyalog ment, nem gondolván fem a' nagy hegyekkel, fem a' térfégen a' forró fövenyekkel, fem pedig az étfzaki tartományokba a' tsattogó, és kegyetlen hídegekkel. A' midön ezen úttyába Nagy Britanniába érkezett, egy hofzfzú kö falt építtetett ö, a' mellynek kezdete vala a' Tyne vizének kifolyásánál, végzödött pedig Solvay Fyrtnél, azon tenger fzorossánál, a' melly vagyon ottan, a' hol bal kézre az Eden vize, Angliának, és Scotiának határok fzélin, a' Hyberniai tengerbe bé-foly, eztet tsak azért, hogy az Efzaki Barbarusok a' birodalomba egy könnyen bé ne tsaphassanak. Az ö jelen létte mindenütt hafznos vólt.

Egy levél, a' mellyet Adriánus Ægyiptusból írtt, nem leg-jobb dolgokat foglal magában Ægyiptusnak állapattyáról. A' mint ö abba ki-tefzi, nem talált ö ottan egyebet nya-

nyakasságnál háládatlanságnál, és gondatlanságnál. A' Zsidók, és Keresztények Alexandriába az ô ítélete szerint nem esmértek más Istent a' magok haszonhajtásánál. Kétség kívül a' Keresztények jó erkölcse meg-romlott a' kereskedés által, és talán ôk az igaz Evangeliomnak Apostolit nem-is esmérték még jól.

A' Zsidók, a' kik mindég egy arányú gondolattal, mindég Fanaticusok, és a' fel-támadásra mindég készek vóltak, mivel sok elnyomattatásokat, és szorongattatásokat szenvedtek, még meg-átalkodóbbakká lettek. Jerusálembe Jupiternek egy Templomot építettek, és ez mingyárt meg-útálására a' Rómaiaknak gerjesztette ôket, és mint egy el-türhetetlenségre hozattattak. Egy Zsidó vala, a' kinek neve Barchobébas vólt, ez Uton álló tolvaj vala nem sok idővel az előtt, most pedig Messiásnak adta-ki magát, ezen vakmerő Messiásnak hittek a' Zsidók, mingyárást-is fegyverhez kaptak, és ôtet Fô Vezérjeknek köz akarattal választották. Ezen fel-támadás olly félelmes vala, hogy Adriánus kénteleníttetett Julius Severust, egy igen híres, és győzni szokott Fô Vezért Nagy Britanniából viszszahívattatni. Eztet ô ellenek Judæába küldötte egy nagy ármádával; mihent bé ére, mingyárt Bethoron Várának ostromlásához fogott, ezen erősségbe felette keményen viselték magokat a' Zsidók, de negyed napon még-is megvette aztat Julius Severus, és annak utánna ollyan keményen meg-verte ôket, hogy 500,000 Zsidók estek el, így adták meg az árát Fanatismusságoknak; a' többi életbe meg-maradott Zsidók pénzért el-adattattak, és más or-

ſzágokba vitettettek. Keménnyen el-tíltattak Jerusalemtől és meg-parantsoltatott nékiek, hogy ne méréſzellyenek tsak egy tapodást-is ezen Városba tenni. Jerusalem Városa felette nagyon meg-vala rontva, de Adriánus fel-építtette, és Ælia Capitolina nevet adott nékie. Ugyan tsak a' Zsidóknak az egéſz Világba elſzéllyeſztett maradéki, nem ſzüntek-meg minden más nemzeteket útálni, de a' más nemzetek-is még ma-is útállyák őket.

Egy nagyon meg-erőtlenítő nyavalya nagyon meg-változtatta ezen Császárnak természetét, és kegyetlenné tette őtet, ſok nagy érdemű embereket meg-is ölettetett. Mivel pedig gyermekei nem vóltak, éſzre vévén, hogy életének végéhez közelítene, Vérust, a' kit mindenek, el-követett ſok gonoſzságiért meg-vettettek, adoptálta. Szerentsére tsak hamar annak utánna ezen roſz erköltsű meg-hala. Adriánus Császár el-is törlé ezen válaſztásának motskát, azzal hogy helyette Antoniust válaſztotta. Nem-is vólt más valaki ollyan érdemes, hogy a' Császári Trónusra fel-hágjon, mint ezen Antonius, a' ki-is ſokáig törte a' fejét abba, hogy ezen leg-nagyobb méltóſágot fel-vegye-é? avagy nem. Napról napra a' fájdalmak el-hatalmazván Adriánuson, maga magát akarta meg-ölni, kívánta-is hogy kezébe hegyes tört, és mérget-is adgyanak, de Antonius mindennek keménnyen meg-parantsolta, hogy ezen parantsolattyának ne engedelmeskedgyenek, ſzörnyen környül vévén fájdalmai, így ſzóllott: *Sok orvosok vészteték el a' Királyt.* És ezzel meg-hala Bajas mellett,

a' hol

a' hol valaha Nérónak pompásan építtetett fördöi valának, 62. eſztendös korában. Orſzáglott pediglen 22. eſztendökig. Az ö halála után nagy munkával vihette aztat véghez Antonius a' Tanátsnál, mivel ez, azon halála elött el-követett gyilkoſságokért nagyon felvólt ellene indúlva, hogy azon rendeléseket, a' mellyeket ö tett, és a' Törvényeket-is, a' mellyeket ö adott-ki, meg-hagyta, abban-is nem keveset fáradozott, hogy a' meg-halálozott Csáſzárt, a' mint a' Rómaiaknál ſzokásba vólt, az Istenek ſzámá közé bé-vette.

Jól lehet Adriánusnak tsak talán ſzínes, vagy-is épen hamis erköltsei vóltak, de még-is meg-érdemli ö aztat, hogy a' Nagy uraldó Fejedelmeknek ſzáma közé olvastattasson, mivel ö a' nemzeteket ſzerentséssekké tette. A' maga nagy ſtatistica tudománnya mellett, ſzerette ö a' ſzép Mesterſégeket, és ſzép Tudományokat-is. Igyekezett-is minden réſzirül a' Világnak leg-túdósabb embereket, ſzép ſzavakkal, 's nagy adományokkal maga Udvarába bé-hozni, de még-is tsudálkozásra méltó vólt a' benne, hogy azon tudós emberek ellen, a' kikkel leg-inkább társalkodott, és barátſágára méltóknak ítélte lenni, írígykedett, talán ugyan azért, mivel látta, hogy a' tudományokba nálánál erössebbek vólnának, és talán mint Csáſzár ezekben-is ö akart elsö lenni, de ezeknek félelmes következései vóltak. Egy nevezetes és híres Favorinus nevezetü Philoſophus, a' ki másképpen-is ſzelíd terméſzetü, és tsendeſséget ſzeretö ember vala, valamelly materiáról beſzélgetett a' Csáſzárral, ki-is job-

ban akarván aztat érteni, ſzokása ſzerént leg-ottan éles ſzavakkal fel-költ ellene, mingyárt-is a' Philoſophus alább hagyott beſzédgyében, és engedett a' Csáſzárnak. Favorinusnak baráttyai ſzemére vetették az ö bátortalanſágát, holott ö ſokkal helyesebben ſzóllott vólna a' Csáſzárnál. Ezen baráttyainak ſzemre hányására így felelt ö. *Ti aztat helytelenül mondgyátok, mert ollyan ember vallyon hibázhaté? a' kinek parantsollattyára harmintz Legiók mingyárt talpon vannak.*

Ezen Csáſzárnak vóltak ſok roſz passiói-is, mivel ö azon gonoſz életü Antinousnak nem tsak nagy baráttya vólt, de az ö tiſzteletére Templomot-is épittetett. De ugyan tsak Adriánus az igazſágot ſzerette, a' melly tsak ezen egy példából-is ki-tettzik: hogy egy Aſzſzonyſégnak pöre lévén, ſegítſégért hozzája folyamodott, a' Csáſzár így ſzóllott hozzája *Nintsen időm!* Az Aſzſzony erre így felelt: *Mért vagy hát te Csáſzár!* tetzett ezen bátorſága Adriánusnak annyira, hogy minden dolgait fére tévén, ötet meg-halgatta, és mindenképpen meg-elégítette. A' Léleknek halhatatlanſágáról-is vóltak nékie néminémü jó idæái, a' mint-is ezen néhány versekből kitetzik, a' mellyeket épen halála előtt munkált:

Animula, vagula, blandula,
Hoſpes, comesque corporis,
Quæ nunc abibis in loca,
Pallidula, rigida, nudula,
Nec, ut ſoles, dabis jocos.

Ezen

Ezen Adriánus Csáſzár alatt írták a' Rómaï historiát Florus, és Svetonius, Arriánus-is, Epictetusnak tanítvánnya, a' ki helyesebb Historia iró vólt a' két elsönél, és nagyobb Statista-is vólt náloknál. De Epictetusnak azon Philoſophusi munkája, a' mellyet az erköltsökrôl írtt, nagyobb ditséretet érdemel amazoknál. Ö egéſz maga Philosophálódását ezen két terméſzetnek törvénnyén épitette: *Viseld-el a' roſzſzat békeſséges türéssel, és mértékletessen ély a' gyönyörüſségekkel.* Ezeket ô maga-is így gyakorlotta, és életét ſzépen-is folytatta. Epictetusnak az ô békeſséges türése ſzer felett való vólt, Celsus azt írja felôle: A' midön egyſzer az ô Úra lába ſzárát nagyon meg-ütötte, (mert eleinten Sclávus vala, és Néró tette ôtet ſzabaddá) az Urához minden fel-indúlás nélkül, ſött nagy flegmával eképpen ſzólla: *Te az én lábamnak ſzárát el-töröd!* Valóſsággal el-is törte, melly után megint nagy békeſséges türéssel, és flegmával megint így ſzóllott: *Nem meg-mondám néked? hogy a' lábam ſzárát el-fogod törni.*

ANTONINUS PIUS.

Itten mindennek ollyan Fejedelmet kelletik képzelleni a' Trónuson ülni, a' ki egy valóságos szép erköltsökkel fel-ékesítetett Philosophus vala, a' ki polgár társai között polgár vala, és még-is a' birodalomnak attya vala. Ezen nevezet pedig ö általa nem úndokíttatott úgy-meg, mint mikor aztat gonosz és érdemetlen Császároknak adták, hanem az ö nagy tettei által érdemlette aztat meg. Ö e' világra jött a' havasokon túl fekvö Frantzia országnak részének Nisme Városában, a' kinek Attya vólt Titus Aurelius Fulvius, a' ki Consuláris vólt, az Annya pedig *Fatilda* vala. Ezen tiszteletet érdemlö nevet Pius, azért adták nékie, mivel a' Rómaiak Religiójának nagy tiszteljöje vala, és mivel Adriánus Császárnak mint életébe, úgy halála után-is sok hív szolgálatokat tett. Ö egy ember szeretö, kegyes, igaz, és a' köz jóban szorgalmatoskodó Uralkodó vólt, úgy annyira, hogy soha miglen ö országlott senki panaszra nem fakadhatott ellene, ö a' birodalomba lévö minden *Nemzeteket* úgy tekéntette, mintha egymással testvér atyafiságba lettek vólna, kiknek magát Attyoknak képzellette lenni, és valósággal az-is vala.

Mingyárás országlásának kezdetével jóságának nagy jeleit ki-is mutatta, mivel ö egy

öszve

öſzve esküvés ellen ſemmit ſem kívánt folytatni, és aztat mondotta: *Minémű nagy ſzerentsétlenſégemre ſzolgálna az; ha úgy találtatnék lenni a' dolog, hogy engemet ſok polgár társaim útálnának.* Ö ſoha ſenkihez hízelkedö ſzavakkal nem ſzóllott, ellenbe ö ſem vett-fel ſemminémű hízelkedést. Az adókat ö meg-kissebbítette, és nem-is engedte hogy azokat erönek hatalmával hajtsák bé, ſött ezeket ſzóllotta: *Én inkább ſzegény kívánok lenni, mint ſem hogy kintsemet a' népnek nehéz ſartzolásával ſzaporíttsam.* A' midön némellyek néki aztat mondották, hogy önnön maga Vagyonyjából, mért oſztana annyit ki a' polgárok között? ekképpen felelt nékiek: *Egy Fejedelemnek nem ſzükſég, hogy különös haſzna, különös jóſzága légyen, az ö egéſz tzélózása a' közönſéges jó légyen.*

Egykor épen illyen ſzemre hányást tett néki önnön feleſége-is Fauſtina, hogy, úgy mond; ö a' Birodalomnak kints tárát kíméllené, a' maga Attyai örökſégét pedig el-fetsérlené, ennek-is így felele ö; *Én nékem már ſemmi örökſégem ſintsen, miólta Császár lettem.* Ugyan azért halála után a' közönſéges kints Tár tömve tele találtatott, de a' maga kints tára üres vólt. De az ö adakozása, aztat még ſem gátolta-meg, hogy némelly fizetéseket meg-nem tíltott vólna, a' mellyek igazſágtalanúl a' kints tárból fizettettek, mert azokat ollyan emberek vették, a' kik a' hazának ſemminémű ſzolgálatot nem tettek, és a' kik restſégekbe másoknak véres verítékeikből éltek, ezen fizetéseket pedig az elötte élt Császárok ſzabták-ki nékiek. Igazán-is mondotta ezeket: *Egy birodalomba minden fönek, minden köznek kelletik dolgozni, és hogy*

nagy

nagy igazſágtalanſág vólna, hogy a' Birodalom ollyan emberek által emészteſſen, a' kik nem dolgoznak. Az illyen gazdálkodás ſokkal többet érdemel Titusnak felettébb való adakozásánál. Ő a' háborút minden tehetſéggel el-kerülte, és ezen mondása Scipiónak mindég a' ſzájába vólt, tudnia illik: *Én inkább akarok egy polgárt életbe meg-tartani, mint ezer ellenſéget meg-ölni.* De még-is mindenkor kéſzen vólt az idegen nemzetek bé-tsapása ellen maga jobbágyainak óltalmazására.

A' Britannusok, Szerecsenek, Németek, Dácusok háborút kezdettek ellene, de minnyájokat követtyei által le-tsendesítette, és így majd minden földi orſzágokat maga méltóſágával, és nagy tekéntetével békeſſégbe, és tsendeſſégbe tartotta, a' mellyért-is a' Bactriánusok, Indiabéliek a' Rómaiak barátſágát keresték. Egy Római Csáſzárt ſem tartottak a' külsö Orſzági Fejedelmek, és népek olly nagy tiſzteletbe, mint Antoninust. Ők ötet mindennémü viſzſza vonásokba, és pörökbe ítélö Bírójoknak válaſztották, és minnyájan azon igyekeztek, hogy kötésbe lehessenek vele, és a nemzetek azon Királyt válaſztották, a' kit ő meg-nevezett. Szóval minnyájan a' külsö orſzági Királyok, és Népek ötet inkább úgy mint Attyokat mint ſem mint Fejedelmet tiſztelték.

A' birodalmat úgy kormányozta ö, hogy mindenekröl ſzámot adott a' Senátusnak. A hívatalokra mind jó és érdemes embereket emelt fel, és ha hívatallyoknak jól meg-feleltek, nyóltz, kilentz eſztendeig-is meg-hagyta a tartományokba. Ha kire igazſágosan meg-bi-

zo-

zonyosodott, hogy másnak adósa vólna, azzal büntette-meg, hogy a' jószágát el-vétette, és jövedelméből tsak annyit adatott néki, hogy még-is tengődhetett, a' felül való jövedelmet mind addig a' meddig az adósság ki nem fizetődött, a' Creditor vette, de egyszer ki-elégíttetvén az adós, jószágát megint viszsza adattatta.

Maga baráttyaihoz, mintha hasonló lett vólna hozzájok, úgy le-ereszkedett, és azoknak tréfáit-is kedvessen halgatta, maga-is nyájaskodott velek, és az illyen kegyes Fejedelem, mint Antoninus vala, sok ollyan nagy dolgokat minden kétség kívül tselekedett, és mondott-is, a' mellyek meg-érdemlették minden időbe, hogy az emberek nem tsak meg-esmérjék, de meg-is tanúllyák. De már most keveset tudunk mi azokról, némelly írások, a' mellyekbe ki-valának téve, el-veszték, de leg-inkább a' Historiát írók, a' Fejedelmeknek háborúit, és az országok általok lett meghódoltatásait szokták ki-tenni, a' mellyek álmélkodást szoktak okozni, de más érdemes munkáikat, böltsességgel tellyes mondásaikat, tsak ritkán iktattyák bé. Illyeket tsak némellyeket tudunk felöle. A' többi között; ő Marcus Aureliust, a' ki nagy reménységű iffiú vala, olly nagyon szerette, hogy ötet fiának-is fogadta, és maga helyett a' Trónusra-is alkalmatosnak lenni ítélte. Vólt Aureliusnak egy oktató mestere, a' kit ő nagyon szeretett, történt azomba, hogy ez meg-betegedett, és meg-is hala, ezen oktató mesterét, a' midőn keservesen síratta, az udvarbéliek aztat mondották nékie, hogy illetlen vólna, hogy egy olly

nagy

nagy Hertzeg mint ő, olly nagy ſzív lágyſágot mutatna. A' Csáſzár ezen mondást meghalván, nem tetzett néki az ő érzékenyſég nélkül való ſzívek, azért-is így ſzóllott hozzájok: *Kérlek benneteket, hadgyátok ötet ſírni, és engedgyétek meg néki hogy ember légyen, mert ſem a' Philoſophia, ſem a' Csáſzári méltóſág el-nem nyomhattyák bennünk a' terméſzetnek érzékenyſégét.* Ez után ugyan tsak Márcus Antoninusnak oktatására, Asiából Chalcis Városából egy Apollonius nevű Philoſophust hívattatott Rómába, a' midőn már el-érkezett vólna, kérte, hogy az Udvarbá jönne; de Apollonius így felelt, hogy a' Tanítványnak kell a' Tanítóhoz jönni, és nem a' Tanítónak a' Tanítványhoz. A' Csáſzár mosolygott, és tsak ezeket mondotta: *Nehezebbnek tartya-é Apollonius maga ſzállásáról az én Palatiumomba jönni való úttyát azon útnál, a' mellyet Chalcis Városából Rómába tett?* De még-is meg-parantsolta azon iffiú Hertzégnek mesteréhez menni.

Másképpen-is ha valaki keményebb ſzavakkal, mint illet vólna, ſzóllott hozzája, fel-vette ő azokat, ha meg-esmérte magába, hogy ſzavainak valamelly fundamentoma vólna. A' midőn még Proconsul vala, Smirna Városába bé mene ő egykor házába egy fel-fuvalkodott Polemon nevezetű Sophistának, a' ki akkor otthon nem vala; haza érkezvén ezen büſzke ember már éj fél vala, még-is Antoninusnak nagy durtzásan aztat parantsolta, hogy mingyárt menneki házából, eztet tellyesítette-is ő, de minekutánna Antoninus Csáſzárſágra fel-emeltetett vólna, Polemon-is Rómába jött az új Csáſzárnak udvarlására és köſzöntésére, a' Csáſzár

ſzár meg-ölelte ötet, és mingyárt meg-is parantsolta, hogy az ö Csáſzári Palatiumába egy ſzép különös ſzobába ſzállyon, és a' jelen valók előtt így ſzóllott: *Polemont ſenki azon ſzobából ki ne méréſzellye hajtani.* Tsak hamar egy Comædiát jadzó a' Csáſzárhoz panaſzra jött, hogy ötet Polemon a' Theatromról le-hajtotta vólna. *Melly idö tájba történt ez?* kérdette tőle a' Csáſzár. *Délbe!* felelt a' Comædiát jádzó. *Légy békével!* ſzólla hozzája a' Csáſzár; *Ö engemet éj-félkor hajtott ki a' maga házából, és én aztat békeſséges türéſſel el-ſzenyvedtem.*

Egykor pedig egy gazdag Onulus nevezetü polgárt meg-látogata Antoninus, hogy láthassa az ö majd tsak nem fejedelmi módon fel-ékesített házát, és drágaſágait, látván abba néhány oſzlopokat, a' mellyek mind Porphyriai munkák vóltak, aztat kérdezte tőle, hogy hol, és melly drágán vette vólna azokat? Onulus komor tekintettel így felelt a Csáſzárnak: *Egy idegen házba ſiketnek, és némának kelletik lenni.* Halgatott-is a' Csáſzár, és gyönyörködött ezen feleletbe.

Azomba igazán mondotta aztat ezen Csáſzár, hogy nem lehet minden emberbül ollyan embert formálni, a' minöt ki akarna, mivel ſokba a' terméſzet meg-hajolhatatlan. Halála előtt ö még két bölts törvényeket adott-ki, az elsö a' vala; hogy meg-tíltotta ö az ollyas embert, a' ki már egyſzer el-követett Vétkéért meg-büntettetett, másodſzor-is ellene panaſzt tenni azért, vagy-is ſzemére hányni. Másodika e' vala, hogy el-törlötte ö azon ſzokást,

kást, melly mellett, ha egy Római polgár vétett, a'jóſzága vagy a'Fiſcusra, vagy-is idegen familiákra jutott, hanem meg-parantsolta ő, hogy ollyannak jóſzága gyermekeire maradgyon, ha azok továbbá-is Római polgárok maradtak. Szent Ágoston Doctor-is ditséri egy harmadik rendelését, melly e' vala, hogy egy férfit, ha maga feleſégét a'házaſság törésért bé vádolta, mint büntessen-meg, ha maga a' férfiú-is ezen vétekbe találna esni. De ámbár mind a' két réſz az illyen vétekért büntetést érdemel, ugyan tsak azon kár, melly ezekből a' polgári társaſságra való nézve következik, külömböz egymástól; a' mellyre egy Törvénytévönek figyelmetesnek kelletik lenni.

Mivel pedig minden tartományokba a' tsendes békeſség uralkodott az ő idejébe, mivel a' Músák a'fegyverek lármás zörgései között halgatni ſzoktak, a' minden féle ſzép mesterſégek, és tudományok úgy virágzottak, hogy az elötte élt Csáſzároknak idejébe ſoha annyira nem mehettek, és ugyan azért ſok bölts, és túdós emberek-is támadtak, a' mint-is az ő idejébe élt; Juſtinus Hiſtoricus, L. Apulejus, Ptolomæus Aſtrologus, Aulus Gellius grammaticus, és azon minden orvosok között leg-nevezetesebb Galenus Medicus.

Antoninus Pius Csáſzár már ſzép eſztendőket érvén erejében fogyatkozni kezdett, ſött gyakran betegeskedett-is, történt azomba, hogy, halála elött harmad nappal ſajtot evett, a' melly úgy meg-is ártott néki, hogy már az orvosok, maga Galenus ſem ſegíthetett rajta, hanem

hanem tsendes halállal ki-múla. Eſztendejének 77 korába, uralkodott pedig 22 eſztendeig.

MÁRCUS AURÉLIUS.

Miólta Nerva, és Trajánus Csáſzárok a' Senátusnak tekintetét néminémű képpen helyre állították, és a' Deſpotismusnak félelmét el ſzéllyeſztették, már a' hadi ſeregek nem vóltak urai a' Birodalomnak. A' Senátus, mint a' Birodalomnak elsö, és fö tagja válaſztotta a' Csáſzárt; vagy tsak láttzatott válaſztani. Már fellyebb ki-tettem, hogy Adrjánus ezen törvényt helyesnek lenni találta, jól lehett ez, tsak gyenge maradéka vala a' régi ſzabadſágnak. Most-is tehát a' Senátus Márcus Aurélius Antoninus Vérust Csáſzárnak válaſztotta. Az Antonius név azért adattatott nékie, mivel Antonius Csáſzár ötet fiának válaſztotta, fött magaleányát Faustinát-is feleſégül nékie adta. Mind ezen nevekhez, még ezen nevezetet-is, Philosophus, hozzája adták, mivel nem-is vólt minden eddig Uralkodó Csáſzárok között olly nagy Philoſophus mint ö vala. Gyakran-is ſzokta vólt ö Platónak ezen ſzavait mondani: *Szerentsés azon Orſzág, a' mellyben Philosophusok uralkodnak!* ha ö ezzel annyit akart vólna mondani, hogy éles elméjü és tudós uralkodók, a' kik az Ur Istenrül, a' terméſzetrül, és az emberekrül ſokat gondolkodván jó, és

egéſséges tudományt nyertek, hogy az il'yen Uralkodók magok jobbágyait mindenkor ſzerentsésekké tették, tehát ô igen helyessen ítélt vólna, mert egy Fejedelem a' leg-jobb tudományokkal bírhat, és azokat tudhattya, még is mind addig roſz Uralkodó léſzen, miglen maga ſzívét úgy meg-nem jobbíttya, mint maga értelmét tanúlása által meg-jobbította. Kétſég kívül Márcus Aurélius ollyan Fejedelmekrûl gondolkodott, a' mint alább meg-is fogjuk látni, a' kik az egéſséges Philoſophiának elô adásai ſzerent nem csak gondolkodnak, és beſzéllenek, hanem valóſággal azok ſzerént élnek-is.

Vérust ô magával való uralkodónak tette, mivel Antoninus Csáſzár eztet úgy kívánta, és adoptiója mellett mint egy már ötse-is vala. Mihent ezen válaſztást a' Senátus jóvá hagyta, mingyárt mind a' ketten a' Prætoriánus katonák táborába ki-mentek, és minden embernek 20,000 ſeſtertziumot igértek, mert másképpen félelmes dolog lett vólna, ezen már egyſzer bé-vétettetett ajándék ſzokását nem tellyeſíteni. Igy tehát ezen két Csáſzárok egy más között fel-oſztották a' hatalmat, de úgy, hogy egyesûlve munkálkodgyanak. Nem lehet Márcus Aurélíust eleget tsudállani, hogy ô; a' ki minden Fejedelmek között leg-tökélletesebb, leg-erköltsösebb vala, ollyan embert, mint Vérus vala, a' ki egy erköltstelen, bátortalan, és a' feslettſégnek Sclávusa vólt, magával uralkodónak válaſztotta. Az igen nagy jóſág gyakran roſzſzat ſzokott ſzülni, és ezen egy hibáját tudták tsak Márcus Aurélíusnak.

Mivel

Mivel pedig ollyan vélekedésbe vólt Márcus Aurélius, hogy Vérus, a' háborúnak terhei között, meg-fogna felejtkezni a' búja életről, a' Parthusok ellen Fő Vezérnek tette ötet, a' kik éppen akkor Arméniába bé-ütöttek, és egy Római ármádát meg-is vertek. Vérus el-ment, de úttyába mindenütt mulatott, valahol tsak alkalmatosságot nyert a' vígasságra, és utóllyára Antiochiába maradott, a' hol-is négy esztendeig, mivel éppen addig tartott ezen háború, leg-útálatosabb ki-rúgások között nagy feslettséggel töltötte idejét, de ezen idő alatt az alatta lévő jeles Vezérek egynéhányszor diadalmaskodtak. Vizsza tére Vérus nagy ditséretes bajnoki névnek meg-koronáztatásával, mintha az alatta való Vezéreknek nagy tetteit mind ő maga vitte vólna véghez. Azomba pedig ötet búja élete meg-ösztövérítette, és Aurélíusnak-is az ő intéseit meg-vetette, és tsak azon igyekezett, hogy a' Birodalomnak minden jövedelmét miként nyelhesse-le, és maga ártalmas, és tökélletlen kívánságainak miként tehessen eleget.

Egyetlen egy Vendégség, a' mellyhez tsak tizenkét személyek vóltak hívatalosok, hat millió festertziumba tölt, azért vólt ez olly költséges, mivel olly bolond adakozásokat tett, a' mellyek mind eddig hallhatatlanok vóltak, mert ő maga Vendégeinek nem tsak sok drágaságokat ajándékozott, de még sok Sclávusokat, és Majorságokat-is osztogatott. Azon időbe pedig a' sok Sclávusoknak ajándéka sokat tett.

Márcus Aurélius azomba meg-mutatta, hogy helyes vólna Plátónak azon mondása:

Szerentsések azon Nemzetek, a' kiknek hölts Királlyai vannak, vagy-is a' kiknek Királlyai erköltsösek. Aurélius a' Senátusnak foha parantsolatokat nem adott, hanem annak jóvá hagyását kívánta, és az ö tanáts adását pontra-is követte. Egy tanáts adó fem gyakorlotta úgy a' gyülést mint ö. A' közönféges pénzekkel-is igen takarékosan bánt ö, fött olly vélekedésbe vólt, ha nem vólna-é ö, a' katonák fizetésével-is a' birodalomnak terhére, azért-is egy diadalom után így fzóllott ö a katonákhoz: *Ha én többet adnék, a' mint' mennyi titeket illett, tehát aztat én nékem, a' ti fzülöitektül, vagy atyafiaitoktúl kellene el-vennem.*

A' fok háborúk által annyira ki-vólt merítve a' közönféges kínts tár, hogy már abba femmi pénz nem vala, és ennek híjjával a' háborút fem folytathatta vólna tovább, ö pedig annyira fzerette maga jobbágyait, hogy ö őket új adókkal terhelni nem kívánta, mellyek által a' háborúk fzükfégei ki-pótoltassanak, hanem inkább ollyan jó példával kívánt lenni, a' mellyet minden erejébül ki ki maga hazájához tartozik mutatni. Azért-is minden drágafágait maga Palatiumának, drága köveit, arany, és ezüst edénnyeit, még a' maga felefégének aranyos drága öltezeteit-is, különössen az ö fok és nagy gyöngyöknek gyüjteménnyeit, a' mellyek egy különös bóltba tartattak, nyilván való kótya vetésre botsájtotta, melly által annyi pénzt-is nyert ezen Csáfzár, hogy azzal nem tsak a' háborút folytathatta, de még fzükfég idején népét-is fegíthette, fött abból még nagy réfzit-is drágafágainak vifzfza-is válthatta, mindazonáltal fzabadfágot adott azóknak, a' kik

aztat

aztat meg-vették, hogy ha tettzik magoknak meg-tarthattyák, vagy-is pénzek meg-térítésével nékie viſzſza adhattyák. Igazán mondotta tehát ö aztat; *Egy Csáſzárnak nintsen ſemmi tulajdona, hanem mindene valamije vagyon, az a' jobbágyaié.*

A' jó erköltsöknek tüköre vala, és minden tehetſégét arra fordította, hogy jobbágyait-is erköltsösökké tehesse, de ehez erőſzak tétel nélkül fogott, mivel ö az emberi nemzetnek gyengeſégét jól esmérte, és böltsen-is mondotta ezeket: *Mivel az emberek olly jókká nem tétettethetnek, a' mint az ohajtás kiványa, tehát úgy kelletik öket el-ſzenvedni, a' mint magokba vannak, hogy nékiek úgy vehessék haſznokat, a' mint legjobban lehet.* Igen jó fel-tétel, a' mellyből a' könnyen gondolkodók, által láthattyák, melly gyenge légyen az ö Systemájok a' meg-jobbításban. E' ſzerént tudta-is Márcus Aurélius a' Rómaiak ízléséhez magát alkalmaſztatni, tudván hogy ök ſzeretik a' Comædiákat, és Pantominákat. Azért-is önnön maga ſzép Comædiákat adott, és ſzeméllye ſzerént jelen vólt azoknál. De mind azért fére nem tette a' birodalom dolgait.

Mind azon háborúkat, a' mellyeket a' Vandalusok, Sarmaták, és Svábok ellen folytatott, ſzerentsésen el-végzette, de még-is a' Birodalom határai ellen ſok Németek, Jáſzok, és Márcomannusok indúltak, ö ezek ellen Vérussal el-mene, mert már ki-tanúlta aztat, hogy Vérus ſem orſzág birodalmára, ſem annak ellenſég ellen való oltalmazására elégſé-

ges ember nem vólna, és egyedül magának a' Fő Vezérséget nem adhatná. Vérust azonba, a' kit úgy-is már a' rendetlen és feslett élet megrontott vala, hirtelen a' guta meg-ütötte, és meg-hala. Kétség kívül nem sokat szomorkodott Márcus Aurélius az ő halálán, de még-is némellyek ollyan vélekedésbe vóltak, hogy alattomba ő ölette vólna meg őtet, de ez nyilván való hazugság vala. Ha Aurélius ótsárlást érdemel, tehát egyedül azért érdemli ezt, hogy ő azon tökélletlen életü Fejedelmet megistenesítette, de talán ebbe sem vétett ő, mivel ezen nevetséges czeremónia azon időbe szokásba vala, és ennek meg-tartását a' Birodalom is kívánta.

A' Császár Pannoniába sietvé bé-ment, a' mellybe a' Márcomannusok bé-tsaptak, és ottan ött esztendeig maradott, a' hol-is olly nagy nyomorúságot szenvedett, hogy önnön szenvedésének példája-is allig vihette katonáit az el-türésre. Ollyan hévség, és szárazság lőn ottan, hogy minden kútak, és patakok ki-száradtak, a' mellyért-is ármádája nagy inségre jutott. Ezen majd kétségbe esés között, egy Legió, melly a' Máltai vala, és keresztényekbül állott, a' Nagy Ur Istenhez buzgón könyörgött, hogy kegyes segedelmét nyújtaná hozzájok, mingyárást-is a' Rómaiak táborába elégséges essö esett, a' Márcomannusok táborába pedig a' menykövek nagy dörgések között olly sürüen húllottak, hogy közülök számtalanok veszettettek agyon. A' mellyért-is azon Legió menydörgö, és Menykövezö Legiónak nevezteteti. Eztet ugyan azok, a' kik a' tsudákról kevéset tartanak, nehezen fogják el-hinni, de az

Úr

Úr Isten hatalmas, és Mindenható. Még e' mellett Tertuliánus Márcus Auréliusnak egy levelét adgya elö, a' mellybe maga meg-vallya (jól lehet pogány vólt) ezen történetet tsudának lenni, és errül a' Senátust-is tudósította, és annak utánna Kereſztényeket betsbe-is tartotta.

Igaz dolog ugyan, hogy azon Oſzlopon, a' melly Antoninusnak tiſzteletére emeltetett-fel, Jupiter ki-vágva vagyon, mind ád essöt a' katonáknak, de Aurélius kép faragói az Istent nem-is tudták ki-faragni, hanem mivel Jupitert több bálvánnyaik és Isteneik között legnagyobb Istennek tartották, azért-is tulajdonították ezen essöt nékie, mellyböl bizonyos következést lehett ki-hozni, hogy azon történet bizonyosan meg-esett, másképpen Jupitert az essövel Márcus Aurélius azon oſzlopra nem vágattatta vólna, és így aztat-is ebbül ki kell hozni, hogy azon Rómaiak hamis Istene bizonnyal nem adhatott essöt az ö katonáinak, hanem a' menybe lakozó igaz Úr Isten tette ezen tsudát. Meg-is verte kegyetlenül Márcus Aurélius azon barbarusokat, mihent katonáinak ſzomjúja meg-ſzünt, és egéſz Pannoniából ki is üzte.

Bár nagyon félelmesek vóltak a' Németek, de még-is egy nagy ſzámú ollyan gyakorlott ármádiának, mint a' Római vala, ellent nem állhattak, mert ennek illyen nagy Csáſzár vezérlése alatt meg-gyözhetetlennek kelletett lennie, de még-is békeſséget kértek, és meg-is nyerték aztat. Sött az-is meg-engedtetett nékiek, hogy azon tartományokba, a' mellyek-

be ök erövel akarják magokat bé-tolni, Coloniákat álithassanak-fel. De ezen kemény, és mindent kívánó nemzet tsak alkalmatosſágra várakozott, hogy minden felöl bé-rohanhasson.

A' napkeleti réſzen nagy ellenſége támadott Márcus Auréliusnak, ez pedig Avidius Caſſius vala, a' ki Nagy Vezér vólt, és a' katonákat fenyíték alatt, és jó rendbe tudta tartani, és magát úgy tétette, mintha a' régi ſzokást, és erköltsöket kívánná bé-hozni. Ö a' Parthusok ellen ſzerentséssen folytatta a' háborút, mostan pedig a' bízattatott reája, hogy a' Syriai Legiók közé a' jó rendet hozza bé. Ezen ember felette hívatalokra vágyódó vala, és ezen vágyódását a' Republicánusi erköltsnek ſzínesſégével palástolta. Fel-is támadott ö a' Csáſzár ellen, és ki-hírdettette nagy álnokúl, hogy a' Csáſzár meg-hólt vólna, és magát ki-is hírdettette a' katonák által Csáſzárnak.

A' midön a' Csáſzárnak ezen hírt meg-hozták; illyen kegyesen ſzóllott ö: *Ha Caſſiusnak vagyon el-rendelve a' Birodalom, aztat ö tőle ſenki el-nem veheti, ha pedig nintsen nékie ítélve; tehát maga magát nagy ſzerentsétlenſégbe ejti. És mivel ö még nintsen bé-vádolva, életét ſenki ſem veheti-el, de ha a' Caſſius élete haſznosabb a' birodalomnak mint a' Csáſzár gyermekeinek életek, tehát éllyen mindég, ezek pedig ne éllyenek.* Sött erre ötet a' Csáſzár Asiának egy nevezetes tartománnyába Gubernátornak tette, de ö mint fel-fuvalkodott, tsak Csáſzár akart maradni, ſok tartományok-is annak lenni ötet meg-esmérték. Ezek után a' Csáſzár el-

lene

lene meg-is indúlt, de minek elõtte ármádájával táborba szállott vólna, már a' fejét eleibe hozták, mivel õtet két alatta való Vezérek megölték. Ha más látta vólna a' fejét, örvendezett vólna; de ezen kegyes Császár el-fordúlt attól, és meg-parantsolta, hogy ezen fejét tiszteséggessen temessék-el, és ezeket mondotta: *Meg-foszttattam én egy könyörületesség tételnek alkalmatosságától.* Ezek után meginti így szóllott: *Inkább akkartam vólna Senátori Vérnek ki-ontása nélkül országlásomat végzeni.* Ezek után kérte a' Római Senátust, hogy ez egy nevezetes, és Fõ rendbül való olyas embert halállal ne büntessen-meg, a'ki a' Cassius párt ütésében részes lett vólna, a' mint-is így írt õ a' Tanátshoz; *Én kívánnám, hogy én mind azokat, a' kik ezen háborúba elsõ hévségekbe életeket veszteték, fel-támaszthatnám.*

Kívánta tovább, hogy Cassiusnak felesége, gyermekei, és minden rokonysága, nem tsak hogy meg ne büntetessenek, de még, hogy magok jószágaiban nyugodalmasan meg-is hagyattatassanak A' Császár még õket nagy hivatalokra-is fel-emelte.

A' midõn a' Császárnak önnön felesége Faustina aztat tanátslotta, hogy az illyen hitetlen jobbágyaival keményebben bánnyon, így felelt nékie: *Egy Római Császár más által nem érdemli a' Világnak tiszteletét, hanem tsak kegyelem adások által.* Az õ Attyafiai-is ótsárolták õtet ezen nagy lágyságáért, és aztat mondották szemébe: *Cassius nem bánt vólna veled illy nagy lelkûséggel, ha maga tzéllyát elérhette vólna.* A' Császár mind ezekre így felelt:

lelt : *Nem úgy éltem én, és az Isteneknek nem úgy szolgáltam, hogy én attól tarthattam volna, hogy ők Casziushoz kegyelmesek lesznek.* Ő tehát maga jó lelki esméretébe bízott, mert ő mindég az ő tökélletes dolgokba való bé-látása szerint folytatta dolgait, bár azon bé-látások, tsak egy betsületes pogánytól származtak.

Ezen mérték felett, nagy jóságú Fejedelem ugyan ezen jósága által, a' mellyet sokan nem érdemlettek, sok bal lépéseket-is tett. Az ő felesége Faustina, második Messalina vala. Nem hogy búja életéért tőle el-vált vólna, de még az ő Czinkossait a' leg-főbb hívatalokra emelte-fel, egy még eddig szokásba nem vólt főtt nem-is hallatott, nevezetet adott nékie, tudni-illik : *A' Táborok, és ármádák Annya.* Halála után pedig az Istenek közé számláltatta, és emlékeztető oszlopokat emeltetett-fel tiszteletére. A' fiához-is Comodushoz, a'ki-tökélletlen egy iffiú vólt, ezen nagy jóságát, mutatta, a' mellyel ezen erköltstelen fia mindenképpen viszsza élt. Hogy ötet a' Császári koronának el-nyerésében bizonyossá tehesse, Tribunusi hatalmat adott nékie, és ahoz az Augustus nevet kaptsolta.

Ki-üzte ő ezen fiatal Hertzegnek Palatiumából az erköltstelen embereket, a' kikkel ő körül vala véve, de tsak hamar megint viszsza hívattatta őket, mivel ezen Hertzeg betegnek tette magát, és mind addig nyögött nyöszörgött, miglen ezen maga szörű emberek között színlett betegségébül meg-gyógyúltnak lenni nem mutatta magát. Már annak utánna Comodus rosz természetinek fékit meg-ereszte-

te,

te, és minden illetlenségeket el-követett. Vólt a' Császárnak egy Veje, a' ki minden szép erköltsökkel tudományokkal bírván elégséges lett vólna az Országlásra; eztet kelletett vólna nékie adoptálni, és nékie hagyni a' Császári Trónust, mert a' birodalomnak törvénnye szerént szabad vólt néki eztet tenni, és kedvessebbnek-is kelletett vólna lenni a' birodalomnak boldogsága a' fiának nagyra való fel-emeltetésénél, és másképpen nem-is lehet ötet ebbe menteni, hanem tsak hogy az ö nagy jósága és Attyai szeretete által meg-vakíttatott.

A' midön már bizonyos lett, hogy halála után a' Császári hatalom, és korona, a' fiára fog háromlani, a' Marcomannusok Pannoniába megint bé-ütöttek, ezek ellen el-mene ö, de allig ére Pannoniába, mingyárt meg-hala 60. esztendös korában. Országlott pedig 18. esztendeig. Illy hirtelen halálának okát némellyek az orvosoknak tulajdoníttyák, a' kiket a' fia Comodus pénzel veszteget vólna meg, tsak hogy annyival hamarább ülhessen a' Trónusra.

Az ö uralkodása példája vala az igaz böltseség tudománnyának, a' melly valódi bölts embereket, és nem tsátsogókat formál. A' Stoicusok sectája; így szól ama nevezetes Montesquieu el-szaporodott a' birodalomba, és nagy tekéntetet nyert. Az emberi természet minden erejét arra fordította, hogy olly jeles sectát munkálhasson, a' melly hasonló légyen azon fühöz, melly ollyan helyen nö, a' hová a' Nap nem fütt. Egy titkos belsö örömöt érez minden, a' midön ezen Császárt hallya szóllani,

nem

nem lehet az ő Életének le-írását a' nélkül olvasni, hogy belsô érzékenyfég által a' fzív meg-ne illetessen, ennek pedig az a' hafzna vagyon, hogy a' jóra nagy öfztönt nyér, mivel illyen nagy ember életébe fokkal nagyobb jót lát maga jófágánál. Eddig Montesquieu túdós Ur. Ki Márcus Auréliusnak elmélkedéseit olvasa, ollyan belsô képzelödést érez, mintha önnön fzeméllyét látná írásiban. Látni fog egy Philofophust a' Trónuson, a' ki olly érzékenyfégekkel tellyes, a' melly tsak igazfágot, és az emberifféghez illô dolgokat kíván ki fzolgálni, és mind azon fzolgálatokat, a' mellyek fzínesek, vagy-is áll ortzásak, és az igaz érdemen nem épültek nem tsak kerüli, de meg is veti.

Illyen nagy Fejedelemnek orfzáglása alatt a' Böltsesfég és Erköltsök tudománnyainak virágzani kelletett, de mint hogy minden dolgok a' vifzfza élésnek alája vannak vettetve, úgy történt itten-is, fokan a' maga passióit a' Philofophiának fzínével palástolták, azomba hízelkedök vóltak, tsak hogy a' böltseknek bizodalmát meg-nyerhessék. Ama éles elméjü Luciánus fzint ollyan nevetfégessé tette a' hamis Philofophusokat, mint a' hamis Isteneket. Ő az, a' ki velünk két híres meg-tsalókat, Peregrinust, és Sándort meg-esmértet. Az első tellyes minden rofzfzafágokkal, a' Kereftény hitet vette-fel, hamar Pápa-is lett, a' mellyért-is Rómába tömlötzbe tétettetett, ezen fzenvedéséért ötet a' Kereftények majd mint Mártyrt úgy tifztelték. Minek utánna ki-fzabadúlt vólna, a' Kereftények ellen valamit vétett, a' mellyért-is Templomokból ötet ki-hajtották.

An-

Annak utánna Cynikusnak magát mutatta lenni, mindenhez goromba vólt, a' mellyért-is mindenektöl meg-útáltatott, utóllyára olly balgatagságot vitt véghez, hogy az Olympusi játéknál meg-égettette maga magát nagy pompával, mivel ö ez által olly híres akart lenni mint Hercules. Sándor Profetának lenni adta ki magát, és a' könnyen hivö népet, húsz esztendeig ámította, ollykor még a' nagy embereket-is; szidalmazta mind a' Keresztényeket, mind az Epicureusokat, és öket Isten tagadóknak nevezte, de tsak azért, mivel ezek ötet üldözték.

A' leg-nevezetesebb Philosophusok azon idöbe: vóltak Celsus, a' ki halálos ellensége vólt a' Keresztényeknek, a' kinek írásai ellen Origenes hathatóssan írtt. Sextus Empiricus, a' ki az elménck gyengeségéröl sokat írtt, azértis a' Pyrrhonismusba be-bukkott. Africából való Apuléjus, a' ki Mágusnak tartatott, a' mellért-is ötet a' pogányok, valamint Apollonius, és Tynaneus, a' Krisztushoz hasonlítottak. Galénus, a' ki az orvos tudományt nagyra vitte, és meg-is érdemlette, hogy ötet Márcus Aurélius betsüllötte.

Ezen nagy Császárnak nem lehet vétkül tulajdonítani, hogy a' Keresztények Galliába olly nagy üldözést szenvedtek, ö ellenek egyetlen egy parantsolatot se adott ki, sött az mondattatik felöle, hogy meg-tiltotta vólna az ellenek való panasztételt, hanem a' Népnek fanatismussal tellyes buzgósága, és ezekkel a' Magistratuális személyeké-is, más felöl pedig

azon

azon buzgóság, a' mellyel ellent állottak a' birodalom vallásának, a' Keresztények, és az ô meg-útállások, és a' Philosophusoknak egymással való meg-nem egyezések, mind ezeket öszve véven, lehettek okai a' Keresztények üldözésének. Mert találtattak a' Keresztények között sok írás túdók, a' kik hathátos buzgósággal ellent állottak a' pogányok bálványozásának, találtak olyan Térítök, a' kik fáradhatatlanúl az igaz Keresztény vallásnak ki-terjedésében munkálkodtak, és a' számtalan Martyroknak állandóságok-is, nagy tsudálkozást okoztak, de egyszersmind a' pogányokba indúlatot-is, mivel ök mind ezeket, szemfény vesztésnek, vagy-is ördöngös babonaságnak tartották; föképpen azok, a' kik az Isteni fügárlásokba kegyelmet nem nyertek. Illendönek, és hasznosnak-is állítom én lenni, hogy ezen nagy böltsességü Császárról még többet szóllyak, a' mellyért-is ki-teszem, a' mellyeket olvastam felöle.

Márcus Aurélius sokat fáradozott a' Nagy Úr Istennek meg-esmérésében, hogy maga erköltseiben-is mindég jobban és jobban tökélletesíttessen. Az óráit, a' mellyekbe a' birodalom dolgaitól ment lett, mindenkor bölts tudósokkal töltötte, az hasznos könyveknek olvasásáról sokat tartott, és az azokban talált jóknak elmélkedéséről; mivel ezek által jutt minden ember tökélletességre. Sok Fejedelmek, fö Urak, gazdag és hatalmas személyek, aztat vélik, hogy nagyságok, hatalmok, 's gazdagságok által már mindenképpen tökélletesek vólnának, és nem vólna szükség elméjeket meg-gazdagítani, mivel úgy-is az ô állapat-

tyok

tyok miatt tekéntetbe vólnának. De Márcus Aurélius aztat hitte, hogy mivel ő Csáſzár, annál inkább kelletik nékie azon igyekezni, hogy bölts, és jó légyen ; mivel annyi milliom embereknek parantsolna, a' kiknek jó példát ſzükſég nékie mutatni. Minémű fáradhatatlanſággal, buzgóſsággal igyekezett ő ezen fel-tételét tellyesíteni, egy kis könyvetskéjéből, a' mellyet ő görök nyelven ki-adott, tsak látni.

Ebbe az ő magáról való elmélkedései, egyſzersmint éſzre vételek a' ő belső állapattyáról foglaltatnak, és még magával való beſzélgetései, meg-emlékeztetések, és bíztatások, fel-ébreſztetések, a' mellyeket mind magához tett, az ő neveltetésének históriája, erkölcseiről való diáriuma, a' tudományokban való elő-menetele, az ő erkölcsei, és hibái is. Ez a'könyv Deák és több Európai nyelvekre már által vagyon fordítva. Ő ezen gondolattyait eſztendőnként gyűjtötte, még azon németekkel való háborújába-is, a' midőn Magyar Orſzágba a' Garan vize partyán táborba állott, és megint egy Római Carnuntum nevezetű városba, a' melly Pozsony, és Béts között állott. Ezen igen ditséretes könyv leg-inkább a' Fejedelmeknek való, de másoknak-is haſznos, a' kik magok meg-jobbításokra való nézve magokkal esméretesebbek akarnak lenni, ebbe pedig minnyájunknak kell igyekezni.

Márcus Aurélius azon könyvébe elsőbenis emlékezik azon jókról, mellyeket ő Ősétől, Nagy Attyától, édes Attyától, Annyától, némelly Oktatóitól tanúlt, és azok által azokra

ſzok-

fzoktattátott, réfz fzerént azért, mivel nékiek hálaadással tartozik, réfz fzerént pedig azért, hogy azon jókba magát meg-erõsíthesse. Így fzól õ példának okáért: hogy õ Nagy Attyának köfzönheti, hogy õ egyenes fzívû, és az haragtól ment lett, az édes Attyának pedig, a' kitûl ugyan az halál által hamar meg-foftatott, hogy õ mindent meg-ítélõ, és férfiúi terméfzetet nyert. Az Annyának pedig hála adással azért tartozik, hogy õ fzelíd, jámbor, és adakozó lett, és magát nem tsak a' rofz tselekedetektûl, de még a' rofz gondolatoktól-is megtartóztathattya. Egynek Oktatói közûl aztat köfzönheti, hogy õ munkás lett, és kevéssel meg-elégedhetik, e' mellett, hogy a' mértékletes élethez fzoktattatott, a' munkára magának vetni kezeit, ha mingyárt más által aztat véghez vitettethetné-is tanittatott, és még arra-is, hogy idegen dolgokba magát ne keverje, és az árúlkodókat ne halgassa. A' másikának aztat hálállya, hogy õtet arra tanította, hogy magát miként tarthassa-meg fzép egyarányúfágba, és maga magán mint uralkodhasson. Illyen, és ezekhez hasonló fok emlékeztetések vannak abba, a' mellyek között fok jó erkölcsök találtatnak, a' mellyeket õ Antoninustól-is, a' ki-õtet fiának fogadta, tanúlta, és igen fzépek azok.

De még fzebb az, hogy õ mind ezekhez még aztat teszi, hogy mennyivel tartoznék õ az Isteneknek. Nem kelletik aztat tsudállani, hogy õ az Istenekrûl fzólt, olly bõlts pogányok mint õ vala, még-is tsak egy Istent hittek, és a többi úgy neveztetni fzokott Isteneket, tsak

hatal-

hatalmas lelkeknek tartották, a' kik az ö parantsolattyát viſzik véghez. Meg-esmérte ö tehát nagy hálaadással az Úr Istennek kegyelmét, hogy nékie jó Atyákat és Ösöket, jó Attyafiakat, oktatókat, és barátokat-is adott, mellyekre való nézve, ö úgy magát meg-vonva viselte, mind az Udvarnál, mind a' midön már a' Trónuson ült, mint akár melly alá való polgár, és hogy a' pénzbe-is fogyatkozást ſoha ſem ſzenvedett, ha a' ſzegényekkel jót akart tenni. Valóſággal érzékenyſéget okozhat akár kibe, hogy egy pogány ezeket az Úr Istennek köſzöni, holott ſok Kereſzténynek eſzébe ſe jutt, a' midön az Úr Istennek valamelly ingyen való kegyelmét veſzi. Gyönyörüſég olvasni, ezen Csáſzár, miként kéſzíti magát minden reggel békeſséges türéssel el-viselni azon napon a' roſz embereknek tselekedeteit, a' kikkel dolga talál lenni, és minként bátoríttya magát, és ébreſzti, hogy ſemminémü ellenkezö alkalmatoſságokba kitsiny ſzívü ne légyen, hanem mindenekért az Istennek hálát adgyon, és úgy éllyen, mintha tsak hamar el-kellene nékie e' Világot hagyni, melly tsekélyſégeknek tartya e' földi, és ideig tartó minden gyönyörüſégeket, és egy tiſzta, és erköltsös lelket mindenek felett mint emeli fel, és még melly igazán ſzóllittya igy meg önnön magát: *Egy ember, más emberért teremtetett, következés képpen vagy tanítsad-meg a' másikat, vagy-is ſzenyved-el ötet.*

Szép az-is, mint kérdezi maga lelkét, hogy meddig léſzen el-távozott azon tökélletesſégektöl, a' mellyekre ö alkalmatos, melly hozzá hasonlíthatatlanúl taníttya ö magát

gát új fundamentomokkal, és elmélkedésekkel, hogy fel ne indúllyon, és éppen ne haragudgyon, ha ne talántán valaki ötet meg-bántaná. Végtére több illyen bölts, és oktató ki-fejezések után mint inti ö magát: *Ezen rövid élet után örömmel, és örvendezve e' világból ki-menni.* Mivel az életnek nagy Ura ötet kegyelmessen botsájtya-el.

Ugyan az ö halálával leg-inkább a' Római birodalomnak mind ereje, mind pedig ſzerentséje oda lett. Héjába kívánták a' Rómabéliek még ſok ideig, hogy az ö Csáſzárjaik, magok neveik mellett még azon kedves Antoninus nevet-is viſellyék, mivel érdemetlen Fejedelmek jöttek a' Trónusra, és azon jók-is; a' kik esettel utánnok következtek, az elöttök való Fejedelmekbül okozott zürzavarokat, és helytelenſégeket, már meg-nem jobbíthatták. A katonák még ſzabadabbakká, és pajzányobbakká lettek, mind eddig vóltak. A' Rómaiakba ſzóval oda lettek a' régi nemes erköltsök, és a' hazához 's törvényekhez való ſzeretet, a' mellyek a' rendtartást ſzokták fen tartani; és a' kibe ez még-is vólt, bátortalan vala, és ſzóllani a' félelem nem engedte.

Márcus Aurélius mindeneket el-követett, hogy maga fiát Comodust az uralkodásra alkalmatossá tegye, de ö ollyan ſzerentsétlen vólt, mint ollyan több Atyák ſzoktanak lenni, a' kiknek gyermekei, vagy el-tsábítás által, vagy-is magok képzellödései által, mintha ök a' dolgokat jobban értenék, mi tehetné öket ſzerentsésekké; meg-rontatnak. A' midön Aurélius halálához közel vólt, félni kezdett; hogy az ö tizen-

tizenkilentz eſztendõs fia könnyen feslettſégre vetemedhetne, melly által az Orſzág ellenſégeitõl-is meg-vettethetne, a' kik-is rajta gyözedelmeskednének; azért-is õ a' maga leg-fõbb Tanátsossait, és baráttyait ágyába feküdvén magához hívattatta, és haldokló ſzavakkal kérte õket, hogy helyette Attyai lennének; és akkor ezen fia-is jelen vólt, és még ezeket-is mondotta: *Tsak a' jobbágyok ſzeretete, és nem a' katonáknak ſeregei teſzik egy Fejedelemnek orſzáglását tsendessé. Titeket illett, nékie jó oktatásokat adni, hogy az õ tulajdonſágai meg-ne romollyanak, és hogy õ ditséretes uralkodó légyen.* De mind ezen ſzép kívánſágok vízzé váltak, a' mint most mingyárt meg-fogjuk látni.

COMMODUS.

Néhány ollyan Uralkodások után, a' mellyek az emberiſégnek tiſzteletére váltak, megint ollyan idõkre jutottak a' Rómabéliek, a' mellyekbe a' Tyrannismus uralkodott. Ez az emberi ſorsnak terméſzetes folyása. Minek utánna három, négy Fejedelmek igazſágossan, és kegyessen uralkodtak vólna egymás után, egy tsudálatos történet mutatta-ki magát, mihent Commodus a' Csáſzári Trónusra fel-hágott. Az elõtte való Fejedelmek mint egy a' Trónusra ſzületteteknek látzattak lenni, és Attyai-is vólták a' népnek. De mihent Com-

modus Attyának helyét el-foglalta, nem hogy mindenekbe ötet követte vólna, de még Domitiánusnak, és Nérónak ízléseit fel-vévén nyomdokaikba lépett. Ö Németh orſzágba azzal végzette-el a' háborút, hogy azon barbarusoktól pénzen vette-meg a' békeſséget, és a' midön Rómába ditsö ſzekéren nagy pompával bé-jött, egyet maga kedves emberei közül azon ſzekérbe maga mellé ültette, e' pedig Perennis vólt, egy búja ember.

Már Rómába lévén, mivel több háborúja nem vólt, maga Udvari embereitöl körül vétettetett, a' kik-is hízelkedvén nékie, minden iſzonyodást okozó roſzſzaſágokra reá vették. Perennis vala ezek között az elsö, a' ki minden igaz, és jó erköltsü baráttyait vele az udvarból ki-hajtotta, magát pedig a' leg-nagyobb feslett búja életre reá vette. Maga Palatiumába 300 ágyassai között dözsölve vendégeskedett, és minden roſzſzat el-követett, olly-kor Aſzſzonyi ruhába öltözött, és úgy mene a' Senátusba, a' hol-is minnyájok láttára borozott. Ezek után vért ſzomjúhozóvá vált, a' mellyért-is úgy meg-útáltatott, hogy önnön testvére Lucilla ellene másokkal öſzve esküdött, hogy meg-öletessen. A' midön meg-öletetésének napja el-érkezett, Quintiniánus, a' ki ötet meg-akarta ölni, egy iffiú Senátor, hozzá mene, egy ki-vont pallosal, és így ſzóllott hozzája: *Eztet te néked a' Senátus küldi!* De ideje vólt még ezen gyilkoſſágnak eleit venni, a' mint-is ö annak elötte mindeneket ki-tanúlván Lucillát, Quintiniánust-is meg-fogattatta, és öket többekkel másokkal ke-

kegyetlenül meg-ölettette. Quintiniánusnak ſzavai ezen Csáſzárnak ſzívét úgy fel-indították, hogy ő egy meg-engeſztelhetetlen haraggal vólt ezen Senátus ellen, a' melly érdemes, és olly tiſzteletes gyülés vala, a' melly a' jó Fejedelmeket a' Sclávitás alól ki-vonta.

Perennis, a' ki az ő Testőrzőinek Vezére vala, azzal ejtette magát kegyelmébe, hogy ő azon Ministereket, a' kiket az Attya, Márcus Aurélius ezen fia mellé rendelt, hatalmoktól meg-foſztotta, és már maga mint Tyrannus kórmányozta a' Senátust. Perennis ez által fel-fuvalkodott lett, és már olly fennyen kezde héjázni, hogy meg-akarta ölni a' maga Urát, tsak hogy magát Trónusára felemelhesse: de egy Cynicus Philosophus, a' midőn a' Csáſzár a' jádzók piatzán lett vólna, hozzája jött, és az egéſz ottan való gyülekezet előtt, az ellen lett őſzve esküvést ki-mondotta. Perennis ezen Philoſophust mingyárást-is elevenen meg-égettette. De mind azon által a' Csáſzár Perennis iránt nagy kétſégeskedésbe vólt, nyughatatlanná-is lett. Ezen Minister ellenſégei meg erősítették a' Csáſzárt kétſégeskedéſſégébe, és minek utánna az ő hitetlenſége mindenképpen, ſőtt környül való állássossan meg-bizonyíttatott, a' Birodalom ellenſégének lenni ki-kiáltatott, a' katonáknak által adattatott, a' kik-is őtet fel-kontzolták.

Perennis után a' Csáſzárnak kedves emberévé egy a' Sclávitás alól ki-ſzabadúlt alá való ember lett, ennek-is más tselekedete nem vala, hanem hogy ellene másokkal őſzve es-

küdött; de ez-is, mivel világosságra jött, megfogattatott, és Commodus, a' ki-épen ollyan félelmes, mint kegyetlen vala, maga szeme előtt fejét le-üttette, mivel más módot nem látott a' népnek le-tsendesítésére. Azon időtől fogva a' Császár, a' ki úgy-is a' kétségeskedés, és félelem által nyughatatlaníttatott, kegyetlen gyilkosságokat el-követett; fő képpen azokon, a' kiktől kíntset reménylett nyerni. Minden hívatalokat pénzen adott-el, és ezzel a' pörök, és büntetések meg-is válthattak. Az Amphitheatrumba a' viaskodókkal, és vadakkal maga-is viaskodott, és ottan katonái által, a' kik tengereken hadakoztak, a' népet ölni parantsolta, a' Várost sok helyeken fel-gyújtatta, és azon helyeket, a' mellyeken a' tüz a' házakat meg-emésztette, Commodus Coloniájának nevezte. Hogy Hercules, és Jupiter fiának tartatasson lenni, oroszlány bört vett magára, és Csákányt tartott a' kezébe, ki-is hírdette, hogy ő ezer viaskodókat meg-győzött vólna, és magát Római Herculesnek-is neveztette.

Ezen időbe meg-is fertőztette ő maga testvéreit, és több illyen gonoszságokat el-követett, nem-is lehet az ő életébe gonoszságoknál mást olvasni, a' mellyeket maga Commodus, Dió, Lampridiánus Herodiusnak le-írni meg-parantsolta, hogy a' jövendőségnek emlékezetére lehessenek; de jobb lett vólna, ha mellőjek írattatta vólna, hogy a' jövendőség útállya-meg őtet gonoszságaiért. Ezen minden feslettségekkel tellyes Fejedelem, más Tyrannusoknak példáját abba nem követte, hogy az ő népét ajándékok által maga részire vonta vólna, ma-

magát egyedûl tsak arra adta, hogy ô a' katonákat a' zabolátlan ſzabadſág által meg-rontotta, ſenkit ô meg-ſem-is kéméllett, a' mellyel maga Udvari Tiſztyeit ellenſégévé tette, rólok-is egy hoſzſzú lajſtromot írtt, a' mellybe mind azoknak nevei állottak, a' kiket megakart öletni. Történetbûl ezen lajſtromra reá akadtak azon Tiſztek, Márcia egyike az ô ágyassai közûl való, maga nevét közöttök lenni látta, hogy eleit vehesse dolgának, mivel már a' meg-ölettetésnek órája közelített, egy öſzve esküvést indított Ælius Lætussal, a' ki a' Testörzök Kapitánnya vala, és egy Orvossal, itatott-is vele mérget; de mivel már akkor jól lakva vólt, az étkek miatt a' méregnek ereje nem ſokat tehetett, és tsak hasát fájlalta, az Orvosnak javallására, a' viaskodó helyre ment, a' hol-is az öſzve esküttek által, mintha viaskodni akarnának vele, meg-fojtattatott. Így múla ki ezen Tyrannus 31 eſztendejének korába, uralkodott pedig 13 eſztendeig. A' Rómaiaknak nagyon meg-romolva kelletett lenni, mivel annyi ez elôtt való jó, és kegyes Fejedelmeknek uraſágok alatt, illyen útálatos Tyrannismus ellen, nem tudták magokat bátorſágba helyheztetni, és illyen nemzet között, a' ki mind vitéz vala, mind a' jó erköltsöket esmérte; miként lehet az, hogy egy Fejedelem olly kegyetlen, és feslett életû lehetett, de még-is meg-történhetik, ha a' Fejedelem a' hízelkedöknek hiſzen, mert ezek erköltseit meg-rontyák, erre a' törvények lábbal fognak tapodtatni, melly után vadſág következik, a' melly a' Tyrannismust ſzûli.

PERTINAX.

Aelius Pertinax Olasz Országi szülemény vólt, a' ki Alba Pompéjába jött a' Világra. Az ő szülői nemtelenek vóltak, és ő eleintén a' Liguriusoknál, a' kiket ma Genuabélieknek nevezünk, a' tudományoknak Doctora, az az: tanítója vólt, és annak utánna a' katona életre adván magát, Márcus Aurélius alatt annyira vitte dolgát, mivel sok jó erköltsökkel-is bírt, hogy Consullá lett, és végtére a' Prætoriánus seregnek Vezérévé-is, vagy-is a' mint a' Rómaiak szokták ezen hívatalt nevezni, Præfectus Prætorii lett, a' mellyért-is ötet szerentse labdájának nevezték. Ő igaz, mértékletes, és minden dolgokat jól meg-fontoló ember vala, a' ki minden igyekezettel azon vólt, hogy a' jó rendtartás, szokás, gyakorlás, meg-tartattassanak, nem-is lehetett mást szemére vetni, hanem hogy a' pénzt felette szerette, és hogy maga igéretiben tékozló vala. Ő Commodusnak az ő kegyetlenségét szerentsésen el-mellőzte, két-ség kivül meg-vetette ez ötet az ő alatson szűletéséért, a' mellyet ő épen nem szégyenlette. Már meg-élemedett korába a' Prætoriánus katonák által Császárnak ki-kiáltatott, mivel pedig ezen fő hatalmat nem akarta fel-vállalni, ezen nevet Pertinax, az az: *Meg-általkodott;* nyerte.

Hogy

Hogy ő Csáſzárſágra emeltetett, egyedül Lætusnak köſzönhette, a' ki valamint a' Prætoriánusoknak, úgy ſzíntén, a' Commodus ellen öſzve esküdteknek-is feje vala. Lætus ötet a' Prætoriánusok táborába vezette, és ezen katonákat kénſzerítette, ötet Csáſzárnak ki-kiáltani, mivel Pertinax ajánlotta magát, hogy minden katonának 12000 ſestertziumokat fogna fizetni, a' mellyekért-is azok majd tsak nem akarattyok ellen ötet Csáſzárnak ki-kiáltották. A' Senátus, és a' nép örömmel vették egy ollyan uralkodót, a' ki minden tiſzteletet érdemlett. Hogy azon katonáknak ígért ſzerentsétlen adóſságát ki-fizethesse, mind el-adta ő azon drágaſágokat, a' mellyeket azon bújálkodó Commodus gyüjtött.

Az Antoninusoknak ſzerentsés, és arany ideji látzattattak viſzſza térni. Három holnapok alatt a' Törvények megint magok erejekbe tétettettek, az adóſságok ki-fizettettek, a' Finantzok helyre alíttattak, és még nagy ſumma pénz a' nyilván való ſzükſégekre gyüjtettetett. Azokat, a' kik Felſég ſzemélyének meg-bántásáért (Crimen læſæ Majeſtatis) ſzámkivettettek, viſzſza hívattatta, azoknak jó hírét, 's nevét, a' kik igazſágtalanúl meg-ölettettek, helyre álíttatta, a' Testamentomokról helyes törvényeket hozott, mellyek mellett a' valóſágos Successorok, jóſzágaiktól meg-nem foſztathattak. A' Csáſzár jóſzágaiba maga nevét fel-írattatni meg-tíltotta, mivel azok, úgy mond, nem önnön jóſzágai vólnának a' Csáſzároknak; hanem köz, és nyilván való Római jóſzágok vólnának, ſzóval; ſzelíd, kegyes,

kit kit szerető, és mindenekhez le-botsátkozó kegyelmes Császár vala Ælius Pertinax. Módot-is talált ezen Fejedelem a' birodalom jövedelmeinek meg-szaporításában a' nélkül, hogy ő a'maga jobbágyait különös adókkal megterhelte vólna. El-ajándékozta ő minden azon földeket, a' mellyek munkátalanúl vóltak; mindennek valaki csak azokból magának részt kívant, és magát le-kötelezte azoknak munkállására, és azzal ébresztette a' lakosokat azon földeknek el-vételére, mivel meg-igérte, hogy tíz esztendők el-folyása alatt leg-kissebb adót sem kívánna azoktól venni. Igazán-is el-vala hitetve ezen Császár arról, hogy a' földeknek munkállása, az élésnek ki-meríthetetlen kút-feje vólna, melly által a' polgárság meg-gazdagodván, a' birodalom-is általok meg-gazdagíttatik. Ennyire viheti egy jó, és kegyes Fejedelem mind maga birodalmát, mind maga jobbágyait, a' jó gazdálkodás, és takarékosság által, fő képpen, ha maga ezekbe példa.

De a' Prætoriusi katonaság már a' zabolátlan szabadsághoz nagyon hozzá vala szoktatva, és már nem-is lehetett őket a' jó rendtartásra, és szó fogadóságra hozni. Ezen katonák szemei előtt minden ollyan Fejedelem, a' ki tőlök ezen rendtartást, engeldemességet, hadi gyarkorlást, szorossan, és pontra meg-kívánta, vagy ha már ezek közöttök meg-szűntek, helyre akarta állítani, Tyrannus vólt. Önnön maga Lætus, a' ki őket csak maga Nagy hívatalokra való vágyásából fel-ingerlette Pertinaxnak a' Császárságra való fel-kiáltására, már mostan őket ellene lázasztotta-fel. Ezen gyil-

gyilkolást meg-szokott katonák, mint valamelly veszett állatok a' Császár Palatiumára reá-is ütöttek, bé-törtek a' Császár szobájába, és abba ezen kegyes, és jó Fejedelmet kegyetlenül meg-is ölték, a' fejét egy hegyes tőrön a' Város útzáin körül hordozták, mint tett vitézségeknek jelét; ugyan ezen fejét, testével együtt, a' Senátus tisztességessen el-takarittatta. Ezen nagy lelkü Császár épen nem óltalmazta magát, hanem tógájával, az az: palástyával bé-takarván fejét, Jupiterhez boszszú állásáért kiáltott és meg-hala 67 korába. Ő 82 napok által uralkodott. Meg-érdemlette vólna ő; hogy uralkodása mind örökké tartott vólna, és az ő halála ollyan esett vólt, a' melly sok el-kerülhetetlen nyomorúságokat, inségeket hozott a' Rómaiakra.

Mind ezekbül ki-lehet venni, hogy az ollyan katonaságnak, a' ki szoros régulák alatt nintsen, és bestület által nem lelkesítetik, az ő szemtelen vakmerőség mennyire nem mehet. Sokszor már ők a' birodalommal úgy bántak, mintha aztat el-adták vólna, sokszor pedig ennek némelly részeit, úgy ki-pusztították, és zsákmányozták, hogy azoknak polgári majd éhen halóvá lettek, most pedig olly árúba eresztették a' birodalmat, hogy annak engednék, a' ki azért leg-többet fogna adni.

DIDIUS

DIDIUS JULIÁNUS.

Mihent a' katonák a' birodalmat árúba botsájtották, mingyárt két Vévők találkoztak; az edgyik vala Sulpiciánus Pertinaxnak Ipája, a második pedig Didius Juliánus, nagy nembűl való, kinek hazája Mediolánum (Mailand) vala, az Attya pedig vólt Petronius Didius Severus, és az annya Klára Æmilia. Ezen Didius meg-alkudta az orſzágot 25000 ſestertziumokon, mivel ennyit minden Prætoriánus katonának adni magát le-kötelezte. Mivel pedig a' Senátus nagyon félt a' katonáktól, ez otsmány alkut meg-erősítette. Azon ſzempillantásba, a' mellybe Didius illy nagy alávalóſágra ſzállott, a' Trónusra fel-ült, a' nép mingyárt nagyon fel-indúlt, más Csáſzárt kívánt, és ſzemeit egy Niger nevezetű Úrra vetette, a' ki híres Fő Vezér, és akkor Syriába Gubernátor vala. Ha ez maga dolgába nyomossan eljárt vólna, igen könnyen a' Csáſzári Trónust magaévá tehette vólna, de ő tsak vígaſságokba, mulatſágokba töltötte idejét, és addig egy igen félelmes vetélkedő Társa támadott, a' ki a' környűl való állásokat maga haſznára jobban tudta fordítani. Az Illyriusi Legiók Septimius Severusnak vezérſége alatt állottak, a' ki nagyon tiſztéletre vágyódó vala, de nagy elmebéli tehetſéggel-is bírt, és a' nagy dolgoknak véghez viteleire-is felette alkalmatos ember vala. A' meddig ő Pertinaxnak halálát fájlal-

ta,

ta, mivel azért boſzſzú állásra való kívánſágát mutatta, addig Csáſzárnak ki-is kiáltatta magát, még pedig ollyan fortéllyosan, hogy éſzre nem vették, hogy ô a' Csáſzári Trónusra kívánná fel-hágni. Ez meg-esvén az egéſz birodalomba nagy zavaradás történt, mivel annak már most három Csáſzára vólt, úgy mint: Sulpiciánus, Didius Juliánus, és Septimius Severus.

Ezek így történvén Severus Rómába mene, nem találkozott ſenki, a' ki ezen úttyát meg-gátolni igyekezett vólna, mert már akkor Olaſz orſzágba a' Hadi tudomány el-vala felejtve, mivel a' katonák csak a' birodalom határit örzötték, és itten mint egy henyélvén másba nem gyakorlották magokat, a' Prætoriusi katonák-is túnya nyugodalomba élvén, már most inkább Darabantok, mint ſem katonák vóltak. Didius meg-rettenvén, aztat ajánlotta Severusnak, hogy nem fogná bánni, ha vele edgyütt kívánna uralkodni, és mint egy annyi réſzt venni az uralkodásba, a' mennyivel ô maga bírna. Mingyárt-is a' Senátus as ô ellenſégét ki-hírdetette vele uralkodónak lenni. De Severus ſemmit ſem akart tudni ezen Csáſzári hatalomnak fel-oſztásáról, hanem a' Prætoriusi katonákat magához vonta, a' kik-is Didiust leg-ottan el-is hagyták, a' mellyre a' Tanáts ötet mingyárást halálra ítélte, a' ki el-veſztése alatt így kiáltott-fel: *Mit tselekedtem én roſzſzat!* Ezen gyenge öreg ember, a' Birodalomnak pénzen való meg-vétele után, azért tartotta magát ártatlannak lenni, mivel azon kevés napok alatt, mellyek alatt uralkodott,

dott, ſemmi kegyetlen barbariest el-nem követett vólna. De mind ezen erötlen mentſégei nem haſználtak nékie, és így ki-vitettetvén a' Milvius hídnak végén meg-ölettetett. Uralkodott pedig nem ſzinte öt holnapokig. Vala pedig akkor 56 eſztendejébe. Felette ſzerette a' torkosſágot, és a' kotzka játékot, ezek mellett nagy álhatatlan ember-is vala.

Azon ajándékok által, a' mellyeket a' Csáſzárok a' katonáknak ſzoktak vólt ki-oſztatni, a' midön ezen leg-nagyobb hatalomra felemeltettek, annyira jött a' dolog, hogy már a' Trónus tsak úgy tekíntetett, mint a' Kalmárok árúba botsájtott partékájok, de mind ezek idövel el-rontattak, ámbár késön, a' mint fogjuk-is látni.

SEPTIMIUS SEVERUS.

Ezen Septimius Severus Lepti Városába ſzülettetett, melly Város Africába vala. Az Attya Márcus Geta vólt, az Annya pedig Fulvia Pia. A' katonák ötet Carnutum mellett kiáltották-ki Csáſzárnak lenni. Ö valamint a' Görög, úgy a' Deák tudományokba-is nagy elö menetelt tett, és a' Hadi tumányokat-is vólta képpen értette. A' midön a' Csáſzárſágra meg-lett ki-kiáltása után Róma felé meg-indúlt, félt Róma ö töle, és nem-is ok nélkül; ugyan

azért

azért követeket küldöttek elibe, de minek előtte maga eleibe botsájtotta vólna őket, illetlenül mindenikét meg-vizsgáltatta; talán ugyan aztat vélte, hogy öldöklő fegyver vólna ruházattyok alatt el-rejtve, a' midőn maga eleibe-is ereſztette őket, akkor-is körül vala véve katonái által, de annak utánna megajándékozta őket, és úgy botsájtotta-el magától. Minnyájan azon Prætoriánus katonák, a' kik Pertinaxnak meg-ölettetésében réſzesek vóltak, meg-ölettettek, a' többiek minnyájan obsitott nyertek olly parantsolattal, hogy ſoha magokat többé Rómába ne mutassák. A' maga Legiói közül ki-válaſztotta a' leg-jobb embereket, és azokból álított-fel magának Testőrzőket. Egy bőlts gondolat lett vólna ugyan ez, ha ez által a' meg-romlott többi katonákat-is meg-jobbíthatta vólna. De ugyan alább az újjabb Római históriájában-is meg-fogjuk látni, hogy az illyen meg-változtatások által, ſok Fejedelmek meg-erősítették magok Trónusát.

A' midőn Rómába való bé-menetelét tartotta ezen Csáſzár, mint egy 60,000 katonaſág kisérte ötet, mingyárt-is a' Senátusba mene, a' hol-is eddig való maga keményebb viseletének okait kívánta elő adni, és az által magát menteni ajánlotta-is leg-ottan, hogy ő jóſággal, és bőlts kormányozással kívánna uralkodni, ſött hittel arra kötelezte magát, hogy a' Senátorok életét, meg-fogná kémélleni. Ő aztat kívánta, hogy a' Senátus egy végzést tégyen, mellynek ereje mellett, ne légyen nékie ſzabad, a' Senátusnak jóvá hagyása nélkül, valahol a' Birodalomnak tagját halállal büntetni, és hogy ha ő ezen végzés ellen önnön maga

ga, vétene, Haza ellenſégének kiáltatasson-ki. De ha a' törvények meg-nem gyökereznek egy Birodalomba, a' Deſpotismus hamar uralkodni fog a' törvényeken. Severus-is meg-úndokította magát uralkodása alatt, a' ſok meg-ölettetett Senátorok vérivel. Melly nagy külömbſég vagyon az ollyan ajánlások között, mint a' Titus ajánlásai vóltak, és az ollyas ajánlások között, a' mellyek egy maga haſznát kereső Fejedelemtől adattatnak.

Minek utánna maga dolgait Rómába így el-rendelte vólna, Ásiába mene, a' hol Nigerrel igen ſokan tartottak. Alexandriai Városbélieket leg-elöſzör akart meg-alázni, mivel ezek Nigert magok Urának mondották lenni. A' midőn meg-hallották a' lakosok, hogy Városokhoz közelítene, eleibe mentek, és így ſzóllottak hozzája: *Meg-esmérjük, hogy mi aztat mondottuk, hogy Niger vólna a' mi Városunknak Ura; de aztat-is tudgyuk, hogy te Nigernek Ura vagy.* Ezen eſzes, és ſzép mondásokért meg-is engedett nékiek. Három ütközetek, a' mellyekbe az ő vezérei diadalmasak lettek, erősítették-meg az ő ſzemméllyét az uralkodásba. Az elsö ütközet vala Cyzikus alatt, a' második Nycæa alatt Bithyniába, a' harmadik pedig Nissus alatt Ciciliába. Severus ſzemélye ſzerint egy ütközetbe ſem vala jelen, hanem Niger a' két utólsónál jelen vólt, de meg-is verettetett, és a' midőn Antiochia felé ſzaladott vólna, meg-ölettetett, és a' feje egy hegyes törön környül vitettetett a' táborba. Az utolsó ütközetben Nyssus alatt 20,000 embereket veſztett ö, de meg-kelletik itten aztat jegyzeni, hogy Severus Európai Legióival fel-nem tehet-

tehettek az Ázsiai Legiók, mert ezeket a' búja-ſág meg-puhította, és amazoknak ſem kemé-nyſégéhez ſem fegyverbe való gyakorlásba nem hasonlíttathattak.

Peſcennius ellen-is mene Severus, mert tudta, hogy Byzantiumba, az az: Konſtanti-nápolyba vette vólna bé magát, mellyért há-rom eſztendeig oſtromlotta ő ezen Várost, és olly inſégre-is juttatta lakoſſait, hogy ma-gokat emberek hússával kénſzerítettek táplálni, a' mellyért-is fel-adták magokat; de ezen győzedelmes Császár mindenütt kegyetlenſé-gét mutatta, a' mint-is ez minden polgári há-borúkban így ſzokott történni. Ezen Peſcen-nius nem vala más, hanem Niger.

Severusnak nagyra való vágyódása más áldo-zatot-is kívánt. Minek előtte ő Rómát el-hagy-ta vólna, Albinusnak, a' ki Nagy Britanniába Gu-bernátor vala, meg-engedte, hogy Császárnak neveztesse magát; hogy ez által az ortzás ba-rátſág által az ő igyekezetének eleit vehesse, mivel ez a' Császári Trónusra fel-ülni ſzán-dékozott. Minek utánna ő látta vólna, hogy már Ázsiába uralkodása mindenképpen bá-torſágba vólna, Albinust kívánta ő óldala mellől el-távoztatni, azért minden Császári jussokat el-vette tőle, melly által ötet boſzſzúſágra hozni kívánta, hogy oka lehessen az ötet va-ló meg-rontásra. A' midőn Albinus észre vet-te vólna, hogy a' Császár abba igyekezne, hogy miként ronthassa-meg ötet, vagy talán meg-is ölettesse, ki-kiáltatta magát Csá-zárnak lenni, és Olaſz országh ellen meg-is indúlt. Meg-tudván eztet Serverus, eleibe mene egy

ármádával, és Lion 's Trevour között meg-ütközvén vele győzedelmes lett, a' mint-is Albinus el-esett itten. A' testével illetlenül bántatott Severus, a' fejét pedig a' Tanátshoz küldötte Rómába egy majd tsak nem menyköveket ſzóró levéllel, mellyben ſzemére vetette, hogy Albinust az ő leg-nagyobb ellenſégét kedvellette vólna, jobbnak-is tartotta Severus a' Senátust félelembe tartani, mint ſem hogy előtte magát jóſága, és gyenge bánása által tiſzteletbe hozza. De már e' ſzerént, úgy tettzik, hogy a' fent ki-tett ajánlásai ellen tselekedett. A' Tanáts ugyan tsak Albinusnak fejét az akaſztó fára ſzegeztette.

Ezen ütközet előtt Lugdunum Városa mellett meg-ütközött Severus Albinussal, de itten egy réſzre ſem hajlott a' ſzerentse, hanem hogy Severust lova le-vetette; de a' mint tsak most fellyebb ki-tettem, a' második Lion, és Treveoux között történt viadalomba esett Albinusnak az ő ſzerentsétlenſége. De ezen ütközetet nagy vér ontás követte, mert Severus nem tselekedett úgy, mint más Nagy Bajnokok, a' kik meg-elégſzenek az ellenſég meg-verettetésével, és azoknak leveleit meg-égettettetik, de ő által olvasta, hogy azokból az ő barátyait ki-tanúlhassa, a' mint-is 29, vagy-is, a' mint Spartiánus meg-jegyzette, 41 Senátorok halálával óltotta-el kétſégeskedésének ſzomjúját, a' kik boſzſzú állásának áldozattyai lettek. De talán nagyobb nyughatatlanſágára esett a' Senátusnak, hogy Severus Commodust meg-istenesítette, és azokat-is meg-ölettette, a' kik Commodus halálának okai vóltak. Ezek után magát a' Népnek, és a' katonáknak nagy kedvébe

vébe tette, mivel Comœdiákat, és más játékokat-is tartatott, nagy ajándékokat-is oſztozottki közöttök, és ſok féle rendetlen ſzabadſágokat-is engedett nékiek.

Ezen Csáſzár nem írtózott megint Ázsiába bé-menni, a' hol a' Parthusok nyughatatlankodtak. Ő néhány eſztendők alatt ſzerentsés, de kevés haſznnal nyert ütközettyei által diadalmakat. Az Arabusok kétſzer kénſzerítették ötet Atra Városának ostromlását félbe hagyni. Ezen Város ellen Trajánus ſem tehetett valamit, és mind ezen táborozások nem foglalnak magokba valamelly emlékezetes történeteket. Valamint Tyberius kegyetlen, és kétſégeskedő Csáſzár vala, Severus-is majd ſzínt illyen vala, de még-is egy hízelkedőjének hálójába akadott. Ez vala Plautiánus, a' ki második Sejánus vólt; ez az ő kedves embere lett hízelkedése által, és a' midőn Severus Africából viſzſza jött, már akkor uralkodott rajta határ nélkül, és azon hatalmával, a' mellyet a' Csáſzár nékie adott, tellyesſégessen viſzſza élt. Ő többet parantsolt a' Birodalomba, mint önnön maga a' Csáſzár, ő ölettette az embereket a' midőn néki tettzett, ő zsákmányozott, és meg-gazdagította magát, a' mint tsak lehetett, és a' költésekbe úgy mutatta magát, mint egy fel-fuvalkodott ember ſzokta magát nagy kérkedéssel mutatni. Egykor egy Tanátsbéli embernek parantsolta a' Csáſzár, hogy egy törvényes dolgot vizsgálna-meg; ez a' Csáſzárnak imígyen felelt: *Én nem merem ezt Plautiánusnak parantsolattya nélkül tselekedni.* Ezen Plautiánus, a' ki mind Minister, mind a' Prætoriánus katonaſágnak vezére, mind Con-

ſul-is vala. Férhez adta a'maga Leányát Caracallához, a' ki Severus Csáſzárnak öregebbik fia vala, és már Augustusnak-is nevezteteti. Ha Dió Caſſiusnak hitelt lehet adni, azt írja, hogy azon idöbe élvén ſzemeivel látta, hogy azon kints, és drágaſág, a' mellyet Leányával adott, elég lett vólna, ötven Királynéknak ki-házasítására. Akár mit ír Dió Caſſius, és bár Senátor vólt, de akkor, a' midön azon kintset látta, ſzerentse, ha nem káprázott a' ſzeme, de az-is tartatik felöle, hogy ö tsak közép ſzer hitelü Author vólna, és ítéletiben-is gyenge.

De épen ezen fényes lakadalmazás okozta Plautiánus veſzedelmét; illyen közel jár a' kevélyſég a' veſzedelemhez. Caracalla hamar meg-útálta ezen Ministert, és Ipáját, maga feleſégét-is a' Leányát, a' kit ö tsak kénſzerítésböl vett-el. A' Csáſzár maga eleibe hívattatta ezen kedves emberét, és kegyes ſzavakkal eleibe rakta az ö nagy háládatlanſágát. A' mint ö mindenekböl ki-akarta magát menteni, a' fiatal Hertzeg nagy mérgessen megkapta ötet, fegyverétül meg-foſztotta, és igy ſzólla az Attyához: *Ez az! a' ki mint Felſéges Atyámat, mind engemet a' Csáſzári Trónustól meg akar foſztani.* Severus már az elött ki-tanúlván Plautiánusnak ezen ſzándékát, egy katonájával ſzemei elött le-vágattatta ötet.

Ezen környül való állásokból könnyen lehet Caracallának az ö meg-hajolhatatlan, és hírtelen tüzes terméſzetéröl következést, és bizonyos meg-határozást ki-hozni. Gyermekſégek-

ſégektől fogva ő közötte, és Géta ötse között uralkodott egy haraggal tellyes meg-útálás, és mind a' ketten gonoſz, és fajtalan életüek vóltak. Az alá való Udvari ſzolgák, a' viaskodók, a' Comædiákat jádzók, a' kik az ő legkedvesebb társaik vóltak, még annál inkább meg-roſzabbították öket. Severus, a' ki ſok ſzemekre való hányásokkal velek ſemmire ſem mehetett, és azzal-is ſemmit ſem végzett, hogy az ő roſzſzaſágra való oktatóit meg-büntette, de a' melly már késön esett, aztat ítélte, hogy talán meg-jobbúlnak, ha öket a' háborúba fogja vinni.

Az étſzaki Britannusok, a' Római tartományokba be-ütöttek, és azokban írtóztató puſztításokat vittek végben; nagy ſzorgalmatoſsággal látott ő ezen alkalmatoſsághoz, mivel még öregſége, és betegſége; az ő nagy tiſzteletre való vágyódásába, és nagy hír, 's név ſzerzésébe ötet nem gátolták. Rettentő ſok veſzedelmek, és fáradtſágok után, mivel ő ſzünet nélkül azon barbarusok által meg-támadtatott, a' nélkül, hogy velek egy jeles ütközetet tarthatott vólna, ugyan tsak végtére még-is bé-nyomakodott ő ezen ſzigetnek étſzaki réſzibe. De ezen táborozása által, melly alatt 50,000 katonákat veſztett, még-is tsak kitsiny réſzit nyerte-el ezen orſzágnak. Ugyan tsak meg-ſzaporította ő valamennyire tartománnyainak határit, és a' tengernek Tyrth, és of Elyd rév partyai között vonattatott ő egy kő falt, a' mellynek hoſzſzaſága 300,000 lépés vala. A' két fiatal Augustusok (mert már ezen név Gétának-is meg-adatott) mind azon által ſzínt ollyan roſzſzak, és fajtalan életüek vóltak, mint annak elötte, és gonozſágokba meg-is maradtak,

tak, és egy más ellen-is mindég úgy törtek mint ezen háború előtt.

Utólsó háborúja e' vala Severenusnak, és a' meddig ő a' békesség dolgába fáradozott, addig a' fiát Bassiánus Caracallát Csáfzárnak a' katonák ki-kiáltották, mingyárt meg-is indúlt ő azokkal Attyának meg-ölésére. Meghallván gonoſz, és istentelen fiának, Severus ſzándékát, eleibe ment, és nagy bátorſággal így ſzóllott hozzája: *Nem tudod te! hogy a fő ſzokott parantsolni, és nem a' lábak?* Megrettent-é Attyának ezen bátor ſzavaitól, vagy ezen tselekedetét meg-bánta, viſzſza mene akkor. Ezek után el-végzette Severus a' Britannusokkal a' békesség kötést, melly után a' fiát ſátorába hívatta, a' kinek-is kezébe Papiniánus előtt, a' ki Feje vólt a' Test örzőknek, egy ki-vont pallost adott, és így ſzóllott hozzája: *Ha te el-tökélletted magadba, hogy Atyádnak gyilkosa leſzel, tehát vid véghez a' te fel-tételetedet, de ha nintsen elegendő bátorſágod az én vérem ki-ontására, tehát parantsollyad Papiniánusnak, hogy ezen pallost ellenem fordíttsa, te az ő Csáfzárja vagy, és ő néked engedelmeskedni fog.* Nem felelt ſemmit mint a' kő, de mivel lelke esmérete-is meg-keményedve vala, ezen Világ tsudája következendő eſztendőbe egy őſzve esküvést állított Attyának Trónussáról való le-vetése aránt; de most-is Severus meg-engedett ezen latroknak, valamint akkor, a' midőn meg-ölésére katonáival jött, meg-engedett mind a' fiának, mind a' vele jött feslett erköltsű baráttyainak.

Seve-

Severus mivel betegeskedni kezde, el nem viselhette már a' orſzáglásnak terhét, érzette-is magába, hogy életének végéhez közelítene, azért-is így kiáltott-fel : *Én minden vóltam; ; és az a' minden, nem más hanem ſemmi.* Ezek után maga gyermekeit bé-hívatta, és nékiek Salustiusból el-olvastatta a' haldokló Micipsának azon ſzavait, a' mellyeket ő maga fiaihoz, és Jugurthához mondott, a' mellyek következendők : *Én az én fiaimnak egy ollyan Birodalmat hagyok, a' melly elég hatalmas léſzen, ha ők jó erköltsüek léſznek, gyenge pedig-len, ha ők gonoſzak léſznek.* Nicolaus Vernulæus ugyan, a' ki Királyi Historiographus vala, eztet így teſzi, de tsak kevés változtatással, és alkalmasint egyre mégyen ki. *Mindenkép fel-háborodott közönſéges Társaſágot vettem által, le tsendesítve adom aztat a' Britannusoknak. Öreg, és lábaimra beteg lévén erős birodalmat adok által, az én Antoninussaimnak, ha jók léſznek, ha pedig roſzſzak, gyengét.* El-menvén előle gyermekei, egy Urnát, az az : halálos tsebret hozatott ſzobájába, a' mellybe meg-parantsolta, hogy az ő hamvát tegyék idővel, ekkor-is ezeket mondá : *Te elég nagy léſzel aztat magadba bé-fogadni, a' kinek az egéſz Világ kitsiny vala.* Ezen ſzavai után ki-adta lelkét Britannia orſzágának Eboracum Várossába 65 eſztendejébe, uralkodott pedig 18 eſztendeig. Ezen Csáſzárról jól lehet kegyetlen vólt, de mivel igen haſznos vólt a' birodalomnak, mert nagy, és ſzerentsés Vezér vala, ez mondattatott: *Severusnak, vagy ſoha ſem kelletett vólna ſzülettetni, vagy ſoha meg-nem halni.*

Dió azt írja felöle, hogy e' lett vólna mondása a' fiaihoz: *Gazdagíttsátok-meg a' katonákat, annak utánna ne búsúllyatok.* De nékem úgy tetſzik, hogy ezen ſzavakat nem leg-helyesebben teſzi-ki Dió, mert a' ki egy kevessé figyelemmel olvassa életét, nem fogja találni abba, hogy ö a' katonákat meg-gazdagította vólna; ſött az ajándékokhoz ſzoktatott katonákat mind el-botsátotta, és Testörzöket-is maga Legióibúl alított-fel, a' kik alatta a' kemény élethez vóltak ſzoktatva. Igaz dolog ugyan az, hogy ö tsudálatos, és úgy mondani lehet, kettös Characterrel bírt, mert ö benne némelly gonozſágok, jó erköltsök, ezek mellett, az ö nagy Talentoma mint egy öſzve vóltak keverve, ezen jó, és roſz tulajdonſágait úgy tudta ö a' dolgok ki-meneteleire alkalmaſztatni, hogy a' birodalomnak azokból mindég bóldogſága következett. Ö a' tudományokat-is ſzerette, maga életét-is deák nyelven le-írta. Az ö idejébe virágzottak ezen törvényt tudók, úgy mint: Papiniánus, Cassius és Ulpiánus. Philoſophusok pedig Diogenes Laërtius, Philostratus, és Solinus, más túdósok-is, úgy mint Clemens Alexandrinus, és Tertuliánus.

Még ezen Csáſzárnak életéhez kívantam eztet-is függeſzteni, hogy ezen Septimius Severus Csáſzár adott Erdélyben a' Palavicenſis Coloniának Italiai ſzabadſágot, és az ö emlékezetére emeltetett-fel azon Márvány kö, a' mellyet Sáska Pál Tordán talált. Hogy pedig minden kegyes Olvasó ezen dolgot világossabban meg-érthesse, ſzükſég tudni, hogy minek utánna a' Rómaiak a' Dácusokat meg-győzték vólna, különössen Trajánus Csáſzár, Coloniá-

kat

kat épittettek mind a' három Daciába, mivel a' Dácusok magok birodalmát három réſzekre oſztották. Az elsö vólt: A' Pruth vize kút fejétül, és a' Carpathus hegyeitül fogva, a' Dunán által a' Hémus hegyéig, melly magába foglalta Moldovát, Havas al-földének, és Mæsiának egy darab réſzeit, eztet nevezték. Alpestris Daciának, az az: *Havasi Dáciának.* A' Tiſza, Duna, Maros, és Ólt vizek környékét hívták Rippenſis Daciának, az az: Víz mellyékin fekvö Dáciának. Mediterranea Daciának pedig mondották lenni Erdély orſzágot, melly akkor magába foglalta a' Tiſza, Körös, Szamos, Maros, és Ólt vizek közép Carpatus hegye közé ſzorúlt földet, melly le-nyúl a' Lengyel orſzági, Móldvai, és Havas all-földi hegyeken belöl a' Vaskapuig, Dévaig, Váradig, és Szeged Városáig.

A' Coloniák közül való ötödik Coloniájában Trajánusnak állott egy Mezö Város, mellynek neve vala Patavicenſis Vicus, ezen mezö Városnak adott Septimius Severus Italiai ſzabadſágot, az az: Privilegiumot, de most nem tudatik helye, hogy hol lehetett vólna, hanem némelly Erdélyi Túdósok úgy arányozzák, hogy Pata nevezetü falú Kolosvár mellett, vagy pedig Klopotiva Hunyad Vármegyébe vólna az, de bizonyosnak lenni, még-is nem tartyák.

De hogy azon Márvány könek meg-fejtésére-is jöjjek, arról annyit téſzek-ki, hogy hatodik Coloniájokat ottan telepítették le a' Rómaiak, a' hol a' Dacusoknak Dierna nevezetü Várossa állott. Eztet el-kelletett a' Rómaiaknak rontani, mivel ennek helyén épitettek

egy négy szegletü, és közép nagyságú Várat, a' mellynek-is ök ezen nevet: *Salinæ;* adták, mivelhogy ott, sok Soó Aknák, az az Bányák vóltak. A' sok változások, és háborúk között, a' mellyek sok száz esztendök folyásai alatt meg-történtek, ezen Vár-is el-pusztúlt, de ennek fundamentoma még most-is láttzatik, a' mint ó Tordából ki-mennek, jobb kéz felöl, a' leg-végsöbb szöllö hegy teteje felett való lapájon, és ez előtt mint egy 79 esztendökkel a' kapuja még fent állott, mellynek belsö részén álló kövén a' Pogányok költött Isten Aszszonya Pallas vólt ki-faragva, ki kezében tartotta a' Jupiter paissát, mellynek közepében egy Medusa nevü szép ábrázatú leánynak haja szállaiból nyölt kígyókkal környül vétetett fejének tzímere állott.

Valamint Dierna Várossa el-pusztúlt, a' mint tsak most fellyebb ki-tettem, szintén úgy az időknek mostohasága azon Salinæ nevezetü Várat-is egy kö halommá tette, mivel pedig valamint Ó, szint úgy Új Torda-is szép épületekkel nevekedni kezdett, és most-is nevedik, azon Várnak földdel bé-boríttatott düledékeiből ásatták a' Tordai lakosok az épülettyeikhez való szükséges köveket, 's illyen alkalmatossággal talált Új Tordában lakó Sáska Pál-is azon Márvány köre, melly Septimius Severusnak emlékezetére állítatott-fel a' Rómaiak által, mellyen ezen írás ki-vágattatva láttzatik: IMP. CÆS. P. SEP. SEVERUS. P. PECT. AUG. ARAD. ADIA. BENIC. PONT. MAX. TRIB. PONT. III. IMP. 7. COSS. II. PROCOS. P. P. LEG. V. MAC. II. DON. DEDIT. DEDICANTE P. SEPTIMIO GE-

GETA.LEG. AUG. PR. PR. CURA AGENTE TRIB. CO. CLAUDIANO LEG. AUG.

Még egy más emlékeztetõ kõ-is találtatott azon Várnak romladozásai között, a' mellyet lehet látni Méltóſágos L. B. Josika Moyſes Úrnak Aranyas Lónai Udvari házának kõ falába, és eztet-is Tordáról vittek oda, a' mellyen ezen deák ſzavak ki-metzve látzattatnak. ISIDI MIRIONI MÆC. JUL. MARTIALIS PATER. & LUCIUS VICTORINUS QUÆSTOR COLLEGIO ISIDIS D. D. Hogy ezen írás valamelly Csáſzárnak emlékezetére munkáltatott vólna, azt éppen abból nem lehet kihozni, hanem aztat talán nem helytelenûl lehet ítélni, hogy azon Várnak lakossai a' több Római Istenek között, a' mellyeket ök tiſztelték, az Ægyiptombéli Isis nevezetû Istentis imádták, mivel azon írásba más egyébb emlékezetes dolog nintsen ki-téve. Óh melly ſzerentsések vagyunk mi Kereſztények, hogy az egy igaz Istent imádgyuk.

CARA-

CARACALLA ÉS GÉTA — MACRINUS.

Valaki Caracallának életét olvasándja, mintha Calligula, Néró, és Domitiánus fel-támadtak vólna, ötet úgy képzelheti. Ö Severus Csáſzárnak idösbik fia vala, és még akkor, a' midön az Attya ötet az Uralkodásban ſegítſégére fel-vette Bassiánusnak hívattatott, de mihent ezen fel-vétele meg-esett, leg-ottan ö a' Bassiánus nevet Márcus Aurélius Antoninus nevekre váltóztatta; ollyan nevekre, a' mellyek azon nagy tiſztelet miatt, a' mellyekkel azok méltán illettettek, ollyan Tyrannushoz mint ö vala, éppen nem illettek, a' mellyért is minden Historicus ötet ezen tsúf néven Caracalla nevezi. Mért légyen pedig ezen Caracalla név tsúfolódó név, alább meg-fogjuk látni. Géta az ö testvér öttse vólt, a' ki-is az Attyoknak Severusnak rendelése ſzerént vele uralkodott. Ezen két testvérek egymást ſoha ſem ſzenvedhették, jól lehet úgymutatták a Világ elött magokat, mintha meg-békéllettek vólna, és egyet értenének egymással, azomba ſzívekbe az egymást meg-útálás, és harag napról napra mindég jobban, és jobban nevekedett, és azon igyekeztek, hogy egyik a' másikát miképpen ronthassa-meg. Caracalla elsöben-is Gétával úgy oſztozott, hogy a' Csáſzári Palatiumnak felét, és felét a' Testörzö katonák-

nak-

nak-is nékie adta. Julia az ő édes Annyok jól tudván a' közöttök való viſzſza vonásokat, azon igyekezett, hogy meg-egyeztesse őket, de minden fáradtſága haſzontalan vólt. Végtére némelly Senátorok aztat javallották, hogy az egéſz Birodalom úgy oſztatasson-fel két réſzre közöttök, hogy Caracallának Africa és Európa jusson, Gétának pedig Ásia. De az Annyok Julia ellent állott ebbe, hogy illyen újítás ne tétetödgyön, a' melly pedig idövel úgy-is megtörtént.

Egy napon Caracalla az Öttsének ſzobájában dúlva, fúlva bé-mene; látta mingyárt Géta, hogy ellene jött vólna a' Báttya. Az Annya éppen akkor ſzobájába lévén, kérte őtet, hogy ne engedne őtet, mingyárt-is az Annya ölébe vette, és kérlelte az öregebb fiát Caracallát, hogy ne bántaná maga testvérét; de minden kérései nem haſználtak, annyának ölébe kegyetlenül meg-is ölte, aztát mondván: hogy az ötse mindétig ellene ólálkodott vólna. Ezen iſzſzonyú gyilkoſſága után a' Prætoriánus katonák táborába ki-mene, el-beſzéllette előttök, ſok ſzínt adván ſzavainak, hogy melly okokra való nézve ölte vólna meg Gétát, még e' mellett felette ſok, gazdag ajándékokat igért nékiek, mingyárt-is ezek őtet tsak magát lenni Csáſzárnak ki-kiáltották. Ezek után a' Prætoriánus Strázsától kisértetvén bé-méne a' Senátusba, és maga mentſégére mindeneket, a' mit tsak tudott, mondott. A' Senátus ugyan tsak Gétát meg-istenesítette, a' mellyre Caracalla-is reá állott, így ſzólván: *Had légyen ő mindenkor Isten, ha tsak egyſzer meg-hólt.* Hogy kegyelmes Fejedelemnek lenni látzattasson,

minden

minden ſzámkivettetteket viſzſza hívattatott, akár bűnösök vóltak azok, akár nem, mintha ezzel bé-takarhatta vólna azon el-követett gyilkoſſágát, és több más gonoſzſágait-is.

Melly kegyelmes lett légyen ö, aztat tselekedeteivel hamar meg-is mútatta, mert Gétának minden jó baráttyait meg-ölettette, és ezen Vérontásnál (ha Diónak hitelt lehet adni) 20,000 emberek foſztattak-meg életektűl, a' leg-főbb Senátorok hóhéroknak kezei által kénteleníttettek meg-halni, a' többek között Papiniánus, a' kit Severus a' Prætoriánus Testőrzőknek Vezérſégére emelt-fel Ezen nagy Törvénytúdó pedig mindenkor olly nagy tiſztelettbe tartatott, hogy egy törvénnye ſzerint hármadik Valentiniánus Csáſzárnak, az ő ítélete mindenkor akkor nem tsak helybe hagyatasson, de meg-is állyan, a' midőn a' Bírák magok voksolásaikban meg-nem egyezhetnek, és ítéleteikben külömbözni fognak.

Minek előtte Caracalla ezen nagy embert Papiniánust meg-ölettette vólna, aztat parantsolta nékie, hogy egy mentő beſzédet tartana a' Senátus és nép előtt, az általa el-követett gyilkoſſág aránt; de ezen nagy lelkű Papiniánus bátran, és mint egy igazſágot ſzerető emberhez illik, így felelt a' Csáſzárnak: *Nem olly könyü egy testvér öttsének halálát menteni, mint aztat el-követni, és második testvéri gyilkoſſág, egy olly ártatlan embert meg-betsteleníteni, minek utánna annak élete el-vevődött.* Márcus Auréliánusnak egy leányát, Pompejánusnak egy unokáját, Pertinaxnak egy fiát, a' ki ön-

nön

nön magának Caracallának vér ſzerint való Attyafia vólt, ezen Vérſzopó Csáſzár mind meg-ölettette.

Nem vala ollyan nagy roſzſzaſág, a' mellyet Caracalla el nem követett vólna: a' hamis pénzeknek Verettetése, Zsákmányozások, Zsarolások, ezek pedig minden féle kigondolt módokkal, leg-kissebb réſzei vóltak az ő uralkodása alatt el-követett kegyetlenſégeinek. A' Népnek minden Vagyonnya a' katonáknak lett áldozattya, mivel ő tsak ezeknek óltalma által igyekezett magát a' Trónuson meg-tartani. A' midőn egykor az Annya nékie azt mondotta vólna, hogy már nem vólna mód a' pénznek fel-találásában, az oldalán függő kardgyát meg-tsapta, és így felelt nékie: *Miglen ezzel bírok, addig ſoha ſem fogok pénzbe fogyatkozást látni.* Ő az égéſz birodalom jobbágyait Polgári törvények alá vetette, mivel a' polgárok nagy adót fizettek, a' mellyektűl az idegenek ſzabadok vóltak, és ezen alá való tette által, aztat okozta, hogy a' leg-alább való, és leg-erkőltstelenek emberek minden tartománnyaiban a' birodalomnak a' Rómaiakkal egy betsbe tartattak.

Ő még azokat-is, a' kik a' Csáſzároknak véribűl ſzármaztak meg-ölettette, tsak hogy azoknak jóſzágait, és kintseit el-vehesse, a' mi leg-otsmányabb, és leg-istentelenebb dolga vólt, e' vala: Bé-méne ő egykor az édes annyának Juliának, a' ki kiváltképpen való ſzépſégű Aſzſzonyſág, de másképpen búja-is vala, ſzobájába, a' mellybe ötet fél mezítelen találál-

lálta, a' kihez-is ö így ſzóllott: *Ó ha ſzabad vólna!* Ezen búja Aſzſzony így felelt nékie: *Ha tettzik, ſzabad, mert nem tudod-é, hogy Csáſzár vagy, és törvényeket adhatz, de azokat viſzſza nem veheted.* Mingyárást-is az édes annyát feleſégül el-vette, de mingyárást-is lelke esmérete mardosta, és ötet a' Nép-is útálni kezdette, a' mellyért-is Róma Városát el-hagyni fel-tette magába.

Elsöben a' Dunának partyaira mene, onnat Macedoniába, mivel ö Nagy Sándorhoz hasonlónak kívánt látzattatni, azért-is a' fejét mindég bal válla felé hajtotta, és egy Macedoniai Phállanzt-is kivánt fel-állíttani; mivel pedig Aristotelest nem ſzenvedhette, a' Peripatheticusokat-is üldözte, mert azt tartotta felölök, hogy azok minnyájan Nagy Sándornak halálán igyekeztek vólna. Azon képzelödésében, hogy ö hasonló vólna Nagy Sándorhoz, egynéhány tartományokon által mene ö katonáival, de nem úgy mint Fö Vezér, hanem mind köz katona. Gallia, Németh orſzág, és Africa tanúbizonyſágai vóltak az ö alávalóſágainak, és kegyetlenkedéseinek, féltek tőle, de egyſzersmint meg-is vetették. A' Németektül pénzen vette a' békeſséget, és Galliai öltözetet viselt, melly között egy hoſzſzú nadrág vala, mellynek neve Caracalla vala, és errül neveztetett ö tsúffágosan Caracallának.

Ezek után Ázsiába menvén Julium mellett Achillesnek, hogy ehez-is hasonló légyen, áldozatot tartott. Alexandriában menvén, mivel ötet az ott való lakosok Ædippusnak, Juliát

liát pedig komædiás Aſzſzonynak nevezték, úgy tettette magát, mintha közülök egy Legiót kívánna fel-állítani, mellyre való nézve, nagy ſokaſágú nép ki-jöve a' Városból, hogy azok közül válogathassa ki, azon Legióba kivántató alkalmatos iffiakat; de a' helyett, hogy ki-válogattatta vólna, azon egéſz ſokaſágot kegyetlenül meg-ölettette. Onnat a' Napkeleti tartományokba menvén, a' Parthusok Királlyának, Artabánusnak Leányát követtyei által feleſégének meg-kérette, tettzett Artabánusnak, hogy ő maga leányát egy Római Csáſzárnak feleſégül adhattya, mingyárást-is az Attya maga leányát eleibe vitte, a' mellyet a' Népnek nagy ſokaſága kisírte, és minnyájan Virág koſzorúkkal fel-vóltak ékesítve, hanem fegyveres katonák öket nem követték, Artabánus Király haſzontalannak ítélvén ezek jelen létét; de mihent eleibe jöve ezen Király maga Leányával, és pompás kísérőjivel, Caracalla, a' ki már katonáival öket várta, jelt adott maga katonáinak, a' kik-is mint valamelly fene Tigrissek nékie estek az ártatlan, és fegyver nélkül érkezett Parthusoknak, és azokat egy lábig le-vagdalták, maga Artabánus Király nagy ügyel bajjal tudott el-ſzaladni.

Nem vólt ember a' birodalomba, a' ki ötet ſok gyilkoſságira, és minden féle el-követett roſzſzaſágaira való nézve nem útálta vólna. Egy Macrinus nevezetű, a' kirül-is most mingyárt ſzó léſzen, akkor a' Testörző katonáknak vezére vala, eztet-is Caracalla meg-akarta ölettni; meg-tudván eztet Macrinus a' dolognak eleit így vette, hogy ő Martiálist, a' ki a' Testörző katona ſeregnél Kapitány vala, reá be-

széllette, hogy Caracallát ölné-meg. Martiális kedvelvén maga Vezérét, kívánságát tellyesítette-is, mert a' midőn Caracalla természetes dolgát végzette, ez háta megé került, és kopijájával által döfvén a' lelkét ki-adta. Midőn meg-ölettetett 42 esztendős vala, és uralkodott 7 esztendeig. Julia az ő feleségе megtudván az ő halálát Antiochiába maga magát meg-ölte. Macrinus úgy mutatta mindenek előtt magát, mintha meg-ölettetésérül semmit sem tudna, azért-is tsak hamar a' katonák által magát Császárnak ki-kiáltatta, mellybe a' Senátus-is ötet meg-erősítette. Jól lehet Caracallát az egész Birodalom útálta, de még-is a' katonaság ötet felette szerette, mivel ezek között maga kintsét pazarlással osztotta, azért is, hogy a' katonák tsendességbe légyenek, Macrinus Caracallát meg-istenesíttette. Megint egy fene vadd meg-istenesíttetett!

Macrinus, a' kit nem másnak, hanem Trónus rablónak lehet mondani, Mauritánia Országból való vólt, és születtetett Cæsarea Várossába, alatsony nembül valónak kelletett nékie lenni, mivel szülöirül senki leg-kissebbet sem tudott mondani. Minek utánna ő a' katonáknak nagy ajándékokat igért, általok, a' mint tsak most fellyebb ki-tettem, Császárnak kikiáltatott, és a' Senátus-is ebbbe ötet megerősítette, mivel a' Parthusoktól félt, mert ezeket Caracalla nagyon meg-bántotta, főképpen akkor, a' midőn Artabánus Királlyok maga Leányát mint Menyaszszonyt eleibe hozván annyi számú ártatlan kíséröit kegyetlenül meg-ölettette. Macrinus, a' mint Capitolinus bizonyíttya,

nyíttya, minden roſzſzaſágokkal bíró ember vala. Ö Commodus Csáſzár alatt levél hordozó vólt. Severus alatt pedig Africába a' dolgoknak ügyéſzſze, Caracalla alatt Fiſcus vala, végtére pedig a' Prætoriánus katonák Vezére, úgy annak utánna Csáſzár.

Elsö háborúja a' Parthusokkal vala, meg-is ütközött velek, de tsak egyſzer, és annak utánna pénzen vette-meg tölök a' békeſséget, és hogy magát a' Trónusson, a' birodalmat-is meg-tarthassa, a' katonákat gyakran bövében a' mint kelletett meg-ajándékozta. Mesopotámiából meg-térvén Antiochiába érkezett, a' hol-is gyönyörüſégekben, hívſágokban, kiváltképpen pedig ſzörnyü gyilkoltatásokban, töltötte idejét, mivel pedig az ö háza vér ontásokkal meg-vala otsmányítva, és Méſzárſzékhez hasonlónak látzatott lenni, ötet annak utánna nem Macrinusnak, hanem Macellinusnak nevezték. Két katonákat, a'kik magok gazda Aſzſzonyát meg-fertöztették, két ökrök közé úgy ſzorítatta, hogy azok ugyan fel-tartván fejeket, egymással ſzólhattak, de kevés idö múlva az ökrök ki-nyomták testekbül lelkeket. Más egy kapitányt, mivel ez meg-engedte egy katonának maga Strázsáját el-hagyni, maga ſzekeréhez köttette útra indúlván, és addig hurtzoltatta, miglen lelkét ki-nem adta, ſött egy ideig már lelkétül meg-vált testét-is úgy vonattatta, és ſok minden féle ſzörnyü nemeit a' meg-ölettetésnek-is ki-gondolta.

Mind ezen tselekedetivel aztat vitte végh-ez, hogy mindenektöl meg-vetettetett; útálták pedig azért; mivel ö alatsony ſzületését

pompás maga viseletivel, és kevélyſégével takargatta. Utólljára a' katonák kívánſágainak ſem tehetett eleget, a' kik a' nagy meg-ajándékozásokhoz ſzoktatva valának, és kis adományokért engedelmeskedni ſem akartak, és így akarattyát ſem töltötték. Ezen roſz meg-gyógyíthatatlan vala, mivel ſok régi tapaſztalaſokból tudva vala az; hogy kardal mindeneket lehetne tselekedni, e' nélkül pedig ſemmit ſem.

Mæsa egy nagy tiſzteletekre vágyakodó Aſzſzonyi ſzemély, a' ki testvére vala Septimius Severus Császár feleſégének, a' Birodalmat nagy változásokra hozta. Ő kézen fogta az iffiú Heliogabalust, a' ki a' Napnak Papja vala, mert a' Syriusok ezen Isteneket Elagabal név alatt imádták, azért-is adták az Elagabalus, vagy-is a' melly mind egy, Heliogabalus nevet nékie. Ez az ő Unokája vólt, és vezette ötet a' Senátusnak eleibe, mint Caracalla Császárnak Attyafiát, ſött utólljára aztat ſem ſzégyenlette mondani, hogy ezen Császárnak fia vólna, a' kit ő, házaſság törést el-követvén maga édes leányával nemzett vólna. Mind ezek mellett Mæsa nagy ajándékok által meg-tudott veſztegetni egy Legiót, és maga réſzire vonni. Ezen Legió Phænicia tartománnyába állott Emesa ſzületése városa mellett táborba. Mingyárt-is ezen Legió Heliogabalust Császárnak ki-kiáltotta. Macrinus, a' melly ſeregeket ezen Legió ellen küldött, hogy ezen rebellisseket megbüntethesse, minnyájan ezen Legióhoz állottak, és így Macrinus meg-vala győzettetve, minek utánna ő Heliogabalust a' birodalom ellenſégének lenni ki-kiáltatta. Ő ezen katonák-

náktól való maga meg-utáltatását azzal vonta magára; hogy ö ſzorosabb regulára kívánta öket vonni. Így mindenképpen el-hagyatva lenni látván magát, Antiochiából ki-ſzökött, és a' midön kis Ázsián kereſztül ſzaladott vólna, Bythinia tartománnyába, egy falú mellett a' katonáktól utól éretvén, fiával edgyütt Diadumenussal, a' kit már az elébb maga helyett Csáſzárſágra válaſztott, meg-ölettetett. 50 Eſztendös korában, uralkodott pedig 14 hólnapokig.

M. AURELIUS ANTONINUS HELIOGABALUS.

Valamint én fellyebb Caracallát, Calligulához, Néróhoz, és Domitiánushoz hasonlítottam, ſzintén úgy azon kegyetlen három Csáſzárok roſzſzaſágai látzattatnak Heliógabalusban fel-éledni, és talán tsak azért hágott ö fel a' Csáſzári Trónusra, hogy még azokat fenn-haladgya. Azon levélbe, a' mellyet ö a' Senátushoz írt, minden titulussait, az ö erös hatalmának ki-tette, a' mellyet egy Csáſzáris, még a' Tyrannus Csáſzárok közül való-is, egy ſem tselekedte, a' Rómi Tanátsnak jóvá hagyása nélkül. Ö magát úgy hírdetette-ki, mint Augustusnak, és Márcus Auréliusnak követöjét, azomba pedig gyermekes fel-tételeknél, nem vala fejébe, ſzívébe ſem vólt egyébb alá-

valóságoknál, és leg-fertelmesebb, leg-mocskosabb gonoszságoknál.

Minek előtte ki-indúlt vólna Azsiából, nem elégedett-meg azzal, hogy minnyájokat azokat, a' kik Macrinussal tartottak, a' kik között igen jeles, és nagy emberek-is vóltak, meg-ölettette, de még önnön maga kezével maga Mentorát-is, a' kinek minden szerentséjét köszönhette, meg-ölte, ennek neve Gannys vala, e minden féle jó tanátsokat, oktatásokat adott nékie, ha azok után kívánt vólna élni. Maga leg-kedvesebb baráttyának válaszlotta Eutychiánust, egy alá való Comædiákat jádzót, a kit-is nagy hivatalokra fel-is emelt. Rómába érkezvén, mingyárást a' nép között Fejedelemhez illő nagy ajándékokat osztatott-ki, a katonákat-is nagy summa pénzekkel ajándékozta-meg, nagy költségekbe tölt Comædiákat jádzattatott, és minden féle fényes játékokat, és üneplő áldozatokat-is tartattatott, tsak hogy a' nép előtt magát kedvessé tehesse.

Ha a' Historicusoknak lehet hitelt adni, mind azokat, a' mellyeket felőle írnak, különösen pedig Herodiánus, szórúl szóra ki-fogom tenni; ha pedig a' Historicusok Heliogabalus dolgait úgy annyira festik, hogy azok majdan minden hiedelmet fent múlnak, én sem Criticus sem ítélő Bíró azokba nem akarok lenni, és bízom mind azon dolgoknak meg-fontolását az érdemes Olvasókra, tsak egyedűl mind ezekhez aztat adom, hogy egy ollyan nagy birodalomnak Császára, mint a' Római birodalom vala, sokkal nagyobb dolgokat tselekedhetett, mint a' mostani világba élő Monarchák, kik kö-

közül nyóltzat-is egybe lehet venni, még-is mind a' nyóltznak országai tsak kis részét fogják tenni az akkori Római birodalomnak, és még aztat-is hozzá kelletik tenni, tsak egy ollyan fene Fejedelemről írattathatnak illyen dolgok mint Heliogabalus vala. Ezek pedig azok.

Mihent ő Rómába bé-jött, nem viselte ő a' Rómaiak öltözettyét, hanem aztat meg-vetette, és az ő ruhája arannyal gazdagon által szövött Király színű Veres vala, paputtsai-is, a' mellyeket lábain viselt, nagy orientálisi gyöngyökkel vóltak ki-varva, a' mellyeket soha kétszer fel nem öltött, hanem más nap ezeknél alább valókat sem húzott-fel, azon gyűröket-is, a' mellyeket újjain viselt, egy nap viseletek után, soha többé újjaira nem vette; virágok közt, és szagos kenetek között ült mindenkor; szükségét, mellyre a' természet kénszerítette, mindenkor arany edénybe végzette, a' tavakat, a' mellyekbe ő feredett, és úszkált, Rózsa vizekkel, és mindenféle jó illatot adó szerekkel meg-kevertette, és azon helyeket, a' mellyeken a' tengeren való ütközetek képzeltettek, mindenkor finom borokkal töltette bé, minden házi eszközei, még székei, és asztalai-is, arányból, vagy-is ezüstből vóltak munkálva. Az ő asztalára olly étkek adattak-fel, a' mellyek kakasok taréjából, páváknak tsupán 's fülemiléknek nyelveiből készíttettek, maga nagy Ministereinek ollyan étkeket-is adattatott-fel, a' mellyek állottak tengeri hartsáknak belső részeiből, és rigóknak, Publikányoknak, Fatzányoknak, 's Páváknak velejéből, és egy Vatsoránál száz strutz mada-

raknak fejébül kéfzíttetett ételt vitetett vendéginek eleibe. És a' midön vendégféget tartott, minden arany, és ezüst poharakat vendégei között el-oftotta, és gyakran nékiek öfzvéreket, lovakat, és ékes fzekereket-is ajándékozott, gyakran vendégeire annyi rózsákat, violákat, és mindenféle virágokat-is hintetett, hogy azok alatt majd meg-fúltak. Hogy mulatfágot indíthasson vendégei között, nehányfzor afztalához le-ültetett nyóltz kopafz, nyóltz kantsal, nyóltz podagrás, nyóltz fiket, nyóltz öfztövér, és nyóltz kövér embereket. Másokat pedig Parasitusnak, az az, nyalakodó embereknek tartott, a' kiknek-is ö második afztalánál viafz, elephánt tsontbúl és fábúl kéfzíttetett ételeket adattatott, és ezeket pókokkal, egerekkel, és legyekkel ajándékozta-meg, és ezeknek fzámára egyfzer 10,000 font pókokat, és fzint annyi font egereket fzereztetett. Maga ebeit pedig lúdaknak májjával tartotta, és ezeket gyakran fzekerébe bé-fogattatta, ollykor pedig, vagy fzarvasok, vagy orofzlyánok, vagy-is Tigrisek vonták fzekerét.

Tsúfos dolgot tselekedett ö, mihent a' Birodalom Kórmánnyát kezeibe vette. Ö maga Annyát, a' kivel búfálkodni-is fzokott vólt, a' Senátusba bé-vezette, és a' Senátori elsö helyre ültette, és aztat kívánta ezen egéfz Fö Tanátstól, hogy az Annyának minden dolgokban fzintén ollyan fzava, és voksa légyen, mint akár mellyikének vagyon a' Senátorok közül. Mi több, ö a' Quirinális hegyen egy Senátust állíttott-fel Fö Afzfzonyfágokból; ezen Tanáts a' ruházatokról, tzifrafágokról, és a' búja életnek

min-

minden elö fordúlható, 's ki-gondolható dolgairól tanátskozott, a' ſzemérem, és tiſztesſég nem engedi ezeket ki-tenni, valamint az ö ſajtalan életét-is le-írni. Ö minden eſztendöbe meg-házasodott, egy ſzer pedig leány ruhába öltözvén egy Sclávusához férhez ment, és minden hatalmát adott nékie maga aránt.

Minden alá való, vagy-is inkább igaz tselekedeteit azzal koronázta-bé, hogy ö minden pogány Isteneknek, a' kikben még azon idökbe a' Rómaiak hittek, ki-raboltatta, el-rontatta templomait, még a' Jupiterét-is, és mivel ö a' Napnak Papja vala, ezen Nap Istennek, a' kit ö leg-nagyobb, leg-elsö Istennek tartott, egy roppant nagyſágú, és igen ékes Templomot épittetett, a' mellybe minden aranyat, ezüstöt, 's több más drágaſágokat, a' mellyektül a' több Istenek templomát meg-foſztotta, béhordatta, ezek pedig ki-írhatatlan nagy árú kintsek vóltak, mivel az elötte való Csáſzárok, többek mások azokba ajándékoztak igen ſokat.

Ezen templomba egy nagy költſégü óltárt épitetett, a' mellyre maga nagy Istenének a' Napnak státuáját helyheztette, de ezen istenét ö meg-házasította, ki-hozatta Kartagóbúl Urania Isten Aſzſzonynak képit, a' mellyet azon Városbéliek imádták, és eztet adta nékie feleſégül, a' kivel-is igen gazdag moringot adott, a' fent említett ki-rablott templomoknak kintseibül, és nem tsak Rómába, de egéſz Olaſz országba meg-parantsolta, ezen Isteneknek menyegzöjét nagy vígaſsággal tartani, a' nép között-is ſok ajándékokat oſztogattatott-ki. Maga-is ezek után egy Vestát vett feleſégül, és

aztat mondotta, hogy egy ollyan nagy Papnak, mint ö vólna, nem illene más feleſéget venni, hanem tsak fel-ſzenteltetett ſzemélyt, minémüek a' Vetsák vólnának. Mivel pedig maga Aſzſzony nem lehetett, gyakorta Aſzſzonyi öltözetbe járt, hogy annak esmértessen, a' mellyért-is ötet Sardanapálusnak nevezték ſok Historicusok.

Mivel látták, hogy az ö bolondſágainak ſzünete nem vólna, következés képpen az ö uralkodása, ha ſokáig tartana, káros vólna; az ö Nagy Annya Mæsa, Alexiánust, (a' ki Alexander Severus neve alatt esméretes, és Heliogabalus testvérének fia vólt) ezen Csáſzárral fiának, és jövendöbe a' korona Successorának fel-vétettette, és a' Csáſzári nevezetet-is meg adattatta nékie. Ezen új Csáſzár hamar ollyan tövis lett ſzemeibe Heliogabalusnak, a' mellynek ſzúrása olly nagy haragra indította ötet, hogy már tsak azon gondolkodott, hogy miképpen ölhetné-meg Severust, de a' midön ezen gonoſzſágnak véghez vitelében törte fejét, ſzemeivel kéntelenittetett látni, hogy tőle a Prætoriánus katonaſág el-állott, és Severushoz ſzegödött, és ezekkel valamint a' Római polgárſág, úgy az egéſz birodalomnak népe feltámadott ellene.

Mihent ezen fel-zendülést látta, mingyárást arany pallosokat, és ſelyemből ereſztett, köteleket, és más egyébb arany ſzereket-is kéſzittetett, hogy eleit vehesse ezekkel a' katonák eröſzak tételeinek. Egy tornyot-is kipadol tatott arany táblákkal, a' mellyek gyöngyökkel vóltak ki-rakva, ha ugyan tsak látná,

ná, hogy meg-kellene nékie halni, ezen toronybúl kívánta magát le-vetni, és így szólott: *Az én halálomnak drágának, és példa nélkül valónak kelletik lenni.* De mind ezek semmit sem használtak, mert a' Prætoriánus katonák a' Palatiumába bé-törtek, a' mint-is látván Heliogabalus eztet, az árnyék székbe rejtette-el magát, de ottan-is fel-találták ötet, és ugyan ottan meg-is ölték 18 esztendös korába; uralkodott pedig 4 esztendeig. A' katonák az ö Annyát-is Soæmist fel-keresték, mingyárt-is meg-ölték. Heliogabalusnak testét a' katonák Róma Városának útzáin hurtzolták, utóllyára köveket kötvén reája a' Tyberis vizébe vetették.

Ez, tizenharmadik Római Császár vala, a' ki erőszakos halállal múlt-ki e' Világból, de az utánna következö Császárok közül-is, sokakat fogunk látni, a' halálnak illyen nemével kimúlni, de még sem szüntek-meg a' Nagyra vágyódók a' Trónusra ásítozni, sem a' Tyrannusok magok jobbágyait gyötreni. A' mostani időbe a' Despotismus Török országba leg-nagyobb erejébe vagyon, de még-is ottan illyen gonoszságokat a' birodalom el-nem követ, mert a' Török nemzet erkölcsös nemzet, és a' Rómaiak azon időbe nem vóltak illyenek, ennek oka nem más, hanem a' gyermekeknek jó nevelése, a' Törökök pedig jól nevelik magok gyermekeit, nagy javára-is szolgál az minden birodalomnak, a' mellybe a' gyermekek jól neveltetnek, és a' Fejedelmeknek nagyon szükséges erre vígyázó szemmel lenni.

ALE-

ALEXANDER SEVERUS.

Alexander Severus még tsak tizenhatodik esztendejébe vala életének, a' midön a' katonák által Császárnak ki-kiáltatott, és a' Fő Tanátstól annak lenni meg-esmértetett. Az Atyja Várius vala, az annya pedig Mamea, e' Világra Aretána Városába születtetett. Mivel pedig még akkor gyenge iffiú vala, és a' Királyi, vagy inkább a' Császári hatalom, idejének illyen zsengéjébe már kezébe lévén, ezzel könnyen viszsza élhetett vólna; de az ő természet szerint jóra való hajlandósága, a' mellyet ő szorgalmatossága által szép erköltsökkel fel-ruházni tudta, és azon számtalan sok rosz példák, a' mellyeket az előtte való uralkodások alatt meg-történteknek lenni hallott, részs szerént pedig látott-is, mint egy kénszerítették ötet a' jó erköltsökben való meg-maradásra. Az ő Nagy Annya Mæsa, és az ő édes Annya Mamea, hogy rosz életre ne vetemedgyen, és a' Csábítók által rosz útakra ne vezettetessen, minden ollyan erköltstelen, és ámító embereket, a' kik ötet rosz ra vezérelhettek vólna, el-távoztatták tőle. Fel-állítottak ők nékie egy bizonyos tizenhat személyekből álló titkos Tanátsot, kik között Ulpiánus, és Paulus nevezetes, és nagy két Törvényt túdók valának. A' törvényeknek magok erejébe viszsza kelletett jönni, vagy-is legalább viszsza jönni látzattatni, mert valóságos ere-

rejek, tsak akkor-is vagyon a' törvényeknek, mikor az emberek indúlattyain uralkodhatnak.

Ezen tulajdonságok, úgy mint: Igazság, Kegyelem, Mértékletesség, Állandóság, Jótévőség; Takarékosság, a' közönséges jó aránt való buzgóság, böltsesség, és több egy jó Fejedelembe szokott lenni szép erköltsök egyesítve valának Severusba, és hogy kevéssel többet mondgyak, ö mindenkor a' Kereszténységnek azon szent reguláját szemei előtt tartotta: *Tseleked aztat másoknak, a' mellyeket kívánod, hogy néked tselekedgyenek.*

Meg-tíltotta ö, hogy ötet valaki Úrnak nevezni ne merészellye, sem pedig ezen neveket Antoninus, és Nagy! neve mellé ne próbállya tenni, Severusnak pedig a' katonák által neveztetett, mivel szoros fenyíték alatt tartotta öket, és még vezéreiket-is, 's alatsonabb hivatalba lévő fő Tiszteket-is meg-büntette, és ezeket mondotta: *Ha Tribunus akarsz lenni, vagy-is inkább élni kívánsz, a' katonák kezét tartóztassad. Senki a' gabona vetéseket le ne tiporja, senki a' sót, olajt, és fát ne vegye-el, senki másnak juhát el ne ragadgya, minden katona maga gabonájával elégedgyen-meg, az ellenség prédájából, nem pedig a' polgároknak könnyeibül éllyen.*

Allig hágott ö fel a' Trónusra, leg-ottan azon mostkos életű embereket, a' kiket Heliogabalus az Udvari nagy hivatalokra fel-emelt, mint haszontalan embereket el-üzte, ezeket mondván: *Rosz Császár az, a' ki a' birodalom lakossainak vagyonnyaiból, nem szükséges, és haszon-*

ſzontalan embereket táplál. A' maga köſzöntésére-is, tsak jó hírû, 's nevû betsületes embereket engedett jönni, és így ö az egéſz Senátust reformálta, és meg-változtatta így ſzólván. *Ollyakat kelletik ſokakat a' hivatalokra fel-emelni, a' kik azokat nem kívánnyák.* Mingyárt-is ollyat emelt-fel a' Prætoriánus Præfectusſágra, a' ki Rómából tsak azért mene ki, hogy azzá ne tétettethessen.

De valóſsággal hibázott abba, mivel aztat kívánta, hogy a' Testörzö katonáknak Vezére, vagy-is úgy mondatni ſzokott Oberstere egy-ſzersmind Senátor-is légyen, mert így ezen igen nagy ſzolgálattal a' polgári, és katonai hatalom egyesítetett, és ezek határozták-meg a' Csáſzár neve alatt a' leg-nagyobb dolgokat; ezzel aztat akarta, hogy a' katonák ne lehessenek bírái a' Senátoroknak. Azon bölts Ulpiánus vala akkor a' Testörzöknek Oberstere, és kétſég kívül az ötet követök meg-felejtkeztek a' nagy érdemeirôl, és arról; melly ditséretessen vezérlette öket, mert mingyárt viſzſza éltek azok, azon nagy hatalommal.

Ezen Prætoriánus Strázsákat, a' meg-ſzokott ſzabadſágnak zabolázatlanſága annyira meg-rontotta, hogy már velek bírni, 's jóra menni nem lehetett; valamikor közikbe jó rendtartást bé-akartak hozni, akkor mindenkor fel-támadtak. Ulpiánus Severusnak nagy baráttya, és Ministere egy illyen fel-támadásban általok meg-ölettetett. Dió Historicus viſzſza jövén Pannoniából, a' hol Gubernátor vala, mihent a' katonai ſzoros rendtartást kí-

ván-

vánta közikbe bé-hozni, mingyárt meg-útálásoknak tárgyává lett, és annyira mene aránta az ö Vakmerőſégek, hogy már a' fejét kívánták; de ezen vakmerőſég még haſznára ſzolgált nékie, mert még nagyobb hivatalokra felemeltetett, és Severus a' Consulatusſágba magához hasonlónak nevezte, de mindazonáltal javaslotta még-is nékie, hogy távozna-el, és ezen Consúl el-is mene Bythiniába maga hazájába. Ennyire tartott a' birodalom a' katonák zabolátlanſágától.

Egy nagy fel-támadás Napkeleti tartományokban nagy változásokat okozott, és a' Rómabélieket nem kevéssé nyughatatlanította.

A' Parthusi birodalom, a' mellyet Arsaces Róma Városának fel-építése után 502 eſztendőkkel állított-fel, jól lehet ſokſzor meg-támadtatott azoktól, a' kik e' Világba nagy meg-hódoltatóknak mondattatnak lenni, de még-is ezen Parthusok magokat mindég meg-tartották, a' mellyért-is azzal ditsekedhettek, hogy ők mint egy meg-győzhetetlenek vóltak. Artaxerxes egy Persiai bajnok, a' kit régi híre, 's neve hazájának tüzesített, és a' Cyrus Trónusának helyre való állítása éleſztett, fel-támadott Artabánus a' Parthusok utólsó Királlya ellen, három nevezetes ütközetekbe meg-is győzte ötet, és magát-is meg-ölte, és az Arsacidák orſzágának magát Urává tette, a' melly már 475 eſztendőkig állott, és akkor 18 királyſágokat, vagy-is tartományokat foglalt magában. A' Persák neve megint világosſágra jött azon ſetétſégből, a' mellybe az emberi ſorsnak vóltozása ſzerint annyi ſzáz eſztendőkig el-me-

rítve

rítve vala, a' Párthusok pedig úgy el-tüntek, mintha egy más orſzág által el-nyelettettek vólna. Ezen történetet talán leg-jobban lehet így meg-világosítani, hogy a' Persák a' Párthusokkal egy nemzetté lettek, és hogy őket a' Rómaiak háborúi ſerkentették-fel.

A' maga vitézſégében meg-hitt, és nevében, hírében kevélykedő Artaxerxes el-tőkéllette magában, hogy ő a' Rómaiakat-is meg-fogja támadni. Ő viſzſza kivánta Mesopotámiát, Syriát, és kis Ázsiát egéſz az Ægeusi tengerig, mivel azokat Cyrus bírta, és az ő birodalmához tartoznának. Tsudálkozni kelletik Artaxerxesnek kívánſágán, hogy ő ollyan fundamentomra való nézve kívánta azon felette való ſok, és nagy tartományokat, a' mellyet ſok ſzáz eſztendőknek el-folyása ſemmivé tett. De a' tiſzteletre vágyódó meg-hódoltatóknak mindenkor ſzoktanak lenni illyen kívánſágai, mivel ők az illyen ſzínlett kívánſágok mellett magok ſzerentséjét, és erejét leg-igazabb törvénynek tartyák ebbe lenni. A'Rómaiak-is annak előtte tsak illyen igazſágokkal éltek a' meghódolásban, és a' minő ostorai vóltak ők a' nemzeteknek, mostan hasonló ostarai kívántak a' Persák nékiek lenni.

Alexander Severus ellenek mene a' Persáknak, egy Legiója fel-támadott ellene, de tőlök épen meg-nem rettent, hanem el-botsájtotta őket, így ſzólván hozzájok: *Ti polgárok! távozzatok-el, és tegyétek-le a' fegyvert.* A' tiſztek mingyárást-is engedelmeskedtek, de rövid idő alatt ezen egéſz Legiót megint ſzolgálattyába fel-vette. Leg-nagyobb ſzorgalmát

arra

arra fordította, hogy katonáit jó rendbe tarthassa, és annyi mertékletéſſéggel, jóſággal, és kegyelemmel vólt hozzájok, hogy minden dolgaiban bóldogúlt vólna, ha már annyira meg-romlottak nem lettek vólna.

Itten az Authorok ellenkező képpen írnak Severusról, mert Herodiánus, és vele minden Napkeleti Historicusok, úgy írnak felőle, hogy ő a' Persáktól egéſzlen meg-verettetett, és azok tellyes győzedelmet vettek vólna rajta. Lampridius ellenbe aztat írja, hogy Severus verte vólna meg kegyetlenül a' Persákat, és még ezen Csáſzárnak beſzédgyét-is elő adgya, a' mellyet ő diadalma után a' Senátus előtt mondott, és ezen beſzédgyében így ſzóll: hogy ő 100 Elefántokat meg-ölt vólna, 300 pedig elfogott, 10000 vasas katonákat-is mind lovasokat le-vágott, a' gyalogſágot pedig egéſzen el-törlölte, és így ezen egéſz félelmes ármádát ſemmivé tette, és még azon 1800 kaſzákkal fel-fegyverkeztetett ſzekereit-is el-rablotta a' Persáktól. Lampridius azzal bizonyíttya ezen beſzédgyét a' Csáſzárnak, hogy ő aztat a' Senátusnak Archivumából írta vólna ki, a' mellyért-is mindenek leg-inkább nékie adnak hitelt. De az-is igaz, hogy Lampridius, Herodiánus, Capitolinus, Eutropius, és majd minnyájan azon régi Authorok, a' kik a' Római Csáſzároknak Historiáit írták, annyi ſok egymással való ellenkezéseket kevertek azokba, hogy nehéz azokat egymáshoz vetni, és az igazſágot azokból ki-hozni, annyival-is inkább, mivel ſok fabulákat-is bé-tettek azokba.

Severus győzedelmes szekéren nagy pompával viszsza tért Rómába, mivel a' Németek nagy pusztításokat tettek Galliába. A' vele vólt katonákat olly engedelmességre, és a' jó rendtartást olly reguláira hozta ö, hogy a' midőn Róma Városának útzáin mentek; a' nép őket, mint annyi Senátorokat úgy tekintette. A' Persáknak meg-győzettetések után mingyárt útnak indúlt ö Németh országh felé. Mingyárt táborozásának elein, a' mellyhez itten kezdett, tapasztalta ö, melly kevés ereje légyen a' jó erköltsnek a' katonákonn, a' kik a' rendtartásról semmit sem akarnak tudni, és már a' fel-támadáshoz, és zsákmányozáshoz hozzá szoktak.

A' leg-főbb katonák között az ármádánál vala egy bizonyos Maximinus nevezetű, a' ki születésére való nézve Thrátziai vala, nemzetségének eredetére való nézve pedig Gothusi vólt. Ez maga iffiúságába közönséges marha pásztor vala, és Severus alatt állott hadi szolgálatra leg-elsőben, és Heliogabalustól Tribunusságra emeltetett (akkor ez annyit tett, mint most egy Oberster) Alexander Severustól pedig ollyan parantsolatot nyert, hogy azon katonákat, a' kik tsak minap Pannoniából érkeztek, a' hadi gyakorlásokban oktassa, mert nékie nagy tudománnya vala a' hadi dolgokba, és nagy méréssségű ember is vólt, és mind ezen tulajdonságai elö-menetelében nagyon segítették ötet. De még sem lehet ötét másnak nevezni, hanem tsak egy Barbarusnak, és nem-is érdemel más nevet, mivel meg-felejtkezvén annyi sok kegyelmeiről Alexander Severusnak, a' mellyeket hozzája mutatott, már Trónusának el-rablásáról gondolkodott; hogy

pedig

pedig gonoſz ſzándékát hamarébb véghez vihesse, a' katonák között a' fel-támadásnak tüzét, a' melly úgy-is közönſéges vala, közöttök éleſztette, és elöttök úgy feſtette-le Severust, mint egy gyáva, és félénk embert, a' ki magát egy Aſzſzony által kórmányoztattya, és mindeneket tsak ennek tanátsából tselekedne. Eztet azért mondotta, mivel mindenütt kísérte az Annya Serverust. Ő még a' katonákat nagy ajándékival jobban fel-indította, annyival-is inkább, mivel ök illyen változásoknál mindenkor böven meg-ajándékoztattak. Mind ezekkel véghez-is vitte a' Csáſzárnak halálát, mivel azon Legióknak katonái, a' kik Galliába rablottak, fel-támadtak, és ötet kegyetlenül meg-is fojtották, 26 eſztendejének korába. Uralkodott pedig 13 eſztendeig.

Mivel Severus a' nagy érdemü embereket nagyon betsüllötte, jele vólt ez annak, hogy önnön maga-is egy nagyra ſzületett, és érdemes Fejedelem vala. Nagy-is vala, mert ö maga Palatiumába egy bizonyos Német az Isteni ſzolgálatnak bé-hozta, és azon Isteni ſzolgálatok a' midön tartattak, a' Kriſztus Jézust-is a' böltsek között tiſztelte, ellenbe Apolloniust Tyaneust ugyan tsak véle egy karba valónak tette, de talán eztet tsak azért tselekedte, mivel az egéſz Senátus, és udvarabéliek pogányok lévén nem merte a' Kriſztust vil gosan imádni, mert a' mint Vernulæi ki-teſzi titkos, és rejtek helyekbe imádta, még ezen Author aztat-is hozzá teſzi, hogy az ö Annyát Mammæát a' Kereſztény vallásra Origenes tanította, kétſég kívül tehát a' Kristus Jézus meg-

esmérésére ötet az Annya hozta, mivel akár hol kélt járt ezen Annya mindenütt vele vólt.

Severus minden hívatalokra jeles, és érdemes embereket emelt-fel, soha azokat, a' kik a' hívatalokat pénzen akarták meg-venni, elő nem vitte, és még az ollyan embereket-is, a' kik-másokat a' tisztségeknek pénzen való megvételére ösztönöztek útálta, és ezeket mondotta: Necesse est, ut qui emit vendat. az az: *Szükséges, hogy a' ki vész, adgya-el.* Azokat-is felette nagyon üldözte, a' kik a' Császár feleleteit, és az ő kegyelmeinek ki-osztását pénzen adták-el, vagy tsak ha ez aránt tsak szándékokat meg-tudta-is. Illyenek közül edgyet kereszthez feszíttetett-fel, mást pediglen egy Verconius Thurinus nevezetût, egy tőkére kötöztetett, forgátsokat, a' mellyek vizessek vóltak, és több nedves gazokat rakattatott alája, meg-gyújtatván e' rakást, ezeknek füstyével fojtatta-meg ezeket szólván: *Füstbe veszszen-el, a' ki füstöket adott-el.* A' tolvajokat, és a' meg-vesztegettetett bírákat felette útálta, mindenkor a' mutató újját merön, és késszen tartotta, hogy ha illyetén ember eleibe jönne, a' szemét mingyárt ki-szúrhassa. Hírdető által ki-is kiáltatta ezeket: *Senki a' Fejedelem köszöntésére ne jöjjön, a' ki magát tolvajnak esméri lenni.* Tartottak-is az illyek tőle.

Annyira vitte ő mind maga dolgát, mind a' törvények szerint hozattatott ítéleteket, hogy sem ezeket, sem a' tisztségek ki-osztását, az ő kegyelmének nem tarthatták, egyedül a' jó erkölcsöknek köszönhették. Semmit sem tselekedett, vagy-is ki-nem adott, miglen azokról a' Sená-

a' Senátorokkal nem tanátskozott, és nékiek időt adott, hogy a' dolgokat jól meg-fontolhassák. A' Tanúlt embereket, és a' Literatúrát nagyon ſzerette, azért-is a' Professoroknak eſztendőbéli fizetéseket adott, és ezekkel való társalkodásánál kedvessebb múlatſága nem vólt; mert aztat mondotta: hogy azoknak társasſága inkább, és jobban-is táplálná ötet, mint a' leg-jobb ízzel kéſzíttetett étkek, és a' midőn maga különössen ebédelt-is, akkor-is aſztalán kellettek ollyan könyveknek lennie, a' mellyeknek olvasásában gyönyörködött. Olly mértékletes ember-is vala ő, hogy ſoha maga baráttyait meg-nem vetette, ſőtt azok mindenkor óldala mellett vóltak, és velek haſznos dolgoknak beſzélgetésével töltötte idejét. A' betegeket, bár alatsony ſorsbúl ſzülettettek vóltak, ſzorgalmatosan meg-látogatta, vígaſztalta, és gyakran ſegített-is rajtok. Mindeneknek a' vele való beſzédre ſzabadſágot engedett, és a' kik vele ſzóllottak, gyakran rajtok könyebbített, gyakran pedig útra vezette őket, hogy magok dolgait miként folytassák, és ha károk történt, aztat mint hozhássák helyre. Látván ezen maga le-ereſzkedését maga alatta valóihoz, és jobbágyaihoz az ő Annya Mammea, és feleſége Memmia, ſzemre való hányással azt mondották nékie, hogy ezzel a' bánással, meg-erőtelenítené a' maga hatalmát, erre aztat felelte: *Sőtt bizonyossabbá, és tovább tartóvá teſzem, mert így meg-nyerem a' bennem való bizodalmat.*

Olly adakozó-is vala ő, hogy nehezebben ſzenvedte ő aztat, ha tőle ſenki ſemmit

ſem kért, mint aztat, ha nékie valakinek valamit kelletett adni. Sokſzor ſokakat így édesgetett ő a' kérésre : *Mi dolog az ? hogy ſemmit ſem kérſz, talán adósodnak tartaſz engemet, kérjél! hogy ellenem ne panaſzolkodhassál.* Ha valamelly maradék nélkül való familiának Succesort adott, így ſzóllott hozzája : *Köſzöni eztet néked, a' közönſéges társaſág!* A' ſzegényeknek jól nevelt fiait ſegítette, ſzintén úgy a megſanyarított Városokat-is, a' mellyek az ellenſég által majdan végső romlásra jutottak. Minden nap bizonyos órákba olvasta a' leveleket és válaſzok alá való írására órákat rendelt. Nagy Csáſzár vólt, még-is meg-ölettetett.

Már most azon időkhöz közelítünk, a' mellyekbe ſzerentsétlenül az emberi éſz ugyan az emberek között el-veſzettnek lenni látzatatott, mivel annak ki-pallérozása hibázott, melly által a' jó meg-ítélésnek ereje, és a' tudományok nagy hátra maradást ſzenvedtek. Minek utánna a' törvények a' zürzavarnak örvénnyébe el-merültek, tsak a' kard vala egyetlen egy ítélő bíró, és a' ſzerentsés barbarus háborúk alatt a' kegyetlenſég mindég jobban, és jobban nevekedett. Már nem vóltak nagy Törvény túdók, Papiniánus, Ulpiánus, Paulus, és Modestinus után, a' ki Ulpiánusnak tanítvánnya vólt; el-tűnt a' Törvény tudomány épen úgy, mint a' Philoſophia, a' többi literatúrával edgyütt. Dió Caſſius vólt még; de tsak el-ſzenvedhető azon időbéli historicus író, tsak el-ſzenyvedtőnek téſzemki, mivel ő-is ſok meséket, és fabulákat kevert írásaiban, és a' dolgoknak valóſágát erre, amarra-is tekerte. Az ő munkáinak nagy

réſze el-is veſzett, azoknak fogyatkozásáit Xyphilinusnak írásaiból lehet látni, a' mellyekkel ő azokat ki-akarta pótolni. Élt ő a' tizenegyedik ſzázadba, a' Dió Cassius írásait meg-rövidítette, de még a' dolgokba kevesebbet bé-látó ember vala Cassiusnál. Mind ezekbül tsak a' következik, hogy a' Historicusok néhány következendő Római Csáſzárokról igen kèveset hagytak hátra, ugyan tsak már a' mennyit hagytak, mind azokat rövideden ki-fogom tenni. Tsak hamar fogok ollyan ſzázadokra ezek után jutni, a' mellyekben mind nagy Tudósok jöttek e' Világra, mind Nagy Csáſzárok ültek a' Trónusra, a' kik emlékezetre méltó nagy dolgokat vittek véghez e' világba, következés képpen nagy változások-is történtek.

ALEXANDER SEVERUS

UTÁN KÖVETKEZETT CSÁSZÁROK EGÉSZ

AURELIÁNUSIG.

Severusnak halála után ötven eſztendők elfolyása alatt, több mint ötven Csáſzárokat lehet olvasni, a' kik ezen név alatt Cæsár; a' világ piatzán meg-mutatták magokat, és vagy igazſágossan, vagy pedig hatalmassan, és erővel a' Trónusért egymás között tzivakodtak. Minnyájan ezek mint a' ſzerentsének vagy-is kegyetlenſégnek játékai, a' katonák által Csáſzároknak ki-kiáltattak, és ugyan általok meg-is ölettettek.

Montesquieu nagy Politicus Úrnak meg-jegyzése ſzerint ollyan vala akkor a' Római Birodalom, mint egy minden rendtartás nélkül való Respublica, példának okaért ollyan; mint az Aristocratica Algirban, a' hol a' fő hatalom a' katonák kezei között vagyon, a' kik ezen birodalomnak Fejedelmét Deynek nevezik, és a' kit ők tettzések ſzerint a' Trónusra fel-emelnek, és a' midőn nékiek tettzik, arról megint le-is vetik, és talán mint egy közönſéges regula, hogy egy katonai uralkodás, inkább Respublicánusi, mint ſem Monárchiabéli uralkodás légyen. Eddig Montesquieu Úr. De ezen meg-jegyzéséhez aztat-is hozzá lehet adni, hogy azon uralkodás formájának, a' mellyet Augustus Csáſzár bé-hozott, egyedül tsak a' kard vala fundamentoma, mivel ő magát tsak katonái által emelte-fel a' Trónusra, az ő példáját a' többi Csáſzárok-is követték, a' mellyike nékiek leg-többet ajándekozott, a' lett Csáſzárrá, mingyárt roſz következéseinek kelletett lenni a' birodalomnak, mihent a' katonák tudták, hogy rajtok állana a' Csáſzár válaſztás. Meg-láttyuk ezentúl az erőſzakoknak okait.

MAXI-

MAXIMINUS.

Már fellyebb, ki-lett légyen ezen Maximinus, ki-tettem, de jónak ítélem lenni, hogy mind ſzületéséről, mind ſzemélyéről bővebben ſzóllyak, és úgy jöjjek annak utánna az ő tulajdonſágira, és erköltseire. Melly okokra való nézve kiáltatott ő ki a' katonák által Csáſzárnak, és hogy ő Thratziába alatson nembűl ſzülettetett, és az Atya Gotho, az Annya pedig Alana vala, aztat-is meg-mondottam. Szükſég aztat-is felőle tudni, hogy felette magos, vaſtag és kíválíképpen nagy erővel bíró ember vala, tekéntete torva, és írtóztató vólt, ugyan azért minden-is félt töle. Tizenhat tábori kuktákat, és hét katonákat velek verekedvén egy karóval le-vert. A' futó lovat, ha meg-kaphatta leg-sebessebb futásába megtartóztatta, és akár melly lónak, a' mellyet ő pofon tsapott, minden fogai mingyárt ki-húllottak, és ha valamelly lovat ő meg-rúgott a' ſarkával, két három óldal bordáit-is el-törte. A' leg-terhessebb ſzekereket úgy meg-rázta két karjaival, hogy az egéſz teher a' földre lehúllott. Ezen nagy erejének meg-tartására, ſzükſéges képpen nagy ehetőnek-is kelletett nékie lenni, de az-is vala; mert egy nap ſok kenyereket meg-evett, és még ezekkel hatvan font húst falt-fel, poſzpaſztumra pedig húſz dinnyéket, mikor pedig dinnyéje nem vólt,

egy háti kosár tseresnyét, vagy-is más féle gyümöltsöt.

Ezen nagy hrontes; a' katonákat szünet nelkül meg-ajándékozta, tsak hogy magát a' Trónuson meg-tarthassa, de mihent ő arra fel-ült, fel-is hozta arra a' vele született kegyetlenséget, mert az egész föld színén kegyetlenebb állat nem vala nálánál, leg-inkább a' nemesek ellen kegyetlenkedett ő, azok ellen tudnia illik, a' kik őtet alatsony sorsában, és szegénységében leg-inkább segítették, mert ő aztat vélte, hogy ezek őtet meg-vetnék, tudván magát alatson nembűl születtetettnek lenni. De sem a' katonáknak, sem a' Senátoroknak nem engedett ő, tömlötzöztette, ölette azokat-is, a' mellyért-is őtet Cyclopsnak, Busirisnek, és Phalarisnak nevezték, és már az Aszszonyok-is, miként veszhessen-el, arról gondolkoztak. A' Kereszténységet-is kegyetlenül üldözte ő.

Hamar-is öszve esküvést okozott az ő kegyetlensége, némelly katona seregek más Császárt neveztek-meg, de hat napok múltával egy árúlkodó eztet meg-ölte, és a' Historicusok sem teszik-ki, hogy ez ki vala. Néhány a' Németeken, Dácusokon, és Sarmatusokon nyert diadalmai után-is meg-nem szünt ő kegyetlen lenni, sok nagyokat agyon veretett, és a' szegényeket úgy mondván tapodta. A' midőn Németh országba vólt 40 mért földnyire minden falukat hamuvá tett, az ütközettyeit táblákra le-festette, és úgy küldötte Rómába. Mivel pedig feneségében épen alább hagyni nem akart, öszve esküvések támadtak elle-

ellene, és egy Mimus nevezetû, ezen versekkel az õ veſzedelmét elõre meg-mondotta: *A' ki egytûl meg-nem ölettethetik, ſokaktól meg-öletik. Az Elephánt nagy, és meg-ölettetik. Az Oroſzlány erõs, és meg-ölettetik, a' Tigris erõs és meg-ölettetik. Fellyél ſokaktól! ha egytûl nem félſz.*

Utóllyára Africa támadott-fel. Az itten való Fõ Conſul Gordiánus egy nagy tekéntetû, gazdag, és mindenektûl kedveltetett ember, fiával edgyütt Császárnak válaſztatott, ezen válaſztás meg-erõsíttetett, és a' Senátus Maximinust haza ellenſégének ki-kiáltatta. De a' Numidiai Gubernátor ellenſége vólt mind a' két Gordiánusoknak, meg-támadta õket, és agyon-is verettette. Némelly Historicusok ugyan azt írják, hogy az iffiabb Gordiánus, egy ütközetbe a' Mauritaniai Gubernátor ellen, a' melly tartattatott, esett vólna el, és eztet meg-hallván az Attya, kétſégbe való esésbe hólt vólna meg. Gordiánus halála után a' Senátus két más jeles embereket nevezett-meg Cſáſzároknak, úgy mint Maximust, és Balbinust, és még a' népnek kívánſágára az iffiú Gordiánust-is, a' ki tsak a' most fellyebb említett öreg Gordiánusnak unokája vala, melléjek adta Cſáſzárnak. Ez idõ alatt Maximinus közelgetett Olaſz orſzághoz, mert ezen boſzſzút kívánt állani, el-is ért õ Aquiléja alá, és eztet keményen-is kezdette ostromlani, de egy éjjel fiával edgyütt Sátorába nyúgodván, a' katonák reájok rohantak, és mind a' kettõt meg-ölték. Ezeknek fejei egéſz Olaſz orſzágba környûl hordattattak, végtére karókra verettetvén Rómába kûldettettek, a' midõn a' nép ezeken nagy tsúffá-

got

got tett, meg-égettettek, testek pedig a' Tyberis vizébe vettetett. Uralkodott ő 3 eſztendeig.

Egy tsendes Uralkodás kezdődött ezek után, és úgy látzatott, mintha ez a' ſok nyilván való roſzſzat el-fogná temetni; de ezen reményſég tsak hamar a' Prætoriánusok által ſemmivé tétetődött. Azon boſzonkodtak, hogy olly Csáſzárt láttak a' Trónuson, a' mellyet nem az ő kezeik emeltek arra, féltek azon-is, hogy tőle érdemlett bűntetéseket fogják venni. Azért-is egykor, a' midőn a' nép a' játékoknál vala, bé-rontottak a' Csáſzári Palatiumba, meg-fogták Maximust, és Balbinust, az útzákon hurtzolták őket fel 's alá, és minek utánna ſok tsúfot űztek vólna belőlök, mint valamelly mérges Viperák fel-kontzolták őket. A' Csáſzároknak Testőrzőit, vagy-is inkább ezen orſzág Urait tsak illyen dolgokról lehetett meg-esmérni. Valóban tsudállani-is lehet, hogy annyi ſzámtalan eſztendők alatt nem tudták azokat meg-ſzelídíteni, és hatalmoktól meg-nem tudták foſztani, holott látták mennyi el-ſzenvedhetetlen károkat nem okozott az ő vakmerőſégek.

GOR-

GORDIÁNUS.

Mivel a' katonák ezen gyilkosſágot el-követték, tartottak attól, ne talántán meg-bűntetődgyenek, Gordiánust, a' ki még tsak tizenhatodik eſztendejébe vólt, és az öreg Gordiánusnak (a' kirűl fellyebb ſzóllottam) leányának fia vólt, magok táborába vitték, és ottan, minek utánna már mind Clodius, mind Balbinus meg-ölettettek, Csáſzárnak ki-kiáltották. Ezen ſzeretetre méltó Fejedelem, mind a' Senátustól, mind a' néptűl nagy örömmel megesmértetett Csáſzárnak lenni. A' mettzettek, és a' magok haſznát vadáſzó Udvari Tiſztek, a' kik eleintén az ő neve alatt kormányozták a' Birodalmat, hamar meg-útáltatottnak tették vólna magok igazſágtalanſágok által ötet, ha ő Mysiteusra, a' kinek Leányát Tranquillinát feleſégének-is válaſztotta, nem akadott vólna. Ezen Myseteust ő mingyárt a' Prætoriánus katonáknak fejévé tette, mivel ő nagy bőltseſſégű, nagy tudományú, igazſág ſzerető, és minden jó erkőltsökkel tündöklő ember vala, és ennek mindennémű dolgaiban tanátsával-is élt. Hamar-is meg-tettzett ezen fiatal Csáſzáron, hogy bőlts vezérlő Mentora vólna, mert egykor a' birodalom Nagygyai körűlötte lévén, több egymás beſzédgyei között így ſzóllott: *Szegény Fejedelem az ollyan, a' ki előtt az igaz dolgok el-titkoltatnak.*

Azom-

Azomban a' háborúnak tüze ki-lobbant a' Napkeleti tartományokba, mingyárást-is Mysiteus Fő Vezérének válaſztotta. Sapor, a' ki Artaxerxesnek halála után a' birodalom kormányozását, vagy-is inkább az orſzágát által vette, bé-tsapott Mesopotámiába, ellene Mysiteus mingyárt nem mehetett, mert a' Római birodalmat más ellenſégek-is meg-támadták, úgy mint a' Gothusok, Sarmaták, Németek, és Parthusok. De minek utánna mind ezeket ſzerentséssen meg-győzte vólna, Sápor ellen úgy mene annak utánna. Sápornak igen nagy ármádája vala, valamint Artaxerxesnek, és ennek felfúvalkodott terméſzetével, de egyſzersmind bátorſágával-is bírt, de még is mihelyest közelített hozzája, Mysiteus mingyárt reá ütött, és nem tsak keményen meg-verte ötet, de még Nisibis Városát-is, a' mellyet már Sápor elfoglalt, viſzſza vette tőle. E' vala pedig a' Tartománynak Fő Városa. Ennyi ſzép diadalmaiért a' Senátus ötet azzal tiſztelte-meg, hogy ditső ſzekéren a' Vejével Gordiánus Csáſzárral Rómába bé-kísérte.

A' Csáſzár hamar el-veſztette maga Ipáját Mysiteust, a' kinek egyedűl ſegyverének ſzerentséjét köſzönhette. Akkor Rómába vala Philippus, a' ki nemzetére való nézve Arabiai vólt, ez a' Csáſzári Trónusra nagyon vágyott. Hogy tzéllyát hamarébb el-érje, nagy ajándékokkal a' katonákat Gordiánustól el-idegenítette, még előttök ezen ſzavakat kiabálta: *Gordiánus tsak nevendék iffiú, a' nagy dolgokban tudatlan, azért-is Tútorokat kelletik melléje adni.* De mind ezen álnokſágaival meg-nem elégedvén,

vén, egy Doctort nagy ajándékokkal 's ajánlásokkal meg-veſztegetett, a'ki-is Mysitheusnak mérget adván, meg-is hala.

Meg-foſztatva lenni magát látván ezen nagy emberétûl a' Csáſzár, nem tudott mást tselekedni, hanem helyette maga mellé ezen Philippust válaſztotta, de még ez nem vólt elég, hogy ötet a' Prætoriánusok vezérévé tette, mert ezen Arabs még nagyobbakra ásítozott, a'mint-is mihent ö a' katonák feje lett, hogy öket a' fel-támadásra hozhassa, aztat tselekedte, hogy a' katonák az élelem dolgába fogyatkozást ſzenvedtek, nem-is kelletett több, mert ök mingyárt fel-támadtak, és nem tsak arra kénſzerítették Gordiánust, hogy ö Tútora légyen, de még arra-is, hogy a' Cæsár név adattasson nékie, és vele edgyütt uralkodgyon. Aztat vélte vólna minden, hogy ezen nagy méltóſágokkal, az ö telhetetlen nagyra való vágyódása meg-elégíttetett vólna; de éppen nem, hanem mind ezeken felûl a' katonákat Gordiánusnak Sátorába küldötte, és ötet abba 22 eſztendös korába meg-ölettette, minek utánna 6 eſztendökig uralkodott vólna.

Illyen rövid uralkodásának jelentö póstája vala egy épen délbe történt napnak fogyatkozása, épen a' midön uralkodni kezdett, ollyan nagy ſetétſég lön a' föld ſzínén, hogy lámpás, vagy fáklyák nélkûl egy lépést ſem lehetett tenni. Kilentzen vóltak az ö gyilkossai, a' kik minnyájan önnön magokat azon kardokkal meg-ölték, a' mellyekkel Gordiánust meg-gyilkolták. Tsudálatos Isten büntetése! Ezen Csáſzár Dáciának azon réſziben-is vólt, melly ma

Erdély-

Erdélynek mondattatik, mert a' Thordai romlott várban egy ſzép Tanáts-házat építtetett, ennek pedig tsalhatatlan bizonyſága ez, hogy a' midőn a' Thordai Templom építtetett azon Tanáts háznak dülledéki közül egy tsonka kő ki-ásattatott, és a' Templom óldalába a' kömívesek által bé-is tétettetett, a' mellyen ezen írás vagyon ki-metzve : *Imp. Cæs. M. Ant. Gordiánus, Pius, Fælix. Invictus, Aug. Basilicam, Legum. Ac.*

PHILIPPUS.

Illyen igazſágtalan erőſzak tételeket, leg ottan több több erőſzakok követték, alig erősítette-meg magát Philippus a' birodalomban, minek utánna Rómába viſzſza térvén Sáporral békeſséget kötött vólna, mingyárt Syriába, és Mæsiába az ármádák két Csáſzárokat, úgymint Jotapiánust, és Macrinust ki-kiáltották, de ezek a' Trónusra ſoha ſem jöttek, mert mingyárt meg-ölettettek. Hanem Philippus, a' ki nemtelen vala, és a'kinek az Attya tolvajok vezére vólt, és a' mint már ki-tettem, Arábiai vala, és e' világra jött Rostrum Városkába, ült a'Trónuson, ő ekkor aztat hírdettette, hogy Gordiánus nehéz betegſégbe hólt vólna-meg. Eztet el-hívén a' Senátus a' Csáſzárſágban ötet meg-is erősítette. Mingyárt-is ő a' maga fiát Philippust az uralkodásban társának lenni kihírdettette. Ez ollyan komor, és ſzomorú ábrázatú,

zatú, és kegyetlen tekintetü iffiú vala, hogy ötet nem hogy nevetni, de még tsak mosolyogni-is ſenki ſem látta. A' Parthusokkal ö ugyan békeſséget kötött, de Mesopotámiát, és Assyriát ollyan otsmányúl, és minden védelmezés nélkül el-hagyta, hogy ez nagy kisseb-ſégére, és ſzégyenére vált. Arábiába ugyan ſzületése földgyén maga nevére Philipópolis Városát épitette.

Róma Városa fel-épitésének, épen akkor, a' midön ö orſzáglott, múla ezer eſztendeje, a' mellynek-is emlékezetére, minden némü játékokkal, vígaſsággal, Comædiákkal, baj vívásokkal, ſzekerezésekkel, a' mellyet ma Caroſzelnek neveznek, nagy és fényes ünneplést tartott. Tsak hamar ezután, hogy a' Scyták a' Római tartományokba bé-ütöttek, és azokba kegyetlen puſztításokat, és ki-mondhatatlan károkat tettek, Deciust akarattya ellen küldötte ellenek, mihellyest is az Illyriai tartományba a' katona ſeregekhez érkezett, leg-ottan azok ötet Csáſzárnak ki-kiáltották. Nem akarta ö ezen Fejedelmi méltóſágot fel-venni, de a' katonák fegyverhez kaptak, és meg-öléssel fenyegették ötet, ha fel-nem válalná, azért-is akarattya ellen fel-vette a' Csáſzárſágot. Mingyárt levelet-is írtt ezen maga dolga felöl Decius Philippusnak, a' mellybe aztat írta nékie, hogy ö a' Csáſzárſágot nem kívánná, és mihent a' háborút ſzerentsésen el-végzené, ö ezen nagy Méltóſágot le-fogná tenni. Vévén ezen levelet Philippus, ennek el-olvasása után félette fel-indúlt, és magába fel-tette, hogy azon Legiókat, Deciussal együtt el-fogná törülni. El-is indúlt ö egy nagy ármádával ſzándékának

tellyesítésére, de a' katonák igyekezetének eleit vették, és ötet Veronába (melly Város ma a' Velentzei Respublicához tartozik) megölték. Szintén így bántak azon komor terméſzetü fiával-is a' katonák Rómába. Uralkodott ö 6 eſztendeig.

Némelly Anyaſzentegyháznak írói aztat jegyzik felöle, hogy ö első lett vólna a' Római Csáſzárok közül, a' ki meg-kereſzteltetvén, a' Kereſztény hitet fel-vette vólna, ſött hogy Fabián Püspök a' Sacramentomokkal való élést ſem engedte vólna-meg nékie, mind addig, miglen közönſéges helyen nyilvánſágossan pœnitentziát nem fogna tartani, mivel a' maga elött való Csáſzárt meg-ölettette. Igaz légyen-é ez, azok leg-jobban fogják tudni, a' kik a' ſzent Atyák írásaiban vándorlottak, én ſem valónak, ſem valótalan dolognak lenni nem mondom. Az az egy igaz: hogy ezen Philippus Rómába a' terméſzet ellen való bün elkövetését felette nagy büntetések alatt megtíltotta, mert ezen fertelmes gonoſzſág az akkori idöbe annyira ment vólt már Rómába, hogy bizonyos taksa pénz fizetödött a' Fiſcusnak, és így ezen leg-fertelmessebb bünt el-követhette, a' ki akarta.

DECI-

DECIUS.

Ezen Decius Nemes ſzüléktül ſzármazott Pannoniának alsó réſzébe, melly akkor Illyriának neveztetett, Bubalis nevezetü Városban. Ő nagyon híres lett azért, hogy az ő uralkodása alatt a' Kereſztények felette üldöztettek, a' mellyért-is a' Kereſztény Historicusok ötet Nagy Tyrannusnak vóltnak lenni írják. Ellenbe a' Pogány historicusok, egy dítséretet érdemlő kegyes Fejedelemnek-teſzik-ki. Eztet nem lehet tsudállani, mert ezen Pogány Historicusok talán magok ſem ſzenvedhették a' Kereſztényeket, és Decius-is mint pogány hozzájok jó, és kegyes lehetett, a' mellyért-is dítsérhetik, ellenbe mivel a' Kereſztényeket üldözni meg-engedte, vagy talán maga-is üldözte, a' Kereſztény írók-is helyessen tették-ki ötet Tyrannusnak. Ő néki másképpen ſzép erköltsei vóltak, tudománnya-is ſzép vala, betsület ſzeretö, és a' hadi tudományokat-is jól értő embernek tartattatott, mind ezen tulajdonſágaiért Trajánushoz-is hasonlíttatott, és legjobb Fejedelemnek tartattatott, leg-inkább azon okokra való nézve, mivel ö a' Tribunusi hatalomnak törvényét, ſzintén úgy a' Consuláris, és Censori hatalmat a' Senátusnak, és a' Római népnek viſzſza adta, a' mellyek mind eddig a' Monarchia uralkodásnak kezdetétül fogvást a' Csáſzárok kezébe vóltak.

Ő némelly párt ütéseket, a' mellyek Galliába támadtak, le-tsendesített. A' Góthusok, mellyekrül én, és több illyen barbarus nemzetekrül akkor bővebben fogok szóllani, a' midőn azon időkre fogok jönni, a' midőn az ő vándorlásaik nagyobb következéseket fognak vonni magok után, és a' midőn azon Nemzetek országokat kezdettek formálni. A' Gothusok, a' kiket tsak most fellyebb neveztem-meg, kénszerítették ötet fegyverhez nyúlni. Priscus, a' kit ezen Császár Testvérének tartanak, által szökött ezen Barbarusokhoz, ő a' testvérét a' Császárt meg-akarta foszlani Trónusától, de egy ütközetbe életétül meg-fosztatott.

A' Scyták mind a' tengeren, mind a' földön a' Birodalomnak étszaki részit nyughatatlanították, azért-is ellenek meg-indúlt maga fiával edgyütt, és míglen viszsza térne, az országlást a' Senátusra bízta, és néhány ütközetekbe diadalmaskodott-is rajtok. Treboniánus Gallust ezen győzedelmei után el-küldötte, hogy országának határa szélein mind azon helyeket foglalná-el, és katonákkal raknámeg, a' mellyeken ezen barbarus Scyták bé-üthetnének; de ezen Gallus az ellenségnek ötet el-árúlta, az ellenség körül-is fogta, látván ő eztet, hogy kezekben ne juthasson, egy tóba belé ugrott, és abba belé-is fúlt. A' fia halála előtt egy ütközetbe meg-ölettetett. Ő tsak két esztendeig uralkodott.

GAL-

GALLUS.

Meg-halván Decius, mivel a' katonák úgy akarták, azon katonák tudnia illik, a'kik a' Scytákkal való ütközetben meg-maradtak; Gallus a' Csáſzári Trónust el-nyerte; de mihent uralkodni kezdett, a' Scytákkal mingyárt olly otsmány frigyet kötött, a' melly az egéſz Római birodalomnak nagy betstelenſégére vált, mivel ezen békeſség ponttyaiban világossan ki-tette ő, hogy a' Rómaiak minden eſztendőbe fognak tartozni fizetni a' Scytáknak, úgy mint adót, 200,000 drachmát. Ő maga fiát Volusiánust magával Uralkodó Csáſzárnak válaſztotta mihent Rómába érkezett, azomba mivel a' Római birodalom a' Scytáknak adót fizetett, ez által ezek még méréſzebbek, és fenébbek lettek, felette nagy ſokaſággal, mind földön, mind tengeren ſok más tartományokat-is meg-támadtak, és már egéſz Olaſz orſzágot fenyegették, hogy végső puſztúlásra hozzák, a' melly meg-is történt volna, ha Æmiliánus nem lett vólna. De ez, a' ki Mæsiába Gubernátor vala, a' katonáknak ſok ajándékokat igért, mellyek által azok meg-táboríttatván, velek rajtok mene, és Sarmátiának határ ſzélein utól érvén őket, felette, nem tsak nagyon meg-verte, de minden tett prédájokat-is viſzſza nyerte, a' mellyért-is Æmiliánus a' katonák által Csáſzárnak ki-kiáltatott, Gallus pedig a' többi Legiók-tól el-hagyattatván, ugyan ezen katonák ál-

tal meg-ölettetett 45 eſztendős korába. Uralkodott pedig 2 eſztendéig.

ÆMILIÁNUS.

Ezen Æmiliánus ſzületésére való nézve Maurus vala, a' ki-is mihent illyen keményen a' Scytákat meg-verte, azon katonák által, a' mint tsak most fellyebb ki-tettem, Csáſzárſágra fel-emeltetett. Ezen Æmiliánus ezek után a' Senátusnak levelet írt, a' mellybe ajánlotta, hogy Thráciát meg-ſzabadíttya, Mesopotámiát pedig Armeniával edgyütt hogy viſzſza fogja venni; de minek előtte ajánlásának tellyesítésére meg-indúlt vólna, egy más ármáda, a' melly a' havasok alatt állott, Valeriánust Csáſzárnak ki-kiáltotta. A' midőn eztet azon katonák, a'kik Æmiliánussal vóltak, meghallották, hogy több zürzavarokba ne keveredgyenek, Æmiliánust meg-ölték, és Valeriánushoz által mentek. Ez 70 eſztendős vala, és tsak 4 holnapig uralkodott.

VA-

VALERIÁNUS.

Az egéſz birodalom örvendezett a' midőn Valeriánus a' Trónusra fel-hágott, mingyárást-is az öregebb fiát Licinius Galliénust a' Senátusnak engedelmével Augustusnak neveztette, az iffiabbikat pedig maga nevezetűt Valeriánust, Cæsárnak lenni mondotta. Mihent ő Csáſzárrá lett, nagy kegyetlenſéggel üldözte ő a' Kereſztényeket, igen ſokan ő alatta ſzenvedtek Martyromſágot, a' kik között leg-ditsőſégesebbek valának Xistus Pápa, és ſzent Lőrintz, a' kit tüzes rostélyon ſüttetett-meg. Ezen gonoſz terméſzetét ki-vévén, hogy a' Kereſztényeknek illy nagy ellenſége vala, (de a' mellyért, a' mint alább meg-fogjuk látni, meg-is adózott) ő derék ember vala, és mint Magistratuális ſzemély-is, mindenek előtt nagy tekintetbe vala, de még-is felette gyenge Csáſzár vólt.

Némelly barbarus Nemzetek, bé-ütöttek minden felől a' Római birodalomnak azon tartományaiba, a' mellyeket a' belső polgári háborúk miatt, és ſok mindenféle viſzſza vonások miatt, a' mellyekbe az új Csáſzárok vóltak, ſem meg-nem gátolhatták, ſem pedigen nékiek ellent nem álhattak, mivel mindenikének nagy vala ſerege. Ugyan tsak Valeriánusnak néhány Fő Vezérei, győzedelmeskedtek némelly ſeregein ezen Barbarusoknak Galliában, és Illyriában. De valamint a' víz özön úgy el-fogta a' Scytáknak nagy ſerege kis Azsiát, puſztította,

zsákmányozta aztat, és meg-is vették Trebisundot, Chalcedont, Nicæát, és Nicomediát. Valeriánus Császár maga oda mene, meg-ütközött velek, de meg-verettetett, és békességet kóldúla tőlök. Hatodik esztendeje folya uralkodásának, a' midön ezen otsmány békességet sok alkudozások után el-végzette a' Scytákkal. Nem nyughatott ő, hanem azon esztendőnek végén maga ármádáját a' Persák ellen vezette, nem valának hozzája igazak, és hívek az ő Vezéri, a' mint-is edgyike közülök, el-árúlta őtet a' Persák Királlyának Sápornak, ez el-is fogta őtet, és mingyárt-is leg-alább való Sclávussává tette, a' világ láttára mindenkor nagy tsúfsággal bánt vele, valamikor Sápor Király lovára fel-akart ülni, mindenkor Valeriánusnak karjaira, és térdeire le-kelletett a' földre lova bal óldala mellé magát vetni, és hátára hágván, úgy ült-fel lovára, így zsámolya vólt Valeriánus Császár Sápor Királynak. Ezen tsúnya vele való bánással ő meg-nem elégedett, hanem utóllyára nyakától fogva farkáig le-nyúzatta ezen öreg Fejedelemnek bőrit, meg-is hala ezen kínok között. Ő-is 70 esztendős vólt, és 7 esztendeig uralkodott. Így fizetett a' Keresztények kegyetlen üldözésekért életével.

Mindazonáltal az ő nemes gondolkozása ki-tettzik egy kis történetből, a' mellyet itten helyesnek tartom ki-tenni, azon okra való nézve, mivel azon időbe a' jó erköltsöknek nyoma-is a' Rómaiaknál tsak alig láttzattatott. Ő Auréliánust Consulnak nevezte, a' ki másképpen híres Hadi Vezér vala, de a' mellett ollyan szegény vólt, hogy ő sem nyilván való

játé-

játékokat, mint a' többi Consulok nem adhatott, sem a' szokott költségeket nem győzhette. Valeriánus meg-parantsolta, hogy nékie a' mennyi pénzre mindenekre szüksége lészen, a' közönséges kints tárból, annyi adattasson, és arra ezen szavakkal készítette parantsolattyát. *Én Aureliánust Consulnak neveztem. Ő szegény! de éppen ezen szegénységével nagyobb ö, mint akár hol más. Mivel pedig ö most maga hívatallyának költségeit nem győzheti, tehát fizessétek-ki nékie.* Helyes, és gyönyörü szavak, de nagyon erötlenek az erköltsöknek meg-jobbítására.

LICINIUS GALLIÉNUS.

Csak most fellyebb ki-tettem hogy Licinius Galliénus; Valeriánusnak fia vólt. Nem vala nékie annyi bátorsága, hogy ö Sáporon a' Persák Királlyán, a' ki az ö Attyán olly nagy tsúfságokat követett-el, boszszút állott vólna, és jól lehet, a' külsö tartományok, hogy ötet fogságából ki-szabadíttsák, mindenképpen igyekeztek, és próbálták-is, és az ármádák-is zúgolódtak, hogy abba nem munkálódna a' Császár mint fia, ö meg-hallván halálát, a' melly felette kínos vala, még nagy örömmel így szóllott: *Tudtam én az Atyámat halandó embernek lenni.* Inkább ö a' vígasságokra, búja életre és minden gazságokra adta magát, mint sem hogy Attya szabadúlásán igyekezett vól-

na, épen pedig ollyan időbe, a' midőn a' Birodalmat rettenetes tsapások érték, úgy mint a' mirigyes betegſég, az az: a' Peſtis, éhſég, háború, a' ſok párt-ütések, fel-támadások, és a' törvényeknek meg-vetése, ſőtt el-tapodtatása, a' mellyek ſiralmas ſorsra hozták aztat, és ezen Csáſzár alatt történt roſz dolgok olly ſzámossak, hogy majd tsak nem lehetetlen azokat elő ſzállálni, tsak a' ſok barbarusoknak prédállásából, és az ármádáknak fel-támadásából, és több illyenekből állanak.

Mihent az orſzáglásnak Kórmánnyát kezeibe vette, nem ſokat gondolt ő a' birodalommal, inkább a' torkosſágról, és maga hasáról gondolkodott, leg-nagyobb ſzorgalmatosſága abból állott, hogy minémű ebédgye fogna lenni, mihent pedig ebédgyétül fel-költ, mingyárt maga konyha mesterétül aztat kérdezte, hogy mitsoda étkeket fog nékie vatsorára főzettetni, és ezen dolgát mindennap ő így folytatta. A' ſzabad életet, de ollyat, a' melly minden roſzſzaſágot foglal magába, a' hívſágot, és bújaſágot leg-inkább ſzerette, abba-is nagyon törte fejét, a' Circusba a' vadakkal minémű játékok léſznek, a' Bajnokok mint fognak viaskodni, mitsoda Comædiák, vagy Tragædiák, az az: víg, és ſzomorú játékok leſznek. Tavaſzkor a' maga ſzobáit rosákkal kárpitoztatta-ki, az almákból, körtvélyekből, figékből azokba várakat építtetett, más hólnapokba ſzíntén eztet tselekedte más féle gyümöltsökből, és azon hólnapi virágokkal-is rakatta-ki ſzobáit. Arany virágokkal ſzövettetett abroſzokat teríttetett aſztalára, az öltözettye mellyet viselt felette drága vólt, mivel a' mentéjét

vont

vont arany materiábúl varrattatta, a' mellyen aranyba foglalt gyöngyökbül állottak a' kaptsok, a' dolmánnya hasonló vólt a' mentéjéhez, az öve pedig gyöngyökbül füzött vala. Az ágyassai a' Palotába ebédeltek némelly otsmány befzedü emberekkel, és Mimusokkal, az az: ollyas emberekkel, a' kik más emberek fzollásának, vagy-is erkölcseinek tréfás befzédekkel követöi. A' midön pedig a' kertbe mene fétálni, iffiak követték ötet, és Leányok, a' kikkel ugyan néhány vén Aſzſzonyok-is mentek. Minden ezen tselekedeteiből, és hívſágos élete módgyából meg-lehet ítélni, hogy miként folytatta ö olly nagy birodalomnak dolgait.

Ezen fajtalan, és egy Csáſzárhoz nem illö életéhez még aztat-is hozzá kelletik tenni, hogy ö ſok katonákat-is meg-ölettetett, a' mellyért-is gyakran öt hat ezrenként-is elhagyták ötet. Minden felöl tsak a' ſok párt ütések hallattattak, és akkor ſokan a' Csáſzári nevet-is fel-vették, illyeket Trebellius harmintzat olvas, hanem Crevier Ur ezeknek ſzámát tizenyóltzra teſzi-ki. Mind ezek között leg-helyessebben tudta maga dolgát Posthumius Kórmányozni, mert ez a' Galliai Legióktól Csáſzárnak ki-kiáltatván, hét eſztendeig uralkodott Galliába, és ö minden dolgaiba meg-mutatta, hogy ö az uralkodáshoz nem tsak értene, de nagy uralkodó-is vólna. Ö a' Németeket viſzſza üzte, de ſzokás ſzerint a' katonáktól meg-ölettetett. Ötet ugyan Gallián kívül, ſem a' Római birodalomnak többi tartománnyai, ſem pediglen a' Senátus Csáſzárnak lenni meg-nem esmérték.

Sok-

Sokkal híressebbnek tette még-is magát Odenatus, a' ki Palmyrai Fejedelem vala, és a' Saracenusok közül egy egéſz Nemzetſégnek vezére vala, ezen nagy Bajnok nagy hajlandóſsággal viseltetett Galliénus Csáſzárhoz, Sápor pedig a' Persák Királlya útálta ötet, de talán nem ok nélkül, mivel ö a' Persákat mindég verte, félelemre, rettegésre hozta; Etesiphon várossát-is Assyriába meg-vette, a' melly a' Persáknak Fő Várossa vala. Galliénus Augustusnak nevezte ötet, melly nagy Titulusból az ö feleſége-is ama híres Cænobia-is réſzt vett. Odenatus ſzerentsétlenül meg-hólt, mert ötet önnön Udvarabéli tselédgyei meg-ölték; és így utánna az Uralkodás Cænobiára ſzállott.

Ezen nagyra ſzületett Aſzſzonyſág a' Rómaiaknak ſok tartománnyait el-vette a' Napkeleti réſzeken, a' mellyeket, a' mint alább fogjuk látni, Auréliánus ugyan tsak viſzſza nyerte. Az ö lak helye Palmyra Várossa vólt Persiába, a' melly leg-fényessebb, leg-ſzebb Város vala a' Napkeleti Fejedelmek várossai között. Még most-is tsudáltatnak azon Városnak romladéki között meg-maradott épületei, úgy mint néhány Templomai, és néhány nagy Házai, a' mellyek már most egy meſzſzére el-terjedö egyenes és téres puſztán magányossan állanak, és nem ſzintén harmintz eſztendök elött réz táblákra ki-mettzettettek. Cænobia maga gyermekeinek neve alatt, mint egy Fejedelem, úgy uralkodott Napkeletben, és minden Csáſzári jegyeket viselt, és Csáſzári hatalommal-is élt, de ugyan tsak Galliénus Csáſzárnénak lenni meg-nem esmérte.

Ezen

Ezen Csáfzár alatt fok Nemzetek a' Római igát nyakokból ki-vetették, és a'Rómaiaktól el-is pártoltak. Dáciát örökössen el-veſztette, a' Gothusok Görög orſzágot, Macedóniát, Pontust, és Ázsiát puſztították, és rablották, hasonlóképpen bántak a' Sarmaták, és Quadusok Pannoniával, a' Parthusok pedig Meſopotámiát meg-hódoltatták, és már Syriát-is probálták, mások más helyeken támadták-meg a' birodalmat. Galliénus akkor a' midön ezek történtek, ellent akarván állani a' Barbarusoknak, hogy bé ne tsaphassanak Illyria tartományába. Történt azomba, hogy egy Dáciabéli alatsony ſzületésü ugyan, de másképpen bátor ſzívü ember Aureolus nevezetü, magát Olaſz orſzágban Csáfzárnak kikiáltatta, a' mellyel kénſzerítette Galliénust Olaſz orſzágba viſzſza térni. Viſzſza térvén, leg-ottan ö a' Vezérſéget Marciánusnak, és Claudiusnak, két vitéz, és jeles Bajnokoknak által adta, ezek a' Góthusokat, és Scytákat (kik minden külömbözés nélkül ezen két neveken neveztettek) viſzſza verték. De minek utánna ök magokat Galliénussal edgyesítették, öſzve esküdtek ellene, és a' katonák által megis ölettették. De ſok Historicusoknak bizonyſága ſzerint, Claudiusnak nem vala réſze ezen öſzve esküvésben. Az ö kegyetlenſége, és az ö zabolátlan, 's fajtalan élete által annyira megútaltatta magát a' Nép elött, hogy épen akkor, a' midön az ö gyilkossai ötet meg-ölték, és ötet meg istenesíteni ezek akarták, a' Nép leg-írtóztatóbb káromlásokat, és ſok roſz kívánásokat, kiabált ellene. Az Attyával Valeriánussal uralkodott ö 7 eſztendeig, halála után pedig uralkodott maga 8 eſztendeig.

Min-

Minden érzékenység nélkül való ember vala ezen Galliénus Császár, mivel a' midőn bújaságába el-merülve vala, bár melly rosz híreket hoztak nékie tartománnyai felöl, ő azok által meg-nem háboríttatott, előtte mind egy vala. A' midőn hírül hozták nékie, hogy Ægyiptus fel-támadott vólna, így szólla ő hideg vérrel: *Semmi az! hiszen mi Ægyiptusi Vászon nélkül-is jól élhetünk.* És a' midőn meg-hozták nékie, hogy Ázsia pusztíttatik, azért sietne segítségére menni; ezeket mondotta: *Hát Aphroditusok*, az az: *Vénus tisztelői nélkül nem lehetünk mi?* Meg-hallván pedig, hogy Gailiát el-veszteté vólna, nevetve ezeket mondá: *A' Respublica mindég Respublica fog maradni, ha mingyárt semmi selyem materiánk sem lészen Arrasból.*

A' Senátus leg-inkább aztat nem botsájthatta-meg nékie, hogy a' Senátoroknak megtíltotta, hogy ne légyenek többé a' katonák vezérei. Ez ugyan a' Római uralkodásnak módgyában nagy újság vala. De a' Senátorok ehez hamar hozzá szoktak, és a' tsendes hívatalok viselését eleibe tették a' lármás, és félelemmel tellyes hadi hívataloknak, és azon időtül fogvást külömbséget-is tettek, a' civilis, és hadi hívatalok között. Ennek a' Fundamentoma abban állott, hogy tartott a' Császár, hogy ne találtán a' Senátorok az ármádák által igen erőssek légyenek. De tsekély ítéletem szerint ez helyesen esett, és mostan-is helyessen tartyák eztet a' Mostani Monarchák, mert a' Politica, és Militáris tudomány, egymástól nagyon külömbözö két tudományok, a' mellyeknek

nek meg-tanúlása, sok időt, és hosszú gyakorlást kíván, mind a' kettőbe, hogy egy ember tudós, és erős légyen, majdan lehetetlen, ollyan természet-is ritka, a' melly mind a' kettőre hajlandó volna, mert egy ember bátor szív nélkül-is nagy Politicus lehet, de rosz katona lészen, bátor szívvel pedig valaki jó katona lehet, de rosz Politicus lészen arra való hajlandóság nélkül, és egy mértékkel nem-is lehet ezen két nagy tudomány egy emberbe, főképpen ollyan birodalomba, a' melly nem Spartai lábon áll.

FLAVIUS CLAUDIUS.

Ezen Flavius Claudius Császár Dalmátziai vala születésére való néze, szép maga viseletű, nagy tudományú, és annyi sok jeles erkölcsökkel bíró vala, hogy méltán Trajánushoz hasonlíttathatott, csak a' volt kár, hogy uralkodása kevés ideig tartott. A' Katonaság, és a' Senátus kiváltképpen való nagy örömmel emelték-fel ötet a' Császári Trónusra Krisztus Urunk születése után mint egy 268-dik esztendőbe.

Mingyárt uralkodásának kezdetén Aureolus, a' ki Tyrannus egy ember vala, fel-támadott ellene Mediolánum Városába, és Trónussától meg-akarta ötet fosztani. Ez ugyan békességgel-is meg-kínálta ötet, ha a' Birodalmat vele fel-kívánná osztani, de Claudius

semmi

semmi illyen egyességre nem akart állani, azért-is öszve szedvén maga katonáit, Aureolusra reá ütött, a' kivel-is meg-ütközvén, ezen ütközetbe ez el-esett. Azon időbe Tetricus nevezetű bírta Galliát, Spanyol országot, és Nagy Britanniát, eztet-is ki-kívánta ő üzni ezen tartományokból, de másuvá kénteleníttetett mind személlyét mind erejét fordítani, tsak hogy birodalmának többi tartománnyait, a' fergetek módgyára be-rohant ellenségeinek erejétül meg-óltalmazhassa.

Bé-ütöttek az ő Birodalmába, a' Scyták, Sarmaták, és a' Gothusok, több mint 300,000 számból álló földön badakozni szokott seregekkel, és még ezeken felül 2000 hajókkal; ezen nemzetek öszve esküdtek egymás között, hogy a' Római birodalmat semmivé fognák tenni. Meg-tudván ezeknek bé-ütését Claudius, így szólla: *Tetricus Tacitussal való háború, tsak az én személlyemet illeti, de a' Gothusokkal, és a' más két nemzettel való háború az egész birodalmat illeti.* Ezen Barbarus népek, egész Ázsiát kívánták meg-hódolni, de minek utánna eztet véghez nem vihették, a' Hellespontuson által jöttek, és mingyárt valamint Illyriának, úgy Macedoniának, és Görög országnak pusztításokhoz-is hozzá fogtak, és még az ezekhez közel lévő tartományokban-is zsákmányozni kezdettek, végtére Thessalonicum Városát ostromlották. Claudius valamint földön lévő katonasággal, úgy hajókkal-is ezen Városhoz közelített, látván eztet azon Barbarus Népek, nem tsak fen hagytak az ostromon, de még kemény szaladásra vették a' dolgot, Claudius mindenütt nyomokba vala, vágta és ölte őket. A' midőn

már

már a' Dunát érték, mivel illy nagy ſzorúltſágokba hídat hamar nem verhettek, azért-is kénteleníttettek, itten meg-állani, a' hol-is Claudius kétſzer meg-támadta őket, és mind a' kétſzer úgy meg-verte, hogy közülök 20,300 el-estek, 2000 hajóikat el-boríttatta, a' kik még meg-maradtak, a' Gamus hegye közé ſzoríttotta, a' hol-is réſz ſzerént le-vágattattak, réſz ſzerént pedig a' Pestis közikbe esvén, ezen mirígy által el-veſztek, és így ha mind későre-is, Daciának valamelly határait-is viſzſza nyerte. A' második ütközet olly véres vala, a' mellyhez a' historiákba kevés más ütközetek hasonlíttathatnak.

Zonarás egy emlékezetre méltó dolgot hagyott ezen Barbarus népekről. Azt írja ő felőlek; hogy azon időbe ezen Barbarusoknak egy réſze Athéna Városát meg-vette vólna, mikor pedig Claudius üldözte vólna olly diadalmassan, látván, hogy el-kelletik nékiek Görög orſzágot hagyni, meg-akarták valamennyi könyvek találtatnak azon orſzágba, égettetni, különössen az Athénai nagy könyv Tárt eltökélték Vulcanusnak fel-áldozni. De egy még-is találkozott közöttök, a' ki így ſzóllott: *Engedgyünk-meg ezen könyveknek, mert a' Görögök ſokat tanúlnak, és éppen ez gátollya őket a' hadi gyakorlásokban, mellyeknek el-múlatásával, elégtelenekké-is fogják magokat tenni a' háborúſágra.* Nem-is égették-meg, de egy egéſz nemzetet tekintvén, ez egy hamis fel-tétel, mert kimaradhatnak ſok böltsek a' háborúból, a' kiknek nem felette nagy léſz a' ſzámok, ſőtt megſem fognak éreſztetni, és még-is a' nemzet diadalmaskodhatik maga ellenſégén, mert nem

minden katonának szükség Theologusnak, Astronomusnak, vagy Philosophusnak lenni. Másképpen-is hamis ezen fel-tétel; mert sok olyan emberek vagynak egy egész Nemzet között, a' kik a' hadi tudományokra adgyák magokat, mivel a' hadi életre vagyon kedvek, a' kik-is; ha a' Könyv-Tárokba olvasnak, csak a' hadi Tudományokba teszik magokat erössé, és így még alkalmatossabbak lésznek a' háborúra; még mind ezekhez aztat-is hozzá lehet tenni, hogy egy valaki, ha túdós, e mellett egy vitéz ember-is lehet.

Minekutánna Flávius Claudius maga barbarus ellenségein így diadalmaskodott vólna, maga nyertes seregével Pannoniának Syrmium nevezetü részébe érkezett, a' hol-is Pestis támadván ezen mirígybe meg-hala, minek utánna nem tovább, hanem csak két esztendeig uralkodott. Valóban kár vala ezen sokat tehetö Császárnak meg-halni, de az Ur Isten bölts rendeléseinek fundamentomára senki sem jöhet.

AURE-

AURELIÁNUS.

A' historiákat író Authorok, ki nem teſzik világossan, hogy melly orſzágba jött vólna Aureliánus e' világra, ſem neveit az ő ſzülőinek ki nem teſzik, hanem tsak ezen jegyzést találom Vernulæi írónál, hogy ő vagy Daciai, vagy Mæsiai, avagy Pannoniai ſzületés lett légyen; kétſég kivül azért mellőſzték-el mind azokat, hogy talán alatsony, és nemtelen ſorsú atyák által nemzettetett. Már akár mint légyen a' dolog, ugyan tsak elég az; hogy maga ſzép, és jó erkőltsei, tudománnya, és vitézſége által, annyira vitte maga dolgát, hogy érdemesnek ítéltetett lenni Claudiusnak halála után a' Csáſzári Trónusra való fel-emeltetésre, ſőtt még életébe önnön maga Claudius kérte a' fő Tanátsot, hogy ne mással, hanem vele foglaltatassa-el halála után az ő helyét, a' melly meg-is történt, mert mihelyest a' katonák meg-hallották Claudiusnak halálát, legottan ötet Csáſzárnak ki-kiáltották, a' mellyre a' Főtanáts-is rea állott, és a' Csáſzári koronát fejére-is tette. Némelly Légiók ugyan Galliába Quintillust Claudiusnak testvér ötsét kiáltották-ki Csáſzárnak, de mihent ez meghallotta, hogy Rómába Aureliánus kiáltatott vólna ki Csáſzárnak lenni, azonnal önként lemondott a' Csáſzári koronáról, azon Legiók-is meg-nyúgodott elmével lettek, és éppen ſem miben ſem ellenkeztek.

Aureliánus, a' most fellyebb ki-tett ſzép tulajdonſágai mellett, még ezekkel-is bírt, hogy ö ſzép gyönyörü magas ſzáll ember vólt, és az Ég nagy erövel áldotta-meg ötet, de egyſzersmind ſzint' illyen nagy lelkü ember-is vala. Gyermekſégétül fogvást leg-inkább a' hadi gyakorlásokba foglalatoskodott, és a' hadi tiſztſégeknek mindennémü gráditsain által menvén, maga dítséretes viselete által emelte-fel magát a' leg-föbb méltóſágra. Az ö nagy ereje abból-is ki-tettzett, hogy azon háborúkba (a' mellyekrül mostan mingyárt alább fogok ſzóllani) miket nem tselekedett. A' midön a' Sarmaták nagy ſzámú ſereggel Illyriába bétsaptak, tsak három ſzáz Várbéli örzö katonákkal, minnyájokat ſemmivé tette, egy nap maga kezeivel 48 ölt-meg' közülök, több napokon pedig, és több tsatákba többet foſztott-meg életektül 950-nél. Katonáit felette kemény regulába tartotta, még mikor Tribunus, az az: Oberſter vala, ſenkinek ſem vólt ſzabad életének el-veſztése alatt egy vétket kétſzer el-követni. Egykor egy katonája maga gazda Aſzſzonyán eröſzakot tévén, leg-ottan meg-fogattatta ötet, két fiatal tölgyfáknak, a' mellyek közel állottak, egymáshoz tetejeket le-vonattatta, és egyikéhez egy lábát, másikához pedig a másik lábát köttettetvén, egyſzersmind el-botsájtatta azokat, mellyek által azon katona két felé ſzakaſztatott.

Mihent Aureliánus Csáſzárſágra fel-emeltetett, mingyárt a' Svékusok, és Sarmaták ellen ment, a' kiket keményen meg-vervén, meg-alázta öket. A' Barbarus népek, mint a' víz özön el-borították Olaſz orſzágot, ezek kö-

között leg-erössebbek valának a' Marcomannusok, és már néhányszor meg-is zavarták annyira a' Római katonákat, hogy már maga Róma Városa-is reszketett, igaz dolog, hogy a' Rómaiak-is néhányszor meg-verték öket, de még-is félelmes ellenségek vóltak azok, mert Aureliánus népét-is, a' kiket ö személlyesen comandirozott, Piaczencza Városa alatt meg-verték, Mediolánum Városa körül mindeneket vagy fel-gyújtottak, vagy fel-prédáltak, és ezeket meg-tudván Rómába, ezen Városba a' Császár ellen párt ütés támadott. De tsak hamar mindeneket helyre hozott Aureliánus, mert a' Piaczencziai szerentsétlen ütközet után, azon Barbarus népekre háromszor egymás után reá tsapott, és mind az háromszor olly nagyon meg-verte öket, hogy kénteleníttettek ö tőle békességet kóldúlni, mellyek után nagy haraggal Rómába bé-mene, a' hol-is a' párt ütötteknek fejeit mind meg-ölettette, a' mellyért-is annak utánna inkább féltek tőle mint sem szerették. Ezek után újjabb kö-falakkal Róma Városát körül vétettette, és meg-erösíttette. Ezen kö-falaknak ollyan kerületet kívánt adni, a' melly közel ötven mért földeket foglalt magába. Jól lehet pedig nagyobb részét ö végzette-el, de egész tökélletességre még sem hozhatta, hanem halála után Próbus Császár végzettette-el.

Mind ezek után az ö jelenléte a' Napkeleti tartományokba vala szükséges, a' hol Zenobia Királyné háborút kezdett. El-is mene ö, és ezen úttyába, Illyriába, és Thráciába a' békességet helyre állította, a' Gothusokat meg-

verte, melly ütközetbe vezérekkel edgyütt, öt ezren estek-el, a' kik pedig meg-maradtak, a' Dunán által menni kénſzerítette. Akkor Aureliánus ſok ezer Coloniákkal, és vitézekkel maga is a' Dunán által költözött. Mæsiába megtelepedett, és aztat maga Daciájának nevezte, mivel a' Valóſágos Dáciát a' benne maradott Coloniákkal edgyütt azon Gothusoknak hagyta, a' kiket a' mint tsak most fellyebb ki-tettem, kénſzerített a' Dunán által menni. Attól az időtől fogva a' Római birodalomnak határa a' Dunán túl Mæsia, és Trácia lett, mellyeket az ő utánna következett Csáſzárok nagy nehezen óltalmazhattak-meg. Így ſzakadott Daciába vége a' Római uralkodásnak, minek utánna ők Trajánusnak ditsőſéges diadalmai után Erdélyt, Havas all-földgyét és Móldvát mint egy 170 eſztendőknek el-folyások alatt bírták.

Ezeket el-végezvén Bithyniát-is minden vér ontás nélkül viſzſza vette. Annak utánna Tyanna Városát körül vévén ostromlani kezdette, mivel pedig a' Városbéliek keményen tartották magokat, meg-esküdött, hogy még a' kutyáknak ſem fogna meg-engedni, ha egy-ſzer aztat meg-fogja venni, történt azomba, hogy egy Heradammon nevezetű polgárnak el árúltatása által a' Várost meg-vette, és Lakossainak életeket meg-is engedte. Az ő katonái örömest ſzerették vólna a' Várost rablani, a' mellyért-is ötet tett hitére emlékeztették, e' kikhez-is ő így ſzóllott: *Mennyetek! és öllyétek-meg mind a' kutyákat, mert én tsak arra esküdtem, hogy a' kutyáknak ſem fogok meg-engedni.* Azon Heradammon árúlót pedig meg-

ölet-

ölettette ö így ſzólván: *Én az árúlót nem ſzerethetem, mert hitét hozzám ſe tartaná-meg, mivel önnön hazájához-is hitetlen vólt.*

Mind ezeket el-végezvén, úgy mene annak utánna Zenobia Királyné ellen Ázsiába. Ezen nagy tudományú, tiſzteletre vágyódó, ſzép, és ſzűz, 's Vitéz Fejedelem Aſzſzonynak tanító mestere vala ama nagy hírű Longinus, ennek kórmányozása által ö Ægyiptust, Cappadociát, és még Bithyniát-is, melly tartományból könnyen Európába-is bé-mehetett, hatalma alá vetette. Az ö igyekezete az vala, hogy a' Római birodalmat meg-ronthassa, a' mint-is nem kis gondot adtak az ö el-kezdett munkáit a' Rómaiaknak. De mivel az Európai katonák ſokkal jobbak vóltak az Ázsiai puhaſághoz ſzokott katonáknál, végtére ugyan csak engedni kénteleníttetett a' Rómaiaknak. Ezen Királyné maga Vezéreihez így ſzóllott: *Ditsőſéggel kelletik mindeneket véghez vinni, valamiket a' háborúnak dolgaiba fogunk tselekedni.* De mind ezen ſzép bíztatások keveset haſználtak, mert Aureliánus ki-űzte ötet Antiochiából, meg-verte az ö ármádáját Emesa mellett, üldözvén ötet bé-kergette Palmyra városába, melly Város felette ſzép vala, erős, és minden féle élelemmel meg-vala rakva, de mindazon által ebbe ötet körül vévén ostromlotta.

Aureliánus fent hangzó és mintegy parantsoló levelet írt Zenóbiának, a' mellyre-is ö ſzintén ollyan kevély válaſzt vett tőle. De minekutánna az ostrom már ſokáig tartott, és az élelem-is nagyon meg-fogyott, látván Zenóbia, hogy nagy inſégre jutna, titkon ki-ſzö-

kött ő a' Városból, és a' Persáknál kívánt ſegedelmet keresni, de a' midőn Euphrates vizének partyát érte, el-fogattatott, és Aureliánushoz vitettetett. Ezen mingyárt nagy felindúlással ſzemére vetette az ő vakmerőſégét, hogy miként bátorkodott a' Római Csáſzárok ellen fel-támadni? kinek-is imigyen felele a' Királyné: *Tégedet ugyan Csáſzárnak lenni megesmérlek, mivel te meg-tanúltál diadalmaskodni, de Galliénus és többek mások hozzája hasonlók, úgy látzatik nékem, hogy ſoha ſem érdemlették a' Csáſzári nevezetet.*

Meg-engedett Aureliánus az ő életének, de Longint meg-ölettette, mivel ő írta azon kemény levelet hozzája Zenóbia nevébe, de ezen tselekedetével Aureliánus maga hírét, és nevét nagyon meg-kissebbítette, mivel ollyan nagy Túdósnak öntette-ki vérét, a' kinek írásai a' mostani időkben-is nem tsak nagy betsbe tartatnak, de tsudáltatnak-is. Mihent ezek után Aureliánus el-mene, és már a' Bosphoruson-is által evedzett, Palmyra Városa mingyárt rebellált, a' mellyért-is viſzſza fordúla, és az egéſz Várost maga katonái által fel-prédáltatta.

Tetricus Galliába még mindég uralkodott, de ollyan zürzavarok és párt ütések között, hogy azokra reá únván, a' magános, és békeſséges életet kívánta; azért-is ő magát Aureliánusnak ajánlotta, és mintegy óltalma alá vetette, és mingyárt eleintén Chalon városa mellett tartatott ütközetbe a' Marne vize partyán megadta magát. Már most a' Római birodalomnak réſzekre való oſztása-is meg-ſzünt,

olly

olly ditsőſégesen végzette dolgait Aureliánus.

A' mint Vopiſcus írja, különös nagy fényeſſéggel ment azon ünneplés véghez, a' mellyel Aureliánusnak diadalma meg-tiſzteltetett. Zenóbia, és Tetricus leg-inkább díſzesítették eztet, mivel mind a' ketten pompássan fel-öltözve a' ditsőſzekér előtt a' rabok között gyalog ballagtak, ezen ſzekérre pedig a' ſok nyereſégnek jelei valának fel-aggatva, a' mellyet dobok zengése, és trombiták harsogása alatt néhány Legiók követtek, és a' népnek ſokaſága nagy kiáltással. De mind a' kettőjökhöz annak utánna nagy tiſztelettel, és jóſággal viseltetett, és a' Rómaiak között úgy-is élt Zenóbia, mint egy leg-főbb Dáma, Tetricus pedig Gubernátorſágot nyert Olaſz orſzágba, a' kihez-is így ſzóllott Aureliánus. *Jobb Olaſz orſzágba egy tartományt kormányozni, mint az Alpeseken,* az az *havasokon túl uralkodni.* A' környül való állások nagyon meg-változtak, és a' gondolkodásoknak módgya-is.

Annyi ſok fényes, és ſebes lábakon egymás után következett ſok diadalmak után, úgy látzattatott lenni Aurélián us Csáſzár, mintha maga előbbeni mértékletesſégében nagyon alább hagyott vólna. A' maga Feleſégének nem akart ruházatra egy vég ſelyem materiát meg-venni, mivel annak arany Virágjai, annyi aranyakat nem nyomnának, a' mennyi aranyakat azon egéſz darab matéria nyomna, és így ſzégyenlene illyen alá-valóſágot maga Csáſzárnéjának meg-venni. Már most maga-is ſelyem, arany fonalakkal által ſzövettetett, és drága

kövekkel nagyon meg-rakattatott ruházatokat kezdett viselni, és még a' mellyet ő előtte egy Csáſzár ſem tselekedett, Diadémát-is viselt. Itten aztat jegyzem-meg, hogy ezen ſzó Diadéma anya nyelvünkön koronát téſzen: tehát vagy a' Római Csáſzárok meg-koronáztatások után többé nem viselték a' koronát, vagy-is más még koronánál-is díſzesebb egy valaminek kelletett lenni a'Diadémának, mivel mintegy tsudálkozással téſzi-ki eztet Milot Apátúr, a' mint most fellyebb ki-tettem. Bizonyosabb az, hogy az ő pénzein neve mellett ezen ſzavak állottak; *Úr, és Isten!* de eztet tsudállani nem lehet, mert ezen Római pogányok majd minden Csáſzáraikat hóltok után meg-istenesítették, és némellyeket még éltekben-is.

Bár melly kemény ember vala terméſzetiben Aureliánus, de ő még-is ajándékok által kívánta jobbágyait magához édesíteni. Azon gabona helyett a' mellyet ő közöttök ki-ſzokott vólt oſztattatni, kenyeret, és ruházatokat oſztogattatott-ki, még ezen ajándékokhoz bort-is adattatott vólna; ha egy valaki böltsen ezeket nem mondotta vólna, hogy már egyébb nem vólna hátra, hanem tsak az; hogy maga jobbágyai között barom fiakat-is oſztattasson-ki. A' maga haſzon, és nagyra való vágyodás régi időktől fogvást ſzokásba vette az illyetén ajándékokat, mellyek által a' nép még többeket kívánóvá tétettetett, és a' reſtſéghez, puhaſághoz, és a' fel-fúvalkodáshoz ſzoktattatott. Jobbat téſzen egy Uralkodó, ha ő inkább olly munkákat oſztattatt-ki maga jobbágyai között, a' mellyeknek bé-vett bérekből azok magokat

tiſztes-

tiſztesſégesen táplálhattyák, de Aureliánusnak e' vala mondása: *Senki ſem örvendezik jobban mint a' Nép, ha ö jól ehetik.* De épen ezen indúlfel leg-hamarébb haragra, és fel-támadásrais, ha egyſzer erre ſzoktattatván, ki-nem elégíttetödik, és még telhetetlenné fog válni, és mindég a' birodalomnak költſégén fog kívánni élni, a' nélkül, hogy ö valami haſznot hajtson. És bár melly bölts Fejedelem vala Aureliánus, de ezen rendélesei által még-is nem egyebet, hanem ki-meríthetetlen rendetlenſégeket okozott vólna.

De jól lehet Aureliánus a' Népnek így kívánt hízelkedni, mindazonáltal a' Birodalomnak dolgait még ſem múlatta ö el, ſokat tartott a' jó rend tartásra, és a' törvényekre, ſzintén úgy az igazſágnak-is ki-ſzolgáltatásárais; ö a' roſzſzat tevöket keményen meg-büntettette, es a' fejes emberekkel-is kegyelem nélkül bánt, és meg-tudta fejesſégeket törni; különössen azokhoz vólt kegyetlen, a' kik azon ſzín alatt, hogy a' Birodalom kintsét kívánnák ſzaporítani, és aztat fen tartani, a' polgárokat ſzorongatták, és minden ki-gondolt új adókkal nyomták. Ö a' maga Sclávusaira-is, ha azck véteni találtak, a' rendes törvény ſzék által hozattatott ítéletet, és mindenkor azon igyekezett, hogy mindennémü fogyatkozások helyre hozattathassanak, és a' bé-tsúſzott új rendetlenſégek ki-írtattassanak. Némellyek abba vádollyák ötet, hogy ki-rúgó, és helytelen kegyetlenſéggel bírt vólna. De ha ki azon maga viseletét fogja ſzemessebben tekénteni, melly ſzánakodással, és jóſággal vala ö maga éllenſégeihez, mind azon ſzemre való

hányá-

hányások el-tünnek, a' mellyeket nem annyira az ő Characterének, vagy-is terméſzet ſzerint való kegyetlenſégének, mint ſem azon időbéli ſzokásnak kelletik tulajdonítani, a' mellyekhez gyakran magát egy Fejedelemnek ſzükſéges ſzabni.

Még egyſzer bé-mene ő Gallia orſzágába, és a' régi Senabum városát fel-építtette, a' mellynek-is maga nevét Aureliánum adta, a' melly ma Frantzia nyelven Orleansnak nevezteték, és ezután Dyon városát-is ő építtette. Mihent ezen építéseit el-végzette, mingyárást Sápor a' Persák Királlya ellen fel-kéſzült, hogy azon károkért, a' mellyeket a' Persák a' Rómaiaknak okoztak, rajtok boſzſzút álhasson, már Thrátziába bé-is érkezett, és a' midőn már a' Bosphoruson által kívánt menni, akkor véletlenül az ő titkos Secretáriussa Mnestheus némelly vele öſzve esküdtekkel eleibe állott, és kegyetlenül ötet meg-is ölte. Ezen Secretáriussa társainak egy írást mutatott, a' mellybe ki-téve valának mind azoknak nevei, a' kiket Aureliánus meg-akarna ölettetni. Ezen írás pedig hamis vala, mivel aztat maga Mnestheus tette-fel, és ezen nagy hamiſſága hamar-is meg-tudódott, mingyárt-is a' katonák boſzſzújokat töltötték rajta, mert meg-fogván ötet, egy tőkéhez kötötték, és úgy a' vadaknak elevenen vetették. Azon a' helyen pedig, a' hol Aureliánus meg-ölettetett, egy templomot építtettek. Uralkodott pedig hét eſztendeig.

TACI-

TACITUS, FLORIÁNUS és PROBUS
Császárok,
DIOCLETZIÁNUS CSÁSZÁRIG.

Vagy Aureliánus méltóſággal tellyes maga viselése, és az ő Diadalmai, a' mellyek a Nagyra vágyódókat félelembe ejtették, vagy-is mivel ő alatta az ármáda meg-tanúlta magát az engedelmeſség korláttyai között tartani, vagy leg-inkább talán azoknak, a' kik a' Trónusra ülni kívánkoztak, kevés ſegítő társai vóltak, és mivel a' Fő hadi Vezérek közül-is, azon öſzve esküdtek között, a' kik a' Csáſzárt meg-ölték ſokan vóltak, vagy valamelly más okokra való nézve a' katonák ollyan lépést tettek, a' mellyet az egéſz világ tsudált. Ők követeket küldöttek a' Senátushoz, és ennek engedték a' Csáſzári válaſztást. A' Senátus pedig (talán félelembül) kérte a' katonaſágot, hogy ezen válaſztást válalná magára. Még háromſzor küldötték ezen követeket egymáshoz, melly idő alatt hat hólnapok folytak-el, és még-is egy réſz ſem bátorkodott azon hatalmat magának tulajdonítani, mindenike tsak aztat kívánta, hogy törvény által határoztattasson-meg az, hogy kié légyen a' Csáſzár válaſztásban a' hatalom. De mivel által látták, hogy azon törvények munkállásában, 's ki-adattatásában, ſok viſzontagſágok, és ellenkezések támadnának, ugyan tsak végtére a' Tanáts maga tagja

közül

közûl Tacitust egy érdemes már öszbe vegyült embert, és minden jó erköltsökkel tündöklő Urat választotta, a' ki-is akarattya ellen ezen félelmes leg-főbb hivatalt fel-vállalta.

Ezen új Császárnak leg-első szorgalmatossága a' vala, hogy ő a' Senátusnak régi méltóságát viszsza adgya. Mingyárt-is azon törvényeket, vagy-is inkább hatalmat engedte nékie; hogy az idegen követeket fel-vehesse, Törvényeket tehessen, Pro-Consulokat nevezhessen, és minden apellátió nélkül ítéleteket hozhasson, háborút-is kezdhessen vagy-is békességet köthessen. A' gyülés aztat gondolta, hogy ezen rendeléseknek állandósága fog lenni. De valamint egyes emberek, úgy egész Társaságok-is szoktak meg-tsalatkozó reménységgel hízelkedni magoknak. Tacitus aztat kívánta, hogy Consulnak tétessen az ő Testvér Ötse, de a' Senátorok ezen kívánságára reá nem állottak, de nem hogy ő azért reájok meg-nehesztelt vólna, sőtt meg-nem változott ábrázattal ezeket mondotta: *Jól esmérik ők azon Fejedelmet, a' kit ők választottak.*

Abba vala leg-nagyobb gyönyörüsége, hogy Tacitus azon mostani világ előtt-is esméretes nagy Historicus az ő Attyafia vala, minden könyv Tárakat bé-is töltött ő, ennek jeles írásival, ő pedig eztet nem Atyafi hízelkedésből tselekedte, hanem azon buzgóságból, mivel tudta, hogy a' birodalomnak hasznára fognának lenni, mert azon írások nem mást foglaltak magokba, hanem a' gonoszságoknak, és rosz erköltsöknek undokságát, és azokba a' Tyrannismust-is, és annak rosz következé-

seit-

seit-is, mintegy eleven festékekkel le-írta. Azon Császároknak, a' kik halálok után meg-istenesíttettek Templomot építtetett, de a' mellyben tsak érdemes Fejedelmeknek emlékezetek tiszteltessék egyedül. Egy sebes eszü ember igazán mondotta aztat, hogy azoknak nevei egy gyürübe foglaltatott köre reá férnének.

Ö minden Római tartományokba parantsolatokat adott-ki, hogy a' Keresztények semminémü bántással ne illetödgyenek, és ne üldöztessenek, a' katonák között-is sok ajándékokat osztatott-ki, és eztet nem másért tselekedte, hanem hogy Aureliánusnak gyilkossait büntessék-meg. Az idönek rövidsége miatt nevezetes dolgokat nem vihetett véghez, a' tudományokba foglalatoskodott, és napjait leginkább olvasásba, és írásba töltötte.

Azon hat holnapok alatt, miglen Inter-Regnum, az az: miglen senki sem vólt Császár, mivel a' katonaság a' Császár választást a' Senátusra kívánta tolni, ez pedig a' katonákra, a' Gothusok vagy-is Scyták Ázsiát el-borították. Ezen Császár személyesen ellenek mene, és el-is széllyesztette öket. Szerentsétlenségére miglen ö oda járt, maga Testvér öttsére Floriánusra bízta az országlást, a' ki ezen tiszteletet nem érdemlette, mivel nagyon kezdett kegyetlenkedni, azért-is a' katonák által meg-ölettetett. Az ö gyilkossai féltek Tacitustól, ne talántán öttse halálát meg-bosszúllaná, azért ötet-is Pontus mellett meg-ölték, nem tekintvén az ö nagy érdemeire. Nem országlott ö tovább hat holnapoknál, de addig-is ditsöségessen.

sen. Mivel pedig Floriánus-is meg-ölettetett, a' mint most fellyebb ki-tettem, azért-is már róla nem ſzolhatok.

PROBUS.

Tsak hamar ki-tettzett, hogy a' katonáknak Aureliánus alatt való magok viselete, nem a' valóſágos mértékletesſégnek gyümöltse vala, hanem tsak az akkori időknek környül való állásaira való nézve mutatták magokat olly engedelmeseknek lenni. Két ármádák leg-ottan Aureliánusnak halála után Csáſzárt válaſztottak. Floriánust a' Tacitus testvérét, de azt mingyárt meg-ölték, a' mint fellyebb ki-tettem, és Probust, a' ki-is különös jó erkölcsökkel és érdemekkel bírt. Ő Pannoniába ſzülettetett, és az Attyának neve Maximinus vala, ez ugyan tsak paraſzt nembül való vólt, de katona életre adván magát, olly jelessen viselte magát, hogy a katonák között Tribunusſágra, az az: Obesterſégre mene-fel.

Probus jól lehet alatsony ſzületésü vólt, de még-is Valeriánus alatt olly nevezetessé tette magát, hogy meg-érdemlette, hogy a' Trajánusokat a' birodalomnak uralkodásában mint Csáſzár kövesse. Ő éppen a' Csáſzári Trónusra nem vágyott, hanem a' katonák által erövel kiáltatott-ki Csáſzárnak, a' mellyért-is hozzájok ő így ſzólla: *Aztat mondom néktek; hogy*

hogy ti az én választásomat meg-fogjátok bánni, mert nem szokásom, hogy én néktek hízelkedgyek. De ezen szavaira a' katonák nem hajtottak, és hűségére a' hitet-is le-tették. Erre tiszteletes ki-fejezéssel mingyárt íra Próbus a' Senátusnak, és levelének e' vala summája: *Titeket illet arról ítéletet tenni, ha én az országlást megérdemlem-é; kérlek benneteket, hogy azon módokhoz nyúllyatok, a' mellyeket ti leg-hasznossabbaknak fogtok tartani.* A' Senátussal, a' melly az ő választását örömest meg-erősítette, épen úgy bánt, valamint előtte Tacitus bána, az egész hatalmat a' polgári dolgokban kezek között hagyta, és magának majd tsak a' katonák felett való Comandót hagyta.

Aureliánusnak halálától fogvást a' Barbarus népeknek sok tsordái bé-ütöttek Galliába, és azok ezek vóltak, úgy mint: a' Frankusok, Burgundusok, és Vandalusok, a' kik minnyájan Németh országból tsaptak-bé, és szörnyű vér-ontásokat, és pusztításokat tettek. Próbus Császár minnyájokat meg-futamtatta, és viszsza-is kergette, és békességet-is tenni kénszerítette őket, de felette nehéz pontok alatt. Minnyájoknak magok közül tisztviselő személlyeket kelletett zálogba hagyni a' Császárnál, mellyeknek le-tartóztatásával ő a' békesség ponttyainak tellyesítésében bizonyossabbá lett. Nagy adót-is kelletett nékiek fizetni, és minden marháikat el-is vette, és 16000 iffiakat, a' kiket ő azoknak leg-szebb népei közül kiválasztattatott, a' maga katonái közé külömbözö tartományokba osztattatta. Az ő Politicája a' vala, hogy a' barbarus népeknek hathatós hasznokat kelletik venni, hogy aztat sen-

ki se vegye észre, de ezzel aztat tselekedte, hogy azon Barbarusok a' hadi mesterséget meg-tanúlták.

Egy bizonyos dolgot adnak itten elö némelly Authorok, a' mellyet egy Zosimus nevezetü görög historiákat iró, a' ki Theodósius Császárnak idejébe élt, hagyott hátra. Ö aztat beszélli: hogy a' midön egykor a' görögök élelem dolgába fogyatkozást szenvedtek vólna, hogy rozsból vízzel vegyes essö erett vólna, a' mellybül-is ök mingyárást elegedendö kenyereket készíthettek magoknak. De én úgy tartom, hogy mennél mélyebben, és tovább a' régi idökre viszsza térünk, mind annyival több fabulákra, és regékre fogunk találni.

Próbusnak majd Európába majd Ázsiába inkább sok háborúi valának, hogy a' Barbarusokat viszsza üzhesse, és a' belsö pártütéseket-is le-tsillapíthassa. A' belsö tsendességet ugyan hamar bé-hozta, de a' Barbarusok ellen tovább kelletett nékie fegyverkezni. Azon idöbe egy valamelly Firmius nevezetü a' Saracenusokkal társaságot, vagy-is inkább kötést tett, és ö a' napkeleti uralkodásra ásítozott, de ez meg-verettetett, és fel-is akasztatott. Ez ollyan erös ember vala, hogy a' földre hanyatt le-feküdvén, a' mellyére egy nehéz ülöt tétettetett, és azon a' kovátsokkal a' rúd vasakat darabokra vágattatta. Mást-is egy Proculus nevezetüt a' katonák Császárnak lenni ki-kiáltottak, de minek utánna néhány ütközetet elveszstett vólna, ugyan azon katonák által meg-is ölettetett. Saturniust-is az Ægyiptusbéliek Császárságra emelték, de eztet-is a' katonák

min-

mingyárt meg-ölték. Bonosus nevezetű a' Rhenus vize mellett Csáfzárfágra emeltette-fel magát, a' kit-is Próbus igen nagyon meg-vert, és fel-is akafztatta. Ez felette torkos, és ifzos ember vólt, azért-is a' midőn az akafztó fán függött, az mondattatott felőle, hogy nem ember fügne azon, hanem boros korsó. Minek utánna mind ezeket meg-győzte vólna, Németh országot meg-hódította. A' Sarmatákat háborúk által meg-rontotta, a' Gothusokat hatalma alá vette, a' napkeleten a' békefséget bé-hozta, a' mellyekkel úgy meg-is rettentette a' Parthusokat, hogy tőle békefséget kértek, és aztat meg-is nyerték tőle. A' midőn már látta Próbus, hogy minden réfzin a' birodalomnak békefség vólna, aztat mondotta: *Rövid időn az fog történni, hogy az egéfz föld kerekfségén békefség fog lenni, és fzükfség nem léfzen a' katonákra.* A' túnya katonákat nem-is fzenvedhette ő és ezeket mondotta: *Mivel a' katonák a' birodalom által tartattatnak, tehát tartoznak ők vagy érette viaskodni, vagy-is nékie dolgozni.*

Mihent meg-is leve minden felől a' békefség, leg-ottan munkákra alkalmafztatta őket, de a' fzívekbe a' párt ütésnek tüzét még-fem ólthatta-el. Próbus Csáfzárnak Zimony vala mostani Szerem Vármegyébe fzületése Városa, és a' midőn itten ő egy vízi Csatornát a' katonákkal itten ásattatott, hogy ez által a' pesványokat le-tsapoltathassa, fel-indúltak azért ezen katonák, és őtet meg-is ölték. Orfzágolott pedig hat efztendeig.

Ez azon Római Csáfzár, a' kinek mind Frantzia, mind Spanyol orfzágok köfzönhe-

tik, hogy azokba a' ſzölöknek mivelését bé-hozta. Domitiánus a' ſzöllök munkáltatását meg-tíltotta, e' pediglen bé-hozta. A' Fejedelmek gondolkozásainak-is módgyában nagy külömbſég vagyon.

Néhány eſztendök elött olvastam már én, hogy Próbus Csáſzár Pannoniai ſzülemény vólt, és hogy ö első hozta vólna bé ezen orſzágba a' ſzöllö mivelést, és ollyan vélekedésbe vóltam, hogy talán a' Tokai hegyen lett vólna az első ſzöllö, mivel ez, nem tsak Hazánkba, de az egéſz világon leg-jobb bort terem, de ugyan tsak fel-találtam egy Authorba, hogy bizonyossan Syrmiumba munkáltatott leg-elsöben ſzöllöket.

CÁRUS.

Cárusnak ſzülöi Illyriai nemzetbül valók vóltak, ö ugyan Gallia orſzágába jött e' Világra Narbonne Városába, melly alsó Langvedociának tartománnyában fekſzik. A' midön már a' Testörzöknek Oberstere vólt, akkor kiáltatott-ki a' katonák által Csáſzárnak lenni. Ez meg-esvén, mingyárt ezeket írá a' Senátushoz: *Vagyon okotok az örömre, mivel ollyan Csáſzárt válaſztottatok, a' ki tagja a' Senátusnak, és Római pólgár, azon fogok igyekezni, hogy elöttetek nagyobb tekintetet érdemelhessek mint akár melly más idegen.* Ö eztet azért írta, mivel az elötte

ural-

uralkodó Csáſzárok, úgymint Claudius, Aurélián, és Próbus nem vóltak Rómaiak, hanem Illyriából valók, de még-is Cárus annyi jeles dolgokat véghez nem vitt mint ezek, de az-is igaz, hogy nékie nem-is vólt annyi ideje mint amazoknak, mivel hamar meg-ölettetett.

Elsöben-is ö a' Sarmatákat, a' kik Olaſz orſzág ellen jöttek, hatalmassan viſzſza verte, annak utánna maga két fiait Carinust, és Numeriánust Cæsároknak neveztette, az elsöt Gallia orſzágának kormányozójává tette, a' másikat pedig maga mellé vévén vele a' Persák ellen mene. Mivel pedig a' Persák között belsö viſzſza vonások vóltak, ezen háborúját ſzerentsésſen-is végzette, és Mesopotámiát-is meg-hódoltatta. Ezen diadalmai után betegſégben esett, és a' midön ſátorában nyúgodna, menykö által agyon üttetett. Ö utánna a' Csáſzárſágra érdemesnek tartatott lenni a' fia Numeriánus, de mivel Aper-is ezen Fö-hívatalra vágyott, ez ötet a' zettzel ſzékek között (Lecticæ) mellyek közé magát a' napnak ſúgári ellen, és attya halálának ſzomorúſágából-is vonta, meg-ölte.

Carinust, a' mint most fellyebb ki-tettem, az Attya Galliába küldötte, e' magát ottan a' bújaſágnak, és kegyetlenſégnek annyira adta, hogy még élvén az Attya ezeket mondotta: *Ez nem az én Fiam.* A' midön pedig már ſem Attya, ſem öttse életbe nem vóltak, még feslettebben kezdett élni, a' mint-is ſok ártatlanokat meg-ölettetett, és a' nemes házasok között, házaſság töréseket okozott, borral az útzákat öntöztette, az almák és dinnyék kö-

zött majd tsak nem úſzott, ſzobáinak padimentumát Mediolán mi rózsákkal hintette-bé, és az orſzág kormányozását, egy igen alá-való emberre bízta, a' mellyeket a' katonák nem ſzenvedhetvén Diocletiánust Csáſzárnak ki-kiáltották, a' kivel-is ő azután néhányſzor megütközött, de az utólsó ütközetet el-veſztvén, katonáitól el-hagyattatott, és maga Tribunussa által, a' kinek feleſégét meg-fertőztette, meg-is ölettetett, minek utánna Galliába harmad-fél eſztendeig uralkodott vólna. Az Attya pedig Cárus uralkodott két eſztendeig.

Ki-tettem fellyebb, hogy Aper a' Csáſzári Trónusra vágyakodott, de mihent Diocletiánus Csáſzárnak ki-kiáltatott, ez őtet önnön kezével az ármádának ſzeme láttára meg-ölte. Az mondattatik, hogy egy Druidesné aztat jövendölte vólna Diocletiánusnak, hogy ő Csáſzár fogna lenni, ha maga kezeivel meg fog ölni egy diſznót; mivel pedig Aper deák nyelven diſznót téſzen, és ő Apert maga kezeivel meg-is ölte, azon Pythonissának jövendölését bétellyesedetnek tartották lenni. Én ugyan tsak eztet Fabulának lenni tartom, és Diocletiánus a' fellyebb ki-tett okokra való nézve emeltetett Csáſzárſagra.

M. ACADEMIA KÖNYVTÁRA

DIO-

DIOCLETIÁNUS, MAXIMINIÁNUS, CONSTANTIUS CHLORUS, és GALÉRIUS.

Némelly Historicusoknak jegyzések ſzerint, Diocletiánus eleintén Sclávus vala, de annak utánna Annulinus Senátor ſzabaddá tette ötet. Ő Dalmátziába ſzülettetett, nemzetſége pedig alatsony ſorsú vala, és egyedül maga érdemei által vitte maga dolgait ollyan nagyra. Ő Numeriánus alatt még tsak a' Csáſzári háznak strázsáját comandirozta ezen név alatt, Comes Domesticorum; mert a' Testörző ſereg, mivel annyiſzor fel-támadott, és annyi félelmet okozott, akkor az ármádánál ſzolgált, és a' midőn strázsákat tartott-is, azokat nem a' Csáſzári Palátziumnál, hanem más külsö helyeken tartotta. Diocletiánus a' mellett, hogy a' hadi tudományba vóltaképpen vándorlott vala, másokban-is nagy eſzü, és böltsesſégü ember vólt. Igaz dolog ugyan, hogy ö a' Kereſztényeknek, és az ö Religiójoknak nagy üldözője vala, de minek utánna (a' mint alább fogjuk látni) a' Csáſzárſágra reá únt, és negyven eſztendeig tartott békesſéget-is ſzerzett; már nékiek békét hagyott, és a' melly viſzſza vonások akkor közöttök történtek, magok vóltak a' Kereſztények azoknak okai. A' Trónusra fel-hágásától fogvást leg-jobban ki-mutatta maga

mértékletességét azzal, hogy már a' polgári háborúkban diadalmaskodván, és birtokába olyan felette nagy hatalommal lévén, még-is meg-engedett azoknak, a' kik a' Császárságért vele vetekedtek, és nem hogy életeket vette vólna el, de még minden jószágaikban, és tiszt-ségeikben-is meg-hagyta.

Minek utánna látta vólna Diocletiánus, hogy valamint a' birodalomnak Napkeleti, úgy szintén Napnyúgoti részeiben-is meg-támadtatott vólna, aztat gondolta, hogy jól fogna esni, ha ö mást valakit-is az országlásban segítségül fogna fel-venni maga mellé. Azért-is Maximiniánust vette ö fel, a' ki Pannoniába nemtelen Atyáktól születtetett, és jól lehet vad characterrel bírt, de még-is Nagy hadi Vezér vólt, és azért töle még sem tartott Diocletiánus, mivel maga böltsessége által minden hírtelen elö vételeitöl, el-tudta ötet vonszani. Mivel pedig már így Maximiniánus-is Császár vala, úgy egyeztek ök meg egymással, hogy a' Birodalom két részre ne osztattasson, hanem egy Sceptrum alatt maradgyon, hanem a' Tartományokra való vigyázás közöttök ugyan csak el-osztatasson, így tehát Diocletiánus a' Napkeleti, Maximiniánus pedig a' Napnyúgoti tartományokra vígyáztak.

Ezek úgy szerették egymást, hogy ök soha semmiben sem ellenkeztek egymás közt, a' mit egyik akart a' másika-is aztat kívánta, de magoknak Isteni tiszteletet adattatni parantsoltak. Diocletiánust Ægyiptusba menvén kilentz holnapok alatt a' békességet helyre állította, mert Achillejust, a' ki a' fel-támadásnak feje vala,

la, meg-ölettette, és két Várost-is egéſzlen ki-vágattatott, hasonló ſzerentsével hartzolt ö Persák, és más barbarus nemzetek ellen-is. Maximiniánus-is ki-kergette azon félelmes Németeket Galliából, a' kik ottan ſzerte ſzéjjel puſztítottak, azoknak Vezéreit, a' kik nagy Tyrannismusſágokat követtek-el, Amandust, és Achanust el-fogta, meg-is ölettette; annak utánna Áfricába mene, és ott-is a' Gentiánusokon győzedelmeskedett.

Mivel pedig a' birodalomnak ſok tartománnyaiba a' háborúnak tüze nagy hévvel éledni kezdett, és a' népek a' reájok áradható veſzedelmek miatt nagy félelembe vóltak, ezen két Cſáſzárok, hogy mindenképpen az egéſz birodalomba békeſség légyen, megintlen más új gondolatokra jöttek, és meg-is egyeztek abba, hogy rajtok kívül, még két Cæsárokat válaſzſzanak, de ezek a' tartományokra mint ők ne vígyázzanak, és a' belsö ügyeit ſe folytaſsák, hanem mindenikének adattasson egy ármáda, és mindenikének ezzel bánni légyen hatalmok; ſzóval, valahol fogják hallani azon új Cæsárok, hogy a' Birodalomba a' Barbarusok, vagy más ellenſégek bé-tsaptak, avagy-is hallanák, hogy belsö párt ütések, rebbelliók támadnának, leg-ottan arra fordítsák ármádájokat, az ellenſégekkel hartzollyanak, a' párt ütöket zabolázzák-meg, és mindenütt a' tsendes békeſséget bé-hozzák. Hogy ha pedig Dioclétiánusnak, és Maximiniánusnak egyſzer halálok történne, tsak akkor, és nem elébb, Augustusoknak magokat ki-kiáltathattyák, a' Cſáſzári Trónust bírhattyák, és azon módon mint

ök most uralkodgyanak-is, és akkor ök-is ollyan két Cæsárokat, a' minek ök mostan, válaſzſzanak.

Ezen egyezés közöttök meg-esvén, mingyárást Diocletiánus, Gallérius, Maximinust, Maximiniánus pedig Constántius Chlorust Cæsároknak válaſztották, már most tehát négy Cæsárok vóltak, hogy pediglen közöttök még nagyobb ſzövetſég légyen, a' melly Cæsár, mellyik Cæsárt válaſztotta, annak maga Leányát feleſégül oda-is adta, és így atyafiſág által öſzve-is köttettek. Constantius Chlorus, a' ki a' Claudius testvérének unokája vala, maga ſzép tulajdonſágaiért nagyra betsültetett. Galérius Daciából való vala, és mivel alatsony ſzületésü vólt, nem esmért más erköltsöt a' vitézſégnél. Ezek így történvén mingyárt a' fel-tett ſzándék ſzerént mindenikének egy ármáda adattatott hatalmok alá. Ezen két új Cæsárok leg-ottan fel-is oſztották magok között a'háborút, Galérius Nap-keletre mene Narses ellen, a' ki Mesopotámiát, és Arméniát nagyon ſzorongatta, eleintén egy arányú ſzerentsével háborúskodtak egymás ellen, de utólly ára egéſz ármádáját el-veſztette Gallérius, és Narses által el-is kergettetett. Diocletiánus meginț viſzſza parantsolta néki menni Napkeletbe, és már akkor Narsest Arméniába egy étſzakai ütközetbe meg-győzte, és öt tartományokat egéſz a' Tigris vizéig viſzſza-is nyerte. Constantius Chlorus maga ármádájával Napnyúgotra ment, aholis ö elöſzör Lingona mellett a' Németektül megſzalaſztatott, de tsak hamar azután 60,000 Németeket ſemmivé tett, és ezen ütközettel Németh országot meg-hódoltatta, Galliát pedig nyúgo-

nyúgodalomra hozta, Rhætiát, és Belgiumot-is viſzſza vette, és Spira Városát a' Rhenus vizének partyán épittette. Ezen ſok diadalmakért ollyan rendeléseket tett a' Senátus, hogy ezen Cæsárok tiſzteletekre pompás ditsö ünneplés tartattasson.

Ugyan tsak ezen rendelés, és válaſztása azon két új Csáſzároknak az akkori környül való állásokban, bár nagy haſznára vált a' Birodalomnak, de ha más réſzrül ſzemessen betekintünk a' dolgokba, még-is ez nagy, és tetemes kárára ſzolglát, mert el-kerülhetetlen vólt ezen négy Fejedelmek között az irígyſég, és viſzſza vonás. És maga a' Birodalom-is ez által meg-erötelenittetett, mivel a' Birodalomnak teste nem függött már egy fötöl. A' Tartományok nem tartották már magokat réſzeinek lenni azon nagy egéſznek, hanem tsak azon test réſzének, a' mellyre egy vagy másika ezen Cæsárok közül vigyáztak, az ármádák-is aztat tartották, hogy tsak azon Cæsároktól fügnének, a' kiknek hatalmok alá adattattak, a' többinek pedig nem vólnának kötelesek engedelmeskedni.

Mind ezekhez még az-is járúlt, hogy mindenike ezen négy Cæsárok közül nagy udvart tartott, és egéſz tsordát tettek tselédgyei, ezek pedig minnyájan a' közönſéges kints tárból tartattak, a' mellyért-is az adóknak felkelletett emeltetni, még-is a' kints tár ki-meríttettetett. Lactantius, a' ki nagy Orátor vala, aztat írja; hogy azoknak ſzáma, a' kiknek fizetések járt, nagyobb vólt, mind azoké, a' kik adót fizettek. Ebbe ugyan talán hibázott azno

ékes-

ékessen fzólló Lactantius, mivel a' Római Birodalom felette nagy vólt, és bár fok háborúi vóltak, de népe még-is elég vólt, és így az ő fzámadásában nagy fubtractiót lehet tenni, de még-is igaz marad az, hogy a' nép az adóval igen nagyon nyomattatott, és az-is igaz, hogy ha a' közönféges nyomorúfág egyfzer el-hatalmazik, azon efzközök, a' mellyekkel azoknak fegítfégére kívánnak lenni, gyakran újjabb nyomorúfágokat fzülnek.

Hogy négy Csáfzárok udvarainak el-tartására fok ment, arról fenki fem kételkedhetik, de hogy Diocletiánus annyi fok pénzt, és más kintseket el-fetsérlett, aztat lehet tsudállani, nem-is vólt pedig másképpen, mert ő a' fényes pompát, különössen pedig az építést felette fzerette, a' mellyekre teménytelen fok pénzt költött. Az ő hév förödöi, mellyek közül némellyek még ma-is Rómába látzattatnak, felette pompásak 's költfégesek vóltak. Ammiánus egéfz egy tartománynak nagyfágához hasonlíttya azokat. Én aztat tartom, hogy ő Microfcopium által nézte azokat, azért tűntek fzemeibe olly nagynak, de valófág az, hogy olly nagyok vóltak, mint egy közönféges Város, és ő Nicodemia Városát-is, a' hol leg-inkább fzeretett lakni, annyi fok újonnan fel-építtetett fényes Palátiumokkal meg-ékesíttette, hogy a' második Róma Városának tartattatott, pedig a' Birodalomnak akkori fzükfégében a' pénzt fokkal hafznossabb dolgokra lehetett vólna fordítani, de a' Fejedelmek hogy magok hajlandófágait ne kövessék, ritkán esik-meg, bár ollykor az károkra-is fzolgál.

Mind-

Mindazonáltal még-is mindenek nem leg-roſzſzabbúl mentek, Juliánus, és Achilleus két pártot ütök meg-gyözettettek. Diocletiánus ugyan még egy nagy réſzit Ægyiptusnak úgy hagyta, és meg-nem hódoltatta, mivel azon katonaſágnak tartása, a' mellyet azon réſznek örizetire ottan kelletett vólna hagyni, több költſégbe tölt vólna, mint a' mennyit azon tartomány bé-hozott. Constantius Chlorus pedig meg-vette Nagy Britanniát, a' hol Carausius, és utánna Alectus magokat Csáſzároknak lenni ki-hírdettették, és ez után a' Batávierek orſzágát-is meg-vette, a' mellyet az elébb a' Francusok meg-vettek vólt. Még azután-is ſok Városokat épittetett Diocletiánus, helyre állította azon nevezetes Autuni oskolát-is (ezen Várost a' Rómaiak Augustodunumnak nevezték) és hogy erre gondot viselljen, Eumeniusra, a' ki jeles Orátor vala, bízta, a' ki az ö ſzolgálattyába vala, rendelt pedig nékie fizetésül minden eſztendöben 600 ſestertiumokat.

Ki-tettem már fellyebb, hogy Narses, Sápornak unokája, minekutánna néhányſzor diadalmaskodott vólna Galériuson, hogy ugyan tsak általa végtére ſemmivé tétettetett, azért nagy alázatoſsággal frigyet kért, és minden békeſség pontyaira reá allott, a' mellyeket eleibe tettek; ki-is vólt munkálva, hogy a' Rómaiak Mesopotámiát meg-tartsák, és a' Tigris vize, hogy határa légyen az ö birodalmoknak. Ezen békeſség 40 eſztendeig tartott, és a' mint Aurélius Victor írja; Diocletiánus Narsesnek minden tartományait el-vehette vólna, de mit haſzſznált vólna azokkal magának, minek

utánna

utánna a' Római Birodalom a' nélkül-is felette nagy vala. Egy bölts Fejedelem, ſoha ſe igyekezzen azon, hogy a' maga birodalmát még meg-ſzaporíttsa, ha aztat nem óltalmazhattya, Diocletiánus így tselekedett, és azzal aztat végzette, hogy birodalmát meg-tartotta, és abba a' tsendes békeſséget-is bé-hozta, a' mellyek nagyobb haſznára váltak birodalmának, mintha aztat ki-terjeſztette vólna.

Mind ezek után még ő 18 eſztendeig uralkodott, minden elő vételeiben-is ſzerentsés vólt, és a' vele uralkodó Császárral, valamint a' más két Cæsárokkal-is nagy egyesſégbe élt, és e' mellett tőlök még nagyon tiſzteltetett-is, az ő parantsolatinak minden engedelmeskedett, és a' maga jóſágával aztat-is véghez vitte, hogy az ő uralkodása állandó lett. Mivel már öregedni-is kezdett, a' Kereſztényeket már ezen időbe ûldözni meg-ſzünt, hanem ezen hoſzſzú békeſségbe magok magoknak kezdettek a' Kereſztények ártani, mert az ő régi buzgóſágok hűlni kezdett, és az ő Religiójoknak ki-terjedése-is tsökkenni kezdett. Igaz dolog ugyan, hogy ők ſzép, és nagy Templomokat épittettek, és azokba a' valóſágos Nagy Ur Istent imádták, de a' mint Eusebius írja, az irígyſég, nagyra való vágyódás, és kétſzínűſég bé-tsúſztak közikbe, fegyverrel ugyan fel-nem állottak egymás ellen, de ſzavakkal, és pennával ſokat pörlöttek, ſőtt a' lelki Páſztorok-is ſokat ízetlenkedtek egymással, és a' fő Egyházi hívatalokért leg-inkább kotzódtak magok között, mintha azok Világi Fejedelemſégek lettek vólna, a' mellyért-is ſok roſz Kereſztyének nagy károkat tettek a' Religiónak.

Gal-

Gallérius kegyetlen ember lévén, nagyon útálta a' Kereſztényeket, nagyon-is gyalázta öket Diocletiánus Csáſzár előtt, de azért még ſem jutott maga irántok fel-tett ſzándékához. Mingyárást nagy gyülés tartatott a' Kereſztények ügyébe, a' hol-is aztat kívánták Diocletiánustól, hogy egy parantsolatot adgyon-ki ellenek, melly parantsolatot vér parantsolatnak neveztek, és jól lehet minden voksok a' Kereſztények ellen, mintha a' pogányok öſzve alkudtak vólna, estek ki, még-is Diocletiánus nem akarta azon Vér parantsolatot ki-adni. Aztat parantsolta, de már ez-is elég vólt, hogy a' Kereſztények templomai rontattassanak-el, az ő ſzent Könyveik-is égetettessenek-el, és a' melly Kereſztények tiſzti hivatalokba vólnának, azoktól foſztattassanak-meg, és a' többiek-is magok ſzabadſágát veſzítsék-el, és közülök ſenki ſe-is tehessen törvényes panaſzt valaki ellen. Egy Kereſztény ezen parantsolatot el-ſzaggatta, de azért mingyárt meg-is ölettetett. Egy más parantsolatba megint az jött-ki, hogy a' hivatalokba lévő ſzemélyek, azon Püspököket, és Papokat, a' kik abba tapaſztaltatni fognak, hogy ők magok halgatóit, a' pogányok ellen fel-indítanák, tömlötzbe tegyék.

Ha Lactantiusnak hiedelem adattathatik, hogy még jobban Diocletiánus Csáſzárt a' Kereſztények ellen haragra indíthassa Gallérius, tehát a' Csáſzári Palatium meg-gyulladván, a' Csáſzár előtt ezen gyulladást a' Kereſztényekre fogta. De Constantinus, a' ki jelen vólt, bizonyíttya egy írásába, a' mellyet Eusebius meg-tartott, hogy a' Csáſzári Palatiumba egy

meny-

menykõ ütés által gerjedett vólna a' tüz, és ezen bizonyſágnak a' historiába meg-is kelletik állani. Ezen dolgokról a' Világi, az az: Profanus Historicusok halgatnak tellyesſéggel, és azon kevés elõ adások-is, mellyeket némellyek írtak, ellenkeznek egymással, azért-is valakik ezen dolgokról bizonyost akarnak tudni, mind azokat az Egyházi Historicusokra igazítom. Ezen Diocletiánus alatt való Kereſztények üldözése, tizedik üldözésnek tartatik; de ez talán inkább Galléríusnak, mint ſem Diocletiánusnak tulajdoníttathatik, vele pedig a' tiſzt viselõknek, és a' pogány köz népeknek. De még-is a' Religiónak ellenſégei ſemmit velek nem tehettek, mert azon Kereſztények, a' kik az öröké tartandó Mártyromſágnak idvezítõ koronáját el-nyerni kívánták, mint valamelly múlatſágra olly örömest mentek mind a' kínokra, mind az halálra.

Azóltától fogvást miólta Diocletiánus felült a' Csáſzári Trónusra, nem vala még õ Róma Városába, tsak egyetlen egyſzer, hanem mivel már most mind azon népeken, a' kik ellene vóltak, gyözedelmeskedett, bé-jöve õ Rómába a' többi Csáſzárokkal felette fényes Tryumphusi pompával egy fel-ékesíttetett ditsõ ſzekérben ülvén. A' Rómaiak aztat reménylették, hogy tõle gazdag ajándékokat fognak nyerni, és hogy mindenféle játékokat, és Comædiákat-is fog tartani, a' mellyekhez õk a' nélkül-is hozzá valának ſzoktatva. De Diocletiánusnak az õ ſzükkezüſége vízzé változtatta ezen reményſégeket, a' ki-is ezeket ſzóllotta: *A' játékoknak, a' mellyeknél a' Censornak jelen kelletik lenni,*

lenni, erköltsösöknek kelletik lennie. A' népnek nem tettzett az ő mondása, és más ízléssel-is bírt, azért-is zúgolódni kezdett, és tsúfolódásra fakadott-ki. Decembernek holnapjába ki-is mene a' Csáfzár ezen fő Városból, a' mellyet ő úgy fem fzeretett, az időnek komorfága, és az útazásnak nehézfége fokáig tartó nyavalyát okozott nékie, a' mellyektől ő foha többé meg fem-is fzabadúlhatott, és ezen betegfég vólt leg-nagyobb oka-is, hogy ő a' Csáfzárfágról le-mondott.

A' fok nagy dolgoktól, és betegfégétül-is meg-fáraſztatván, és fzűnet nélkül únfzoltatván azon nagyra vágyódó Galérius által elvégzette magában, hogy ő az Uralkodást a' Csáfzári koronával, és páltzával edgyütt lefogja tenni, Maximiniánus-is éppen erre határozta-meg magát, és ötet ebbe követte. Ezen két Csáfzárok mingyárt által-is adták az egéfz Csáfzári hatalmat a' más két Csáfzároknak, a' kik-is azóltától fogvást az Augustus nevet viselték, és hogy azon birodalomnak módgyát meg-tartsák, a' mellyet Diocletiánus, és Maximiniánus bé-hoztak, leg-ottan két új Csáfzárokat meg-neveztek, Maximinust, a' ki Galériusnak unokája vólt, és Severust, a' kik valamint fzületésekre úgy az ő roſz erköltseikre való nézve-is erre érdemesek nem vóltak. Az ő fel-magaſztaltatások Galériusnak dolga vala. Maxentius Maximiánusnak fia, és Constantinus Constantius Chlorusnak fia, minden tekintetre való nézve mind erköltseikre való nézve jobban meg-érdemlették vólna, hogy eleikbe tétettessenek, de Galérius ollyan Cæsárokat kívánt, a kiknek ő parantsolhasson. Tsak az ő

nagyra való vágyódása, a' mellynek ő a' közönſéges jót fel-áldozta, tselekedtette vele ezen válaſztást.

Tsudálatos tekintetet öttlet mindennek ſzemébe, ha ki aztat fogja ſzemlélni, és látni, hogy Diocletiánus húſz eſztendőkig tartott ditsőſéges uralkodása után, miként mene Salonica maga ſzületése városába, miként ő ottan maga kertyét munkállya, és mint örvend maga meg-elégedésén. Meg-bánta Maximiniánus, hogy a' Csáſzárſágot Mediolánum Várossába le-tette, és Diocletiánust reá akarta venni, hogy megint venné-fel, de ez így ſzólla hozzája: *Nem akarom, ha már egyſzer pestistül meg-ſzabadúltam, hogy megint mérget igyam. A' Respublica mellett eleget dolgoztam, ideje van, hogy magamnak éllyek, és akkor láttatom magamnak, eztet kezdeni, a' mikor már az én hazámba zöldſégeket vetettem. Nem-is kell eztet az én hatalmamhoz illetlennek tekinteni, mert én arról immár lemondottam, és nem-is ſzégyen az ollyan embernek, a' ki maga ſzerentséjét a' nyúgodalomba keresi, betsületes ſzegénynek lenni.* Hallván ezeket Maximiliánus ő-is tellyeſséggel el-tökéllette magában, hogy illyen nyúgodalmas életben megfogna maradni, és eztet maga fiának Maxentiusnak, és Vejének-is Constantiusnak megjelentette, mivel pedig ezen utólsó, maga ſzerentséjét alatta mint Csáſzár alatt meg-tenni reménylette, már most pedig nyúgodalomra tévén magát ezen reményſégétül meg-foſztatott, fel-indúlt azon, és Massiliába meg-fogattván ötet, kötelekkel meg-fojtatta. Illyen kegyetlenſégeket vittek azon időkbe a' pogányok véghez.

Egy-

Egykor a' midõn már Diocletiánus Salónába nyúgodalomba vólna, és kertyébe dolgozna, levelet vett õ Rómából maga jó barátitól, a' kik õtet kérték, hogy venné megint fel a' Császárságot. El-olvasván azon levelet, rövideden így felelt õ azoknak: *Ó ha ti látnátok mellyen gyönyörû nagy fejû káposztákat termeſztettem én; tehát tõlem aztat nem kivánnátok.* Meg ſem-is változtatta ſoha többé ezen magános életét.

Azon ſzavak, mellyeket Crevier Úr Vopiſcusból elõ-ád, eléggé meg-mutattyák, miképpen fejti-meg Diocletiánus az uralkodásnak dolgát, és a' Fõ hatalomnak veſzedelmes ſzirtyeit miképpen esmérte õ, és melly nehezen vonhatta-ki magát azok közûl, a' midõn Diocletiánust így beſzelteti. *Semmi ſints nehezebb, a' bõlts, és jó uralkodásnál. Négy öt ſzemélyek együve állanak a' Fejedelemnek meg-tsalására, és fel-forgattyák az õ ítélet-tételeit. A' Fejedelem, maga Palatiuma bé lévén zárva, nem láttya az igazſágot, nem tudhat mást, hanem tsak azt, a' mit nékie mondanak, a' mellyért-is a' hívatalokat ollyanok között oſztya-fel, a' kik azokat nem érdemlik, és azokat el-távoztatja a' nagy munkáktól, a' kikben leg-nagyobb bizodalmát kellene vetni. Szóval: egy jó, bõlts, és nemessen gondolkodó Fejedelem el-árúltatva láttya magát lenni, maga hitetlen ſzolgái által.* Ha a' Trónust illy formán tekintyük, el-veſzetnek kell annak lennie, de az emberi nemzetnek ſzerentséjére egy bõlts Fejedelem el-tudgya kerûlni a' hízelkedõk megfogó horgait, és meg-is fogja tudni válaſztani; hogy kinek hidgyen, és kiben vetheti maga bizodalmát.

Mivel Constantius Chlorus éppen olly igaz, ember ſzerető, és jó tévő vala, valamint Galérius irígy, és kegyetlen vala, és mivel ezek miatt ezen két Császárok között egyesség nem lehetett, a' Tartományokat-is, mellyek a' Birodalmat formálták úgy oſztották-fel, hogy mindenike a' maga réſzit különös maga hatalmával, és mástól függettetlenül bírhassa. Ezen oſztásnál nem vétetett-fel éppen a' réſzeknek egy arányúſága. Severus a' ki mint Cæsár Constantius mellé rendeltetett, úgy viselte magát alatta mint Galériusnak Creátúrája. Galérius a' ki a' nélkül-is Ázsiának, Illyriának, és Thraciának Ura vólt, Olaſz orſzágnak-is, és Africának Ura lett az által, mivel ezek az ő kedves emberétől Severustól függtek. Azon tartományokat pedig, a' mellyek Ciliciába az Amanus hegyétül kezdvén, Ægyiptusnak egéſz külső határáig mentek, Maximinus bírta. Az alatt miglen Galérius azon ſzélessen el-terjedett tartományokban mint Tyrannus uralkodott azon idő alatt Gallia, Spanyol orſzág, és Nagy Britannia ízlelték Constantius alatt, a' gyönyörűſéges, és kellemetes életnek édesſégét, a' ki-is tsak azért élt, hogy a' nemzeteket ſzerentsésſé tehesse, távol-is vólt ő attól, hogy magát jobbágyainak ſzorongattatása által meg-gazdagíttsa, vagy-is őket maga fényes pompái, és Nagy udvar tartása által ſzegényſégre juttassa. Ha ő vendégſéget tartott, akkor-is az ahoz ſzükſéges edényeket másoktól költsönözte. Ő a' pénzt tsak nyilván való ſzükſégekre fordította, és más kintse nem vólt; hanem az ő jobbágyainak ſzívei. De ellenbe tsak inteni-is kelletett nékie, minyájan minngyárt kéſzek vóltak mind

azokat

azokat nékiek adni, a' mellyeket tõlök kívánt. Az õ fia Constantinus Nicomediából ki-ſzökött, a' hol Diocletiánus õtet úgy tartotta mint zálogot, és a' hol õtet Galérius mint rabot tartani kívánta, az Attya õtet halála elõtt Succeſsorának lenni vallotta. A' következendõ negyedik köttetemnek kezdetével látni-is fogjuk õtet a' Trónuson fényleni. Ugyan tsak tovább-is kívánok még ki-tenni némelly dolgokat valamint Constantius Chlorusról, úgy Galérius Maximinusról, hasonló képpen Flaverius Severusról, mivel a' történeteknek rendi úgy hozza magával azok ki-tevését. Ki-tettem fellyebb, hogy Diocletiánus Salonica Városába magános életet élt, a' hol-is 78 eſztendõs korába meg-is hólt, minek elõtte 20 eſztendeig uralkodott vólna.

Constantius Chlorusnak az Attya Eutropius vala, a' ki Fõ Római Nemzetſégbûl való vólt, ſzülõ annya pedig Claudia vólt, Claudius Cſáſzárnak Leánya. Ki-lett légyen Galérius már fellyebb ki-tettem, és aztat-is, miként oſztották õk fel egymás között a' birodalmat. Itt illõ aztat ki-tennem, hogy Constantius Chlorust, mivel kegyes vala, minden kedvelte, és tiſztelte, õ a' Kereſztényekkel felette kegyessen bánt, és Kriſztus Urunkat-is tiſztelte, kívánta-is õ meg-tudni, hogy õk magok Religiójáról mit tartanának, és ſzint úgy arról maga pogány Udvarbéliei-is, mint vélekednének, a' mellyért-is illyen mesterſéges gondolattal élt; hogy parantsolatot ollyat adott-ki, hogy a' kik udvari hívatalokra kívánkoznának, a' pogányok Isteneit imádanák, ſokan vóltak a' pogányok között, a' kik az igaz Kereſztény

Religióra akartak állani; meg-hallván pedig ezen parantsolatot, felette kevesen maradtak-meg fel-tett ſzándékokba, de még a' mi roſz-ſzabb vólt, ſokan a' Kereſztények közül-is a' pogányſágra viſzſza tértek, tsak hogy a' hívatalokba ök-is réſzesek légyenek. Meg-tudván eztet Constantius, maga eleibe hívattatta öket, elöl nagyon meg-dorgálta, hogy olly félelmesek vólnának, és pirongató ſzavakkal így ſzólla hozzájok: *Ha ti az igaz Istenhez hitetlenek vagy-tok, hogy lennétek hívek, a' ti Csáſzárotokhoz!* a' kik pedig az igaz Religióba meg-maradtak, azokat nagyon meg-dítsérte, azon pogányokat-is, a' kik fel-tett jó ſzándékokba meg-maradtak, mert jól tudta ö aztat, hogy ollyanok-is vólnának, és minnyájokat ezeket nagyobb hívatalokra fel-is emeltette, amazokat pedig hívatalaitól meg-foſztattatta. Tsudálták ezen tettét a' pogányok, de maga kellemetesſéggel ſzépen tudta maga dolgait, ſött gondolatit palástolni, bizonyossan-is ö, a' Kriſztusnak igaz Religióját fel-vette vólna, ha élete hoſzſzabb időkre terjedhetett vólna. A' Nagy Úr Isten ezen maga Nagy kegyelmét az ö fiának Constantiusnak adta, ö pedig minek utánna 16 vagy 13 eſztendökig uralkodott vólna, meg-hala Nagy Britanniába Eboracum Városába. Hagyott pedig maga után négy fiakat, kik közül Constantinus Helanától ſzülettetett, a' többi három pedig Theodorától.

Galléríusról-is ki-tettem fellyebb, hogy Flavius Severust, és Maximiniánust, a' kik testvér húgától ſzülettek, és így az ö unokáji vóltak, Cæsároknak lenni ki-kiáltatta, de Severus

rus Ravena Városába tsak hamar meg-ölettetett, a' kinek helyére Galérius Liciniust helyheztette, és ötet Illyriába hagyván Rómába Maxentius ellen mene, a' kit a' Testörző katonák Csáſzárnak ki-kiáltottak, de úttyába olly tsúnya fertelmes betegſéget kapott, hogy a' testét férgek borították-el, mellyek bőrén által tolták-ki magokat. Éſzre vette ő, hogy ez Istennek ostora vólna, mivel a' Kereſztényeket kegyetlenül mindenkor üldözte, azért-is mind azon parantsolatokat, a' mellyeket ellenek kiadott, meg-másolta, de késő vólt már, mert ezen vérſzopó embert azon férgek mind addig mardosták, míglen ſzerentsétlen lelkét ki-nem adta. Uralkodott pedig hat eſztendeig.

Diocletiánusnak idejében éltek azon Hiſtoticusok, a' kik a' Csáſzároknak történeteit le-írták, ezek vóltak Capitolinus, Lampridius, Trebellius, Spartiánus, Vopiſcus, a' kiknek munkájok nem leg-jobb, de mivel jobbak nintsenek nem lehet ezeket tellyeſséggel meg-vetni. Ezek nem egyeznek-meg egymással, ſőtt ellenkeznek, mind az eſztendők meg-jegyzésében, mind a' rendeknek egymás után való folyásában, és ha valamellyike egy vagy más Csáſzárnak élete le-írását el-is kezdi, aztat tökélletesen még-is el-nem végzi, hanem félbe hadgya. Már aztat meg-jegyzettem több helyeken, hogy némelly tudományoknak ízlése fogyatkozást ſzenyvedett, következés képpen azoknak igazſága-is.

Az még-is tsudálkozásra való méltó dolog, hogy valamivel több mint három ſzáz eſz-

tendeig Kriſztus Urunk ſzületése után Pogány Csáſzárok uralkodtak a' Római birodalomba, és ezen idöknek el-folyása alatt ſok változásokat ſzenvedett ezen birodalom, mert a' Rómaiaknak, majd jó, majd roſz Fejedelmek vala, majd békeſségbe és olly nyúgodalmas rend tartásokban éltek, a' mellyek nagy javára ſzolgáltak a' polgári társaſágoknak, majd megint el-nyomattatásokat, ki-rúgásokat, és közönſéges felzavarodást ſzenvedtek, és a' törvényeknek meg-vetései-is egymás után folytak, és még-is némelly tudományok, és ſzép Mesterſégek hátra maradást nem ſzenvedtek, és az elsö két ſzázadokba ezek még jobban virágzottak, hanem a' két Antoninusoknak halála után tsökkenni kezdettek, és többé a' Rómaiak között elöbbeni virágzásokra nem-is hozattattak.

Kevés idövel ugyan tsak Kriſztus Urunk ſzületése elött, és egy ideig annak utánna kitettzett megint a' Romai éſz minden tulajdonſágaival, ez talán innét esett, mivel látták ök, hogy a' Görögök között, a' kiket ök meg-rontottak, a' tudományoknak mindennémü nemeiben, melly nagy túdós, és jeles emberek valának, a' kiket-is ök követni akartak, és azoknál alább való emberek nem kívántak lenni. Sokat-is téſzen a' nemzetek között az eféle tusakodás. Ciceró, és többek mások illy nagy tudós ferfiak, már utól-is érték a' Görögöket, de különössen Augustus Csáſzár uralkodása alatt, annyira támadtak illyen túdós emberek, hogy azon idöt Augustus Epochájának, az az idö ſzakaſzſzának nevezték, ha a' tudományoknak igen ſzerentsés idejét akarták nevezni.

Eztet

Eztet nem lehet másnak tulajdonítani, hanem azon hoſzſzú békeſségnek, a' mellyet ö a' maga birodalmába fen tartott, és azon ſzeretetnek, a' mellyel ö a' tudományokhoz viseltetett, és azon barátſágos maga viselésének, a' mellyet ö a' túdós emberekhez mutatott.

Sok ollyan Poeták éltek Augustus idejébe, a' kik nem tsak olly verseket írtak, mellyekkel az emberek ſzíveit örömre gerjeſzthessék, de ollyanokat-is a' kik az igaz Religióra virtusokra, és jó erköltsök gyakorlására-is az olvasókat fel-indították, és öket meg-is jobbították, és e' mellett a' terméſzetből, és minden féle tudományokból haſznos képzelleteket-is tudtak elö adni. Ezek között elsö vala Virgilius, a' ki-nem tsak túdós ember vala, de Philoſophus-is, a' kinek nagy esméretſégének kelletett lenni a' világgal, és az emberekkel, hogy ollyan verseket tsinállyon, a' melly minden embereknek tessék. Ámbár pedig ötet Augustus nagyon ſzerette, még ſem igyekezett ö valamelly nagy hívatalnak el-nyerésén, ſött Róma Városától távól töltötte maga idejét a' tudományok gyakorlásában. Ö három Verses dallokat munkált; Az elsö áll néhány Páſztori énekekbül, és Juháſz gondolatokból, ezekbe ajánlya Virgilius a' Páſztorok ſzeméllyeibe, a' kiket ö beſzélleni enged, a' kedves és kellemetes, ſött ſzívet örvendeztetö mezei életet, a' mellyet ugyan a' régiek jobban esmértek mint mi most. Az ö páſztorai tsendesek, és meg-vannak elégedve a' mezei élettel, és a' Városbéli gonoſzſágoktól nintsenek meg-veſztegettetve, és bár gyarlóſágok alá mint más emberek van-

nak vettetve, de a' magok ſorsával még-is ſzerentséseknek tartyák magokat. Az ö nyájai, és mezei munkájok, a' mezök, dombok, erdök, víz források, és mind azon helyek, a' hol ök laknak, és azon minden féle víg tekéntetek, a' mellyeket a' terméſzet az ö ſzemekbe tüntet, az ö barátſágos társalkodások, az ö tréfáik, játékjaik, és énekeik, mind ezek ki-meríthetetlen gyönyörüſégek ö nálok. Ök ſzívbül, és két ſzínüſég nélkül beſzélnek egymással. Az ö érzékenyſégeik ſzármaznak ſzelíd együgyüſégekbül, és akár azok légyenek öröm, vagy ſzomorúſág, tsudálkozás, reményſég, vagy kívánások, mind ezek ſziveikben erőſzakot még ſem teſznek, mind ezeket ſzép versekbe énekelik, és olly zengéssel hangzanak, valamint a' híves forrásokból tsendes tsergedezéssel folyó ezüst ſzint zöldſéggel kevert patakotskák. Ollykor engedi Virgilius ezen páſztorokat méltóſágossabb dolgokról, és nagyobb ſzemélyekről-is magoknál, egymással beſzélleni, a' mellyek nem más, hanem dítséretét azon Nagy embereknek foglallyák magokban, de akkor-is magok életéhez való hajlandóſágokat megtartyák, örömest kiki ezen verseket meg-tartya emlékezetében, ámbár a' mi idönkbe haſzontalan keresünk Arcádiai, Siciliai, Mantuai páſztorokat.

De mivel a' mezei élet, nem tsak az éneklésbül, játékokból, és vígaſságokból áll, hanem egy meg-nem ſzünő munkálkodást-is kíván, hogy ugyan tsak ez örvendeztessen, és meg-is jutalmaztasson, ſzükſégesnek lenni meg-mutattya második dallába, a' mellybe a' mezei gazdálko-

dálkodást-is elõ adgya Virgilius. Az õ páſztori énekeibe követte õ Theocritust, és azokba ötet fel-is haladta. A' mezei munkáról tett verseibe pedig követi Görög Hesiodust, a' kiről-is a' midõn a' Görögökről írtam emlékezetet tettem. De ezen görög Vers ſzerzõt-is Virgilius nagyon hátra hagyta. A' melly oktatásokat õ a' Mezei gazdálkodásról ád, igen helyesek, és azoknak ékeſſége által meg-lehet esmérni ezen nagy Poétát, mivel ezen munkáját-is Heliconi virágokkal hímezi. Sok féle materiákat változásokat hoz õ ebbe elõ, és azon embereket, a' kik eztet gyakorlották nagyon dítséri, és így ſzól felõlek. Ó ſzerentsés mezei emberek, az igaz föld termeſzt nékiek veſzekedés és fegyver nélkül igen óltsó tartást. Másképpen kevesen tiſztelik õket, nintsen-is nékiek pompás épülettyek, és drága ruházattyok, de még ſem ſzenvednek fogyatkozást, az õ nyúgodalmokba, és békeſséges életekbe, a' melly más forma gazdagſágokat foglal magába. Itten vannak a' terméſzetnek változásai, ſok mezõk föld alatt való öblök, tavak, erdõk és az édes álom egy terepély zöld fa alatt, mellyhez hajnal után közelít egy bögõ nyáj. Itten látunk munkás, és kevéssel meg-elégedõ iffiúſágot, nagy Isteni félelmet, és tiſztesſéges ſzülõket. A' midõn a' földet el-hagyta, az igazſág õ nálok talált nyúgodalmat. Én ugyan ſemmit ſem ſzeretek jobban, mint a' fõ tudományokat, és legjobban örvendeztet engemet mindeneknek okait ki-tanúlni, valami az Égen, és a' földön elõ adgya magát. Ne légyek én tehát még-is éles értelmû: hogy a' terméſzetnek titkaiba bé ne hassak? tehát légyenek a' mezõk, és folyók,

a' mel-

a' mellyek a' fôldet nedvesítik, és az erdôk az én örömöm, a' nélkûl hogy én a' ditsôſéget áhíttsam, ſzerentsés valóſággal az ollyan, a' ki mindeneknek okait ki-tanúllya, és minden félelmét a' halálnak, és a' jövendô életnek meggyôzi! De az-is ſzerentsés, a' ki az Isteneket a' mezôn imádhattya, illy nem kíván fô tiſztſégeket, ſem a' háborúk nem nyúghatatlaníttyák ôtet, nem kell nékie a' ſzûkölködôkön ſzomorgani, ſem a' gazdagokon irígykedni, vígan gyûjti ô a' fáknak, és mezôknek gyümöltseit. És midôn mások a' világba vándorlanak, hogy veſzedelmek között a' Városoknak ſzerentsétlenſégével meg-gazdagodgyanak, addig ô tsendesen maga haſznos munkáit teſzi, a' mellyeknek télbe-is kellemetes bérit veſzi. Szóval: úgy él az illyen, valamint az elsô ártatlan idôkbe az emberek éltek. Illyen ékes dallokkal taníttya Virgilius a' ſzántást, fák nevelését, a' barmokét, és lovakét-is, úgy a' méheknek ſzaporítását-is.

De még-is ezen két dallai Virgiliusnak nem hasonlíttathatnak ahoz a' Bajnoki dalhoz, a' mellyet Æneásról munkált. Miképpen ezen Trójai Fejedelem minek utánna az ô Annya Városa el-rontatott mene Olaſz orſzágba, és ottan új birodalmat épített, a' mellybûl azon roppant Római birodalom lett, és az elsô Római Király-is az ô nemzetſégéből ſzármazott. Virgilius ezzel még aztat-is tette, hogy a' Római historiát ebbe be-foglalta, és a' Nagy embereket meg-is nevezi. Igaz hogy ezen bajnoki énekébe-is mást követett, mivel ama jeles görök Poéta Homérus után írt. Ha mingyárt

gyárt talán nem ollyan nagy-is ö mint Homérus, de még-is ſzeretetre méltóbb ennél, mivel kellemetessebben, és tetzhetössebben írtt nálánál, mert Homérus idejébe a' ſzép ízlés még nem-is uralkodott, úgy mint Virgilius idejébe. Különös ſzépſéggel le-írta ö Trójának el-puſztúlását, és Æneás útazását a' halottak orſzágába. Még-is hibásaknak tartotta ö ezen munkáit, és halálos ágyába baráttyait arra kérte, hogy égessék-el azokat, de éppen az ö baráttyai, és Augustus Csáſzár nem tartották jónak lenni az ö akarattyát tellyesíteni, meg-is tartották azokat, a' mellyekhez kevés Vers Íróknak munkái hasonlíttathatnak, és azok több mint két ezer eſztendök után-is, nagy haſzonnal, és dítsérettel olvastatnak.

Azon idöbe a' mellybe Virgilius Augustustól, és Mæcenástól ſzerettetett, élt az ö kedves baráttya-is, és Nagy Poéta Horatius, ö a' Római Poéták között leg-nagyobb ének ſzerzö, melly énekei görög nyelven Ódáknak neveztetnek. Ö nem csak ollyan énekeket munkált, a' mellyekbe vígſágokat, hajlandóſágokat emberek passióit, az életnek mindennémü változásait éneklette vólna, hanem fellyebb való gondolatokat-is iktatott ö be némellyekbe, úgy mint: a' Religióról való ſzolgálatot, a' Fejedelmek, és más nagy emberek ditséretit, Hazájának az ö változásait, és igen helyes oktatásokat az emberi életben. Leg-inkább ſzép olvasni az ö Ódái között azokat, mellyekbe Regulusnak történeteit le-írja, és a' meghalálozott Achytas Philoſophust beſzélleni adgya elö. Ö a' görög Óda írókat vette mustráúl magá-

magának, de ezek annyi ſok féle dolgokat még ſem vettek elö mint ö, a' kiket ö fel-is haladott. Ezen énekeiben két útat követ ö, de mind a' kettö egy tzélhoz vezet, az az: a' böltsesſéghez, és jó erköltsökhöz. Majd ki neveti kitsúfollya ö a' Rómaiaknak az ö idejébe el-követett roſzſzaſágait, majd ditséri öket, de ezen dítséretet-is másképpen értvén. Az illyen énekek Satyráknak neveztetnek, ezekben-is ollyan közép úton ment, hogy bár némelyeket büntetett, de még-is ſenkit meg-nem bántott, és ſenkit meg ſem-is nevezett bár ſokakra újjal lehetett vólna mutatni. Maga Ódáiba aztat-is taníttya, hogy miként lehet mindennek meg-próbálni maga lelke erejét, és miként lehet az embereket meg-esmérni. Némelly jó barátihoz pedig poésisi leveleket írt, a' mellyekbe haſznos tudományokat ád nékiek, az éſzrül, tudományokról, az életrül, és az erköltsökröl, de ezen levelekbe-is leg-inkább ſatyrizál. Taníttya ö a' Theátrumokon jádzókat-is, és ſzámokra munkált ódákat-is. Az ö minden munkái, úgy lehet mondani, hogy arany munkák, és méltók, hogy az iffiúſág azokat olvassa, ſött hogy bétéve-is tanúllya, mert azokból által fogja látni, mi kívántatik nékie, hogy bölts lehessen, de még az érett korba lévök-is olvasván azokat, ſok tanúſágokat gyüjthetnek azokból magoknak. De aztat-is kívántam itt ki-tenni, hogy Virgiliusnak munkáit nem könnyü megérteni, mivel mélyen írtt, de Horatiusé még nehezebbek.

Ugyan azon idöbe élt Róma Városába egy felette nagy Verſzerzö, ez pedig Ovidius vala, a' ki a' mostan le-írtt kettötöl nagyon külöm-

lömbözött. Ö iffiúſágától fogvást igen nagy kéſzſéggel bírt a' verselésben, és az ahoz ſzükſéges gondolatok magoktól adták elö nékie magokat, a' mellyért-is róla méltán lehet mondani, hogy ſzületett Poéta vólt. Az ö Versei könnyen folyók, múlatſágosak, kelemetesek, mert könnyen meg-érthetök, és oktatók. Azokba ſenki ſem fog tsak egy ſzavatskát-is találni, hogy oda ne illene, a' hová ö aztat tette. Kevés Vers ſzerzök esmérték úgy az emberi ſzívnek belsö mozdúlásait, és passióit mint ö, és kevés-is tudta azokat olly elevenen le-feſteni mint ö. Az ö Versei nem tsak fel-indíttyák az embert, de fel-is gyújtyák. Az ö fö munkája, a' mellybe halmazva vagyon az ékeſség, az ö Metamorphosesei, az az Változásai, egy tökélletes munka, az Istenek meg-tanításáról, és a' Görögöknek, 's Rómaiaknak fabulás történeteiröl. Annyi ſok azokhoz tartozandó ſzemélyekböl, idökböl, és megyékböl, ö egy ollyan egéſzſzet formált, a' melly a' világ kezdetétöl fogvást, mintha igaz öſzve köttetett történetek vólnának, egéſz a' mi idönkig rendel úgy folynak. Ö abba némelly nagy Rómaiakat, az Istenekkel, és bajnokokkal fabulásan egyesített ſzép gondolatokkal, a' mellyek gyönyörködtetik az embert, fel-ékesítette, mivel ſzépek a' Versek, emlékezetekbe meg-tartyák könnyen az Olvasók. Illyenek az ö Versei, a' mellyeket a' víz özönrül-is írtt, a' mellyekbe ki-teſzi, hogy az embereket kettön kívül az Istenek roſzſzaſágokért abba mind el-veſztették. Gyönyörüen ír ö az iffiú Phaëtonról-is, a' ki képzellett maga bolond erejében bízván, magát és majd nem tsak az egéſz Világot ſzerentsétlenné tette. Niobérül-is, a' ki maga ſzemei

elött

elött minden kedves gyermekeit meg-ölettetni látta, ezek és több ezekhez hasonló versei olly ſzépek, hogy azokat ſzóval ki-mondani nem lehet.

De ezen nagy Vers ſzerzö a' ſzerelemröl ollyan verseket-is írtt, a' mellyeknek olvasása különössen az iffiaknak lelkek kárára lehetnek, mert a' búja ſzerelmet olly ſzembe tünö képpen, és olly fajtalanúl le-írta, hogy föképpen az iffiúſág azokat olvasván igen könnyen mind meg-botránkoztathatik, mind meg-is romolhat. Ugyan tsak nem maradott ö ezen munkájáért büntetetlen, mert mihent ez Rómába Világoſságra jött, mingyárt ötet Augustus Csáſzár ſzámkivettette, és a' fekete Tenger mellé a' mai Bulgariába kelletett nékie menni, ſoha ſem-is látta többé Rómát, mert ott hala meg. Egy Authorba aztat olvastam én felöle, hogy ezen munkájáért ötet Augustus Csáſzár ſoha meg-nem büntette vólna olly keményen, hanem azért tselekedte vólna aztat, mivel azon ſzemély, a' kivel Ovidius illetlenül barátkozott, és verseibe Corinna név alatt adgya elö, nem más lett vólna, hanem a' Csáſzárné, maga Augustusnak feleſége.

Írtt még ö több ſzép verseket-is, úgy mint Bajnoki verseket, mellyeket deák nyelveken Heroicumoknak ſzoktanak neveztetni, írtt ſzomorú, és panaſzolkodó verseket-is ezen nevezet alatt Libri Triſtium. Vannak még munkái, a' mellyek Faſtorum, és de ponto nevezetek alatt esméretesek. Ezen három Poéták vóltak leg-nevezetessebbek a' Rómaiaknál, de itten megint az a' kérdés adhattya magát elö,

hogy

hogy ezen három közül mellyike lett vólna leg-jelessebb? Az emberek ítéletei külömbözők, úgy azoknak tettzései-is; a' mi engemet illet én bátorkodom aztat mondani Ovidiusról, a' mit Cicero mondott ezen ſzavaival Epaminondásról: Meo quidem judicio Græcorum Princeps fuit Epamimondas; és ezen ſzavakat így fordítani: Meo quidem judicio inter Poetas Romanorum, Princeps fuit Ovidius. Nintsen-is talán másképpen a' dolog, mert bár Virgilius, és Horátius felſéges gondolatokkal írtak, de munkájokon törni kelletik az olvasóknak magok fejét, hogy mélyſégek miatt azokat megérthessék, Ovidius ellenbe olly édessen, olly kelemetessen folytattya verseit, hogy nem tsak ki ki könnyen meg-értheti, de azoknak terméſzetesſégével egy el-olvasásokkal megnem elégedhetik az ember.

Még ezen nevezetes Versſzerzők kívül-is vóltak a' Rómaiaknak több illy érdemes Versſzerzői-is, mert igen ſzép bajnoki verseket írtt Lucanus-is a' Pompejus, és Cæsár háborúiról, a' mellyekbe ſok ſzép dolgokat foglalt a' hazai ſzeretetről, a' Törvényekről, és a' jó erkölcsökről, különössen azon Római Vitézt az iffiú Cátot nagyon eleven ſzavakkal magaſztallya, de ezen fiatal Poéta (kit Néró kénſzerített, hogy mondgya-ki melly halálnak nemével még tsak 28 eſztendös lévén akarna e' világból ki-múlni) nem tudta még jól maga poésisi hevét mérsékelni, azért-is nagyon fent héjazó Verseket írtt.

Más két Versſzerzők Perſius, és Juvenális néminémű képpen magok Satyráival Horatiusnak nyomába léptek, de még ſem vóltak

ők mások, hanem tsak ötet követök. Persiusnak, a' ki idejének harmintzadik esztendeje előtt meg-hala, az a' hibája volt, hogy homályossan, és nagyon meséssen írtt, de még-is némelly Philosophusi gondolattyait szépen kitette, mint p. o. eztet: *Gondolkodgyál szünet nélkül a' halálról.* Juvenális pedig ollyan Verszerző vala, a' ki felette meg-támadta az akkor béli rosz erköltsöket, Domitziánus Császárról kezdvén a' leg-salakabb emberig, felete indúlatos Verseiben, és sokakat nevek szerint meg-is nevez; és nagy hevébe sokszor magát el-is felejti, és mint egy vérzeni láttzatik haragjában, de ugyan ezzel hibázott-is ő, mert egy Poétának szükséges magát az illyektül ójni, és leg-jobban akkor munkál, a' midőn ő a' közép útat válaszlya.

Sokkal gyengébb móddal oktatta Phædrus Augustusnak idejébe a' Rómaiakat, mivel az ő tanítása nagyon örvendeztette öket. Fabulákat írtt ő ollyan képpen, a' mint azokat Æsopus a' Görögök idejébe írta. Az iffiúságnak igen hasznos az ő munkája, de Verseinek kelemetessége miatt a' meg-élemedett emberek-is örömest olvassák. A' vad állatokat úgy engedi ő beszélleni, hogy azokból az emberek könnyen magok erköltseinek meg-esmérésére jöhetnek, ő röviden ír, de világossan, és ékes poésisi szavakkal.

Nem kelletik Martiálist-is a' Római jó Verszerzök számából ki-hagyni, ha ötet a' jó részről tekintyük, ezen szavakat a' jó részről azért teszem itt ki, mivel ő-is valamint Ovidius, és több más Verszerzök, némelly ollyan gyen-

gesé-

geſségeket, és makulákat kevert Versei közé, a' mellyek az ártatlanſágot, és jó erköltsöket meg-ſérthették. Ö ugyan rövid, de még-is olly verseket munkált, a' mellyekben az ö nagy eſze mint egy bé-nyomva vala, és ſokakban az ö gondolati nemesek, és a' mellett felſégesek-is, és ſok oktatásra való dolgokat-is magokban foglalnak; főképpen azon versei, a' mellyekbe egy öreg Rómabélit int ö, hogy ennek utánna maga életét jobban folytassa, és verseit ezen ſzavakkal fejezi-bé: *Soha ſe mondgya aztat egy bölts ember; Már ennek utánna kívánok élni! az holnapi nap késö, már ma kezdgyél élni.* Azon Versek-is, a' mellyek tsak 13 rövid ſorokból állanak igen ſzépek, mellyek által ö egy jó baráttyát arra taníttya, hogy mi légyen ſzükſéges, egy ſzerentsés élethez, és így ſzóll: *Nem az hartz, és név ſzerzés, hanem egy belsö tsendesſég, egy mindenkor eleven Lélek, és egésſéges vér, a' bölts gondolatoknak ſzerentséje, és egyezö barátſág, egy kedves, és víg kedvü vendég, minden mesterſég nélkül való aſztal, egy álom, a' melly által hamar el-múlik az éj, egy ſzív, a' mellyet ſoha ſem éleſzt hívſágos reményſég, azon eſzközök, a' mellyeket mindenkor kelletik kívánni, és fellyebb való kívánásokat ſoha ſem kelletik táplálni, az utólsó naptól ſem ſzükſég félelmesnek lenni, de aztat kérni ſem kelletik.* Az leg-ſzebb az ö deák verseiben, hogy kevés ſzavakkal igen ſokat mond, és azokban felette nagy ékesſég vagyon. Haſznos-is az ö verseit be-téve megtanúlni, mivel ö azokban gyönyörüſégesen megmutattya, hogy miként kellessen e' Világba úgy élni, hogy nem tsak ideig ſzerentsések légyenek az emberek, hanem még ki-múlások után-is.

Ki-tettem fellyebb, hogy mindenféle tudományok Augustusnak idejétől fogvást leginkább virágzottak az Antoninusok idejéig: és akkor a' Verſzerzés-is vala ollyan folyásában, hogy annak utánna nevezetesebb, és jobb Verſzerzők nem-is álhattak-ki a' Világ piattzára, de nem kelletik aztat vélni, hogy azon időbe tsak ezen ſzép tudomány gyakroltatott vólna, mert ezzel az ékessen való ſzóllás-is nagyon virágzott, és ez már Augustus előttis nagyra ment, ſőtt az ő idejébe néminémű képpen alább kezdett ſzállani, mert meg-foſztatott azon ſzabadſágtól, a' mellynek ſzárnyain annak előtte olly magasra emelték-fel Ciceró, és többek mások. A' birodalomnak leg-nehezebb dolgaiba ki-mutatta akkor maga erősſégét, de már most félelmesen ſzóllottak az Orátorok, és már az ékes ſzóllás által igen kevesen juthattak a' fő hivatalokhoz, de még-is a' törvenyekben való ékes ſzólláson kívül-is virágzottak a' Rómaiaknál némelly ékéssen ſzóllások, különössen az írásokban. Senecának (a' kiről már más helyen ſzóllottam) módgyát ſokan követték. Egyik vala Quintiliánus, a' ki Senecát nagyon dítsérte, a' ki-is míg tsak Conſulſágra fel-nem emeltetett, mindétig az ékes ſzóllást tanította Rómába, ennek ſzerentsés tanítvánnya az iffiabb Plinius vala, a' kiről mi reánk tíz könyvek, mellyek igen haſznosak, maradtak.

Vóltak más ekessen író Authorok-is, a' kik a' Római historiát ſzépen le-írták, úgy mint Livius, Tacitus, Svetonius, és Curtius. Az öregebb Plinius pedig a' Terméſzet historiáját írta-le, és az embereket, és a' terméſzet le-írásában meg-is hala.

A' Gö-

Az görögök közûl-is minek utánna birodalmok el-puſztúlt, ſok Túdósok tették-le magokat a' Római birodalomba, kik nagy Philoſophusok-is vóltak, úgy mint: Epiktetus, Plutarchus egyſzersmind Historicus-is, Luciánus, a' ki Satyricus-is vólt, Galénus Philoſophus, és nagy orvos-is. De még-is a' tudományok a' Rómaiak között nagyon alá kezdettek ſzállani, mellynek okait a' következendö kötetben ki-fogom tenni.

A' Harmadik Kötetnek

VÉGE.

A' HARMADIK

KÖTETNEK FOGLALATJA.

A'

Rómaiakról.

TIZEDIK SZAKASZ.

A' Csáſzárok. A' Római Respublica, az az közönſéges Társaſág, Katonai Monarchiára változik.

Levél.

I. Tzikkely. *Augustusnak Uralkodása, Agrippának haláláig.* - - - - - 5

II. Tzikkely. *Németh orſzági háborúk. Augustus orſzáglásának vége. Törvények, és más Tudományok.* - - - 26

ELSŐ RÉSZ.

Tibérius.

I. Tzikkely. *Tibériusnak a' Trónusra emeltetésétül fogva, Germanicusnak, és Pisónak haláláig.* - - - - - 38

II. Tzikkely. *Tibériusnak Uralkodása Sejánusnak pártütéséig.* - - - - - 44

III. Tzikkely. *Sejánusnak öſzve eskövése, és Tibériusnak halála.* - - - - - 51

Caligula. - - - - - - - - - 58

Claudius. - - - - - - - - - 62

MÁSO-

MÁSODIK RÉSZ.

Nér o.

Levél.

I. Tzikkely. *Nérónak Trónusra hágásától fogvást a' Britanniai háborúig.* - 75

II. Tzikkely. *A' Nagy Britanniai háború. Azon Római esetek, a' mellyek az első öszve esküvésig történtek.* - - 84

III. Tzikkely. *Néro országlásának vége, és halála.* - - - - - - - 90

Galba — Otto — Vitellius. - - - 98

HARMADIK RÉSZ.

Vespasiánus.

I. Tzikkely. *Ezen Cszászárnak emlékezetre méltó Uralkodása. Judæába történt háború, és Jerusálemnek meg-vétele.* - 110

Titus. - - - - - - - 127

Domitiánus - - - - - - 136

Nerva. - - - - - - - 141

Trajánus. - - - - - - 145

Adriánus. - - - - - - 156

Antoninus Pius - - - - - 170

Márcus Aurélius. - - - - - 177

Commodus. - - - - - - 195

Pertinax. - - - - - - 200

Didius Juliánus. - - - - - 204

Septimius Sevérus - - - - - 206

Caracalla és Géta — Macrinus - - - 220

M. Aurélius Antoninus Heliogabalus. - 229

Alexander Sevérus. - - - - - 236

Alexander Severus után következett Cszászárok egész Aureliánusig. - - - 247

Maximinus. - - - - - - 249

Gordiánus. - - - - - - 253

Philip-

Levél.

Philippus - - - - - - - - 256
Decius - - - - - - - - 259
Gallus. - - - - - - - - 261
Æmiliánus. - - - - - - - 262
Valeriánus. - - - - - - - 263
Licinius Galliénus. - - - - - - 265
Flavius Claudius. - - - - - - 271
Aurélián - - - - - - - 275
Tacitus, Floriánus, és Próbus Császárok,
Diocletziánus Császárig. - - - 285
Probus. - - - - - - - - 288
Cárus - - - - - - - - 292
Diocletziánus, Maximiniánus, Constantius
Chlorus és Galérius. - - - - 295



De Herculano, et Pompeji. 132.

De Heliogabalo D. 200.


VADAN
ISTORI
31